

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Litteraturen i Norden 2013:
 - Henrik Wivel
 - Lars Bukdahl
 - Mervi Kantokorpi
 - Gustaf Widén
 - Úlfhildur Dagsdóttir
 - Anne Merethe K. Prinos
 - Birgit Munkhammar
- Kriminalförfattaren Karin Fossum
- Konstmuseerna Artipelag och Astrup Fearnley
- Konstnären Nils Dardel
- Intervju med översättarpristagaren Pentti Saaritsa

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 90 • 2014 • Häfte 3

INNEHÅLL

Artiklar

Poesiens genkomst. <i>Henrik Wivel</i>	241
Statslös og rastløs. Dansk skönlitteratur 2013. <i>Lars Bukdahl</i>	245
Hur många böcker behövs det för en välmående litteratur? Den finska litteraturen 2013. <i>Mervi Kantokorpi</i>	255
I skuggan av ett episkt mästerverk. Finlandssvensk litteratur 2013. <i>Gustaf Widén</i>	265
Litteraturens heder: Hårdrock, poesiskjul och skälvande pennskaft. Isländsk litteratur 2013. <i>Úlfhildur Dagsdóttir</i>	271
Skyer i horisonten. Norsk skönlitteratur i 2013. <i>Anne Merethe K. Prinos</i>	281
Självbiografiska övningar i föränderliga former. Ny svensk litteratur 2013. <i>Birgit Munkhammar</i>	293
Karin Fossums kriminallitterære forfatterskap. <i>Hans H. Skei</i>	303
Med både sejl og sele. Artipelag og Astrup Fearnley. <i>Henrik Wivel</i>	311
Nils Dardel i den moderna konstens korsvägar. <i>Beate Sydhoff</i>	319
NT-Intervjun. Att översätta är ett drömjobb. Samtal med Pentti Saaritsa. <i>Henrik Wilén</i>	325

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Hvorfor er nordmenn alltid best i skandinavisk nabospråksforståelse? <i>Arne Torp</i>	329
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	333

* * *

Bokessä

Folkpartiledare med olika syn på politiken. Sakpolitikern Sven Wedén och maktpolitikern Ola Ullsten. <i>Anders Wettergren</i>	337
--	-----

* * *

Kring böcker och människor

Med liv och lust i politiken. Moderatledaren Ulf Adelsohn ser tillbaka. <i>Claes Wiklund</i>	341
Minnets och tidens historia. <i>Beate Sydhoff</i>	344
Den motvillige statsministern. Om Ingvar Carlssons "Lärdomar". <i>Claes Wiklund</i>	345
Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561-1710. <i>Seppo Zetterberg</i>	349
Skådespelaren Michael Nyqvist dansar för oss. <i>Lena Wiklund</i>	352
Vådan av att leda Nordens största morgontidning. Janne Virkkunens memoarer. <i>Henrik Wilén</i>	354

* * *

Register över författare omnämnda i Nordisk Tidskrifts översikter om Litteraturen i Norden 2013. <i>Lena Wiklund</i>	356
---	-----

Sammanfattning	359
Tiivistelmä.	360

HENRIK WIVEL

POESIENS GENKOMST

Tendensen har været tydelig de sidste par år. Lyrikken er blevet populær igen, og digtsamlinger sælges i store oplag og diskuteres intensivt i medier, ved oplæsninger og på litterære festivaler. Ja, endog politisk. Forklaringen er ikke entydig, men den aktuelle poesi lever i eminent grad op til de krav, der stilles fra publikum til nutidens tekstformer: det skal være personligt og det skal være hurtigt at gå til og afkode.

Nu ved enhver, der læser poesi, at digtet kræver sin tid, uanset om det kan overskues og ikke fylder ret meget som tekstmængde. Poesien er i den forstand en af de langsomste litterære genrer, fordi man som læser selv skal fylde alle mellemrummene ud med betydning og være meddigtende for at etablere den stemning og det rum, poesien lever i. Men hvis poesien i stedet henvender sig direkte til læseren i umisforståelige vendinger og et sprog hentet ud af hverdagen, så sker der noget. Og hvis emnerne, der behandles i digtene tillige hentes ud af den rå virkelighed, sker der endnu mere.

I Danmark hænger poesiens genvundne popularitet sammen med de emner, som poeten vælger at skrive om utilsløret, tilsyneladende spontant og hensynsløst ærligt i ligefremme prosadigte. De mest omtalte, debatterede og solgte digtsamlinger den seneste tid handler om en muslimsk andengenerationsindvandrers opgør med sin families patriarkalske tyranni, en tidligere prostituerets erfaringer med misbrug og omsorgsvigt, og endelig en professionel elitesoldats frontberetninger fra Mellemøsten. *Mikkel Brixvolds* pågående digte fra krigens virkelighed *Så efterlades alt flæskende*, *Asta Olivia Nordenhofs* illusionsløse digte om livet som prostitueret *Det nemme og det ensomme*, og *Yahya Hassans* uforsonlige anklager mod sit eget muslimske miljø med den lakoniske titel *Digte* har brudt nyt land for poesien. Hvad angår sidstnævnte også kommercielt. *Yahya Hassans Digte* har alene i Danmark solgt over 100.000 eksemplarer, og digtsamlingen er på vej ud ikke alene i Norden, men internationalt.

Man skal tilbage til 1970ernes bekendelseslitteratur, kønspolitiske manifestationer og agitprop for at finde digte med en lignende gennemslagskraft både til intimsfæren og til det politiske. Og alligevel er der noget nyt på færde i det danske landskab for litteratur med diverse tilliggender. Hvor 1970ernes (køns-)politiske digte blev skrevet fra et ganske klart defineret sted på den politiske venstrefløj og derfor temmelig entydigt rettede sig imod kapitalismen og det borgerlige samfund, er *Mikkel Brixvolds* digte fra fronten skrevet ikke mod, men med et land i krig. Danmark var ikke i krig

i 1970erne, men det har nationen været i 20 år som del af skiftende internationale koalitioner og som følge af en aktivistisk udenrigspolitik. Mikkel Brixvolds digte er ikke patriotiske, men skrevet af en professionel soldat, der vidste, hvad han gik ind til:

Her er vi/de kronragede barberblade/her er alt andet end livet/ligegyldigt/Her gives ynken fortabt/her/tages tiltroen/for stedse/her lever vi stærkere end alt andet/her/ er ingen forklaring mulig/ her/ findes frygten uforfalsket/ her/ kan det der ikke vil/ses direkte i øjnene

Mikkel Brixvolds digte er i situationen, han iagttager ikke forholdene udefra, men lever dem igennem indefra, og kan digtene siges at rumme en anklage, retter den sig mod den almene dehumanisering krig er udtryk form, uanset hvor fronten er og på hvis side, man står. Soldatens digte er autentiske vidnesbyrd.

Det samme gælder Yahya Hassans digte, der rummer en tilsvarende autenticitet. Yahya Hassan skriver sig nok op imod sit eget muslimske miljø og det forældede patriarkat, der hersker, som i ”Far min ufødte søn”:

JEG SPILDER TYVE LITER MØRKE/ OG EN BARNDOM OP AD VÆGGEN/ EN STENALDERHÅND EN PAPERBACK-KORAN/ MÅSKE VILLE JEG HAVE ELSKET DIG/ HVIS JEG VAR DIN FAR OG IKKE DIN SØN

Men Yahya Hassan skåner ingen. Det danske integrationssystem klædes – i bogstaveligste forstand, digteren beskriver sit seksuelle forhold til en kvindelig sagsbehandler – af til skindet. Og han skåner heller ikke sig selv, men beskriver indgående sin kriminelle baggrund og sin egen temmelig suveræne måde at udnytte både systemet og mennesker på. Yahya Hassans digte giver det klassiske begreb ”centrallyrik” en helt ny betydning. Digtene er skrevet og oplevet indefra af et jeg, hvis hidsende sprog sender trykbølger ud til alle sider og som vælter alt og alle omkuld.

Også Asta Olivia Nordenhof skriver sine digte indefra og bygger på selvoplevede, smertefulde erfaringer igennem sit unge liv med rodløshed, tab og følelsesmæssig afstumpethed. De er så autentiske, at læseren bløder med dem. Digtene er ikke som prosalyriske danske 1970erne-hit som *Kresten Bjørnkærs Kærestesorg* eller *Vita Andersens Tryghedsnarkomaner* sødmefulde eller sanseelige. Og de gør ikke op med parforholdets klaustrofobiske omklamringer og weekendgenerationens livsstil. Asta Olivia Nordenhofs digte er tilsyneladende klinisk rensede for følelser, og prostitutionen anskues ikke fra en klassisk feministisk vinkel som udnyttelse eller undertrykkelse. Tværtimod beskrives erfaringerne som luder som en udfrielse af det emotionelle, det skyldbetonede og det belastende:

når man er vokset op med vold/ og sex, det pis, så skal man sone
hele tiden/ man skal forsage djæveln og/ forsøge at blive god igen/ men det
gider jeg ikke, uddrive/ djæveln/ jeg har bedre ting at tage mig til/ end at
forsøge at blive pæn

Asta Olivia Nordenhof har ingen kønspolitisk agenda, og hun har som de to øvrige lyrikere heller ingen moralsk eller ideologisk. Hendes digte er, som Mikkel Brixvolds og Yahya Hassans, skrevet på vrede, der omformes til energi og et sprogligt nærvær, det sætter sig i læseren. Digtene er formbevidste, men ingen af de tre lyrikere dyrker formen som et æstetisk anliggende i sig selv. De tre lyrikeres sprog besidder en stærk tilknytning til virkeligheden, der styrker digtenes realisme, og hvis der findes en form for klassisk skønhed i dem, er det en skønhed på trods. De tre digteres poesi er først i anden potens politisk, ikke så meget fordi ”det private er politisk”, men fordi de tre lyrikere bevidst afholder sig fra enhver moralitet. Det virker i sig selv provokerende og anfægtende. De tre lyrikere er til stede i deres sprog uden nogen form for filter.

Det er klart, at de tre lyrikeres værker kan betegnes som en afart af tidens såkaldte ”autofiktion” med de åbenlyse selvbiografiske referencer. Og det er ligeså klart, at de tre i deres prosadigte skriver sig tæt ind under sproget i de sociale medier og derfor rammer et nyt publikum, som den klassiske poesi kan have vanskeligt ved at nå. Deraf deres popularitet og gennemslagskraft. Men deres egentlige værdi ligger i, at de tre digtere ikke tager nogen form for hensyn, hverken til sig selv eller til særligt følsomme læsere, endsige særligt følsomme samfundsforhold eller politiske agendaer. De er udtryk for ytringsfrihed og kunstnerisk frihed i essentiel og radikal forstand.

De danske lyrikere Mikkel Brixvold, Asta Olivia Nordenhof og Yahya Hassan er ikke alene i Norden. Den såkaldte ”virkelighedslitteratur” står stadig centralt, som den norske kritiker Anne Merethe K. Prinos konstaterer i dette nummer af *Nordisk Tidskrift*. Den opmærksomhed, der tre lyrikere er genstand for, vidner om, at publikum gerne læser digte, når de forholder sig konkret til virkeligheden og gengiver den skånselsløst.

Her kan det, der ikke vil, ses direkte i øjnene.

LARS BUKDAHL

STATSLØS OG RASTLØS

Dansk skønlitteratur 2013

Nej, der udkom ikke kun en enkelt bog i Danmark i 2013!

Selvom det godt kunne se sådan ud, både når man som denne artikels forfatter befandt sig i de nationallitterære indercirkler, og når man som mange af denne artikels forhåbentlige læsere har til huse i det øvrige Skandinavien, for slet ikke at tale om de lande, Tyskland, Spanien, England, hvor der kan gå år imellem, at en dansk bog, der ikke er en kriminalroman, kommer ind på lystavlen, for slet ikke, at tale om selveste *New York Times*, hvortil denne artikels forfatter med stor nervøsitet (og for sikkerheds skyld i skriftlig form) udtalte sig om denne ene bog.

Som vildt sensationelt ikke var en roman, men en digtsamling, og hinsides sensationelt var skrevet af en ung mand på 18 år, netop optaget på forfatter-skolen, vokset op i en århusiansk indvandrerghetto, tidligt kriminel og i flere år smidt rundt fra det ene opholdssted til det andet. Jeg taler selvfølgelig om *Yahya Hassans* digtsamling, der har hans eget navn som titel, *Yahya Hassan*, og som allerede før den udkom var talk of the town, grundet den purunge digters karismatiske og frygtløst åbenmundede optræden i interviews til dagbladet *Politiken* og tv-debatprogrammet *Deadline*. Og det var jo så ikke poesi og poetik, han var åbenmundet omkring, men sin kritiske holdning til religiøst hykleri og integrations-modvilje hjemme i ghettoen. Den kritik havde man ikke hørt fra en insider før og slet, slet ikke med en sådant retorisk raseri.

Hassan var altså allerede en succes som debattør, da bogen landede i anmeldernes hænder, herunder mine. Jeg var ikke voldsomt bange for, om talentet holdt ved nærmere eftersyn, da jeg havde læst (og hørt) en god håndfuld uddrag fra den, men alligevel overrumplede den samlede udladning mig godt og grundigt, i dens sekventielle, nærmest omvendt rumraketagtige – en rumraket der vokser som farten øges – flerstemmighed: Fra klare iltegrammer om den fortrykte barndom og den forjagede ungdom over højspændt patetiske og billedrige, eksistentielle klagesange til det suveræne, afsluttende langdigt, der med et aggressivt vrængende og (selv)parodisk såkaldt ”perkerdansk” besværgede hans skizofrene identitet som dansker og fremmed, ungdomskriminel og forfatterskoleelev. Her er et sprogligt enklere, men ikke derfor mindre pågående digt-fortælling fra første halvdel af bogen, om danificeringen af ung, brun og muslimsk mand; nå, ja, Hassan skriver, i enhver forstand, med

STORE BOGSTAVER:

”STATSLØS OG RASTLØS I EN FREMMED MANDS SOFA/ MED EN BLØD PAKKE I SKØDET/ OG VISIONER FOLK IKKE KAN SE PÅ AFSTAND/ DU HAR ALDRIG FÅET JULEGAVER FØR/ MEN EN DAG BLIVER DU ANBRAGT/ FØRST DET ENE STED OG SÅ DET ANDET/ DU DANSER OM TRÆET SOM EN DANSKER/ FÅR TILBUDT SVINEKØD TIL MÅLTIDERNE/ MEN ER EN SMULE SKEPTISK/ NÆSTE JUL MODTAGER DU ET STATSBOBGERBEVIS/ UNDERSKREVET AF BIRTHE RØNN HORNBECH/ SÅ HVAD SKAL DU LÆNGERE MED EN OMSKÅRET PIK/ OG ET SVINEFORBUD/ DU ANER DET IKKE/ OG SELVOM DU ENDNU IKKE ER FALDET HELT TIL RO/ ER DET HELLER IKKE EN UNDTAGELSE DET ÅR/ DET ÅR ER DER UDSIGT TIL FLERE GAVER/ OG MERE PÆDAGOGISK NÆRVÆR/ I FORM AF MAGTANVENDELSE I JOHANNES V. JENSENS BY/ KOMMUNEN FÅR VEL HVAD DE SKAL HAVE FOR PENGENE/ DU ER BEGYNDT AT SPISE BACON/ OG TAGER KUN I MOSKEEN/ HVIS DIN MOR GIVER DIG PENGE FOR DET/ DIN FAR GRÆDER/ OG DIN ONKEL RINGER KUN/ NÅR DU LAYER RØVERI MED HANS SØN/ DINE FÆTRE SER DU HOS PUSHEREN/ ELLER GENNEM HEGNET PÅ DJURSLAND/ NÅR I SIDDER PÅ HVER JERES AFDELING/ OMGIVET AF PÆDAGOGER SOM EGENTLIG ER DØRMÆND”

Kunsten i et sådan digt er jo akkurat ukunstlethed, drønet af direkthed, karate-koncentrationen, ikke så meget at fortolke sig udenom eller dybsindig på her. Det er ikke et ironisk digt, det er her og dér et groft sarkastisk digt, det er den eneste måde, man kan være ironisk på med versaler.

Og jeg tænker jeg hellere må holde op med at tale om og citere Hassan her, for hvis vi for alvor skulle gennemgå og gennemlyse alle de dramatiske reaktioner på både bogen og personen – den danske stat har udstyret Hassan med livvagter på grund af de mange dødstrusler; den svenske digter Athena Farrokhzads kritiske anmeldelse af bogen (eller måske rettere receptionen) udløste en rasende debat i aviser og sociale medier om den hvide offentligheds repressive tolerance; Hassan modtog både *Politikens* og *Weekendavisens* Litteraturpris – ville der ikke blive plads til at fortælle om de andre danske bøger, der rent faktisk udkom i år.

Hassans digtsamling, som dags dato er trykt i 100.000 eksemplarer, danmarksrekord for en nyudgivet digtsamling, har anbragt sig i en liga for sig selv, at sammenligne med andre 2013-bøger er som at sammenligne en astronaut med en taxachauffør.

Men lad os gøre det alligevel og sammenligne med den digtsamling, der solgte næstmest – lige under 4000 – men kunstnerisk er mindst lige fremragende hårdtslående, nemlig 2011-debutanten *Asta Olivia Nordenhofs Det nemme og det ensomme*. Nordenhof digter også polyfont, og det er delvist de samme stemmer, der sprutter fra pærevællingen, bare ikke i det samme mix og den samme sekvens; hos Nordenhof finder man slet ikke en flerstemmig sekvens, al sprutten er samtidig.

En primært stemme-lighed er det direkte i henvendelsen, og mere specifikt den personligt og familiært bekendende åbenhed, men hvor Hassan er hidsigt uforsonligt overfor både sig selv og sin familie (minus hans søskende, de eneste, der går fri), er Nordenhof lige så hidsigt forsonlig uden u-. Hassan holder sig målrettet til sagens i det enkelte digt, også i det skizofrene langdigt, der så er målrettet skizofrent, mens Nordenhof hele tiden digresserer ud til alle sider, det er sådan hun opnår sit nærvær. Direkتهheden er tæt slyngveninde både med en brusende patos og med et klukkende konkret billedsprog, man får virkelig det bedste fra alle poetiske verdener og årtier, 1970'erne, 80'erne, 90'erne. Flere af digtene var oprindeligt poster på Nordenhofs brogede blog (jeheddermitnavnmedversaler.blogspot.dk), det mærker man først og fremmest på digtenes akutte og selvfølgelige henvendelse, de taler TIL nogen, hvirvlende ansigt til hvirvlende ansigt, her er et helt digt:

”den ømme jord når man ikke vil sove/ jeg har 24 år i mig og de er alle sammen bedrøvede og windy/ husker én der hedder mayas ansigt/ det må ha vært i mit fjortende år denne prægning begyndte: mayas brede ansigt/ hun havde en t-shirt med en påtrykt fjer/ er det ik mærkeligt, siden da hver gang jeg har set et bredt ansigt tænker jeg: det er ligesom Mayas// jeg vil komme med et råd// prøv at spør din hånd hvordan det er at holde om noget du kender godt// sjippetovets håndtag, en fedtet pik, hente salt og peber, nulre et blad, stryge en kat over ryggen, presse en bums eller rive en blomst op med rod: svub// det er så meget vigtigere end alt det nogen påstår man kan huske// danskhed og alt det andet pis// jeg vil ikke skinne i mit eget lig længere/ jeg vil ikke være en ensom gud// vi vil ikke skinne i vores egne liv længere, det skulle jeg hilse og sige også fra dyrene her hvis jeg forstår dem korrekt// godnat godnat”

Nej, godmorgen, Asta Olivia, til din strålende, poetiske nutid!

Automekanikere

Poesien har jo altid været autofiktiv eller er altid blevet tvangslæst som autofiktiv, og Nordenhofs og i sin egen superlige Hassans gennemslagskraft kan vel godt anskues som poesiens tilbageerobring af det autofiktive mesterskab: Poesien kom først og er atter stærkest.

Det er i hvert fald slående, at årets bedste autofiktive prosa eller årets bedste prosa med autofiktive under- og overstrømme forekommer mere stiliseret og faktisk poetiseret end poesien. Et eksempel kunne være den ikke-unge debutant *Hassan Preislers* såkaldte ”roman” *Brun mands byrde*, der i små højfrekvent ’og’-knopskydende tekststykker skildrer den halvt danske, halvt pakistanske skuespiller Hassan Preislers lige så tjekket som stresset succesfulde liv som – modsat unge, lyriske Hassan! – velintegreret integrationseksperter, sådan begynder bogens travle serier af rullefald (og får lige rullet sig nogle Leonard Cohen-linjer med i købet):

”Når jeg rejser, klæder jeg mig i internationalt designoutfit med stram silhuet. Jeg ville foretrække slasket joggingtøj, men jeg tør ikke, og når jeg går til conference, klæder jeg mig i krøllet, sort habitjakke og sorte sko, og jeg ville foretrække Mr. Jardex, men jeg tør ikke, og når jeg tager på Louisiana, klæder jeg mig i beige bukser og beige skjorte og jeg ville foretrække kjortel og sandaler, men jeg tør ikke; og jeg er en kamæleon, og jeg kan være, hvem du vil være, og hvis du vil have en partner, tag min hånd (...)”

Dette er stilfuld, ironisk prosa om at ville høre til og være desperat over at være så god til det, mens Hassans og Nordenhofs digte er flosset, patetisk poesi om ikke at høre til og være forpulet stolt over ikke at gøre det.

Bjørn Rasmussen debuterede i 2011 med sit smukke roman-raserianfald over ikke at høre til i dansk provins, *Huden er det elastiske hylster der omgiver hele legemet*; i 2013 kom opfølgeren, der bare hed *Pynt* og stiller sig an som en ung skuespillerindes breve fra psykiatrisk afdeling skrevet i en blomstrende, altmodsig og diggressiv stil og med et barokt, dukketeateragtigt persongalleri. Men under al denne kunstfærdige og fiktive oppyntning og nødvendiggørende samme mærker man en vild inderlighed, der ikke ved sine levende råd:

”Når jeg fortæller om det i disse vendinger, er det, fordi det forekommer mig så mærkeligt at leve. Jeg vil gerne erobre genstandene tilbage, men en højere magt er flyttet ind i min plyspung bare, i kartoffelskrælningen og mine tankerækker, og jeg ved ærlig talt ikke længere, hvad jeg skal stille op med det, kan du høre mig, kære, det drøn hele tiden, jeg ved ikke med dig, men jeg kan ikke klare det længere faktisk: der findes et ord: prisgivet.”

Autofiktion som så godt som ren manér, blandet op med ren beskidt humor, finder vi i hos den forfatter, der på det seneste bare har heddet *Nielsen* (og allersenest, i pasticheromanen *Den endeløse sommer* her fra efteråret 2014

Madame Nielsen), men denne gang, i romanen *Mine møder med de danske forfattere*, atter hedder *Claus Beck-Nielsen*, fordi bogen indeholde beretninger eller skrøner fra hans unge forfatter år om konfrontationer med store og ”store”, danske forfattere med navn nævnelse, fra Klaus Rifbjerg til små, forfængelige (og til tider lidt for konsensus-karikerede) mennesker, men hver gang er Claus-unglingen jo endnu mindre og endnu mere forfængelig og endnu mere forfængelig. Det er stærkt anstrengt, men med hyppige mellemrum også virkelig morsomt, og så er al jo altid tilgivet.

Gid til gengæld *Lars Frosts* autofiktive roman *Kongskilde NS 5100*, med genrebetegnelsen ”Komedier”, havde været sjovere – og fiktivere. Han leverer lidt nem middelklasse-satire og begræder så ellers sit bedrøvelige digter- og sexliv for resten af pengene, en del druk, mange kvinder, men ingen mening og ingen børn, åh. Det sjoveste er den rent formelle sjov, at strukturen og afsnitstitlerne er hentet fra Sigmund Freuds ”Tre afhandlinger om seksualteorien” og at fodnoter vokser vildt på bunden af siderne.

Helt kraftesløs autofiktion er *Jan Sonnergaards* kæmpestore *Otte opbyggelige fortællinger om kærlighed og mad og fremmede byer*, der reelt bare var oppumpede restaurant- (og bordel-) og turistattraktionsguides til store, europæiske storbyer, som forfatteren har besøgt,; opbyggeligheden går ud på, at restauranterne er gode, kvinderne skønne og turistattraktionerne attraktive. Engang, tilbage i 1990’erne, var Sonnergaard en forfatter med bid i sin pen, nu siger pennen mest bare bøvs.

Knud Holst var en modernistisk digter i provinsen, der aldrig rigtig slog igennem kritisk og kommercielt; hans datter *Hanne-Vibeke Holst* er en trivial forfatter i København, der har haft masser af kommerciel succes, og med sin store roman om sin fars u-lynende skæbne, *Knud, den store*, omsider

fik rigtig gode anmeldelser, selvom bogen er klumpdumpet komponeret (en gymnasieromance varer for evigt) og gråmeleret skrevet uden spor af Holst seniors tæt sansende, sproglige fantasirigdom. Det kan man kalde poetisk uretfærdighed!

Yndlingsstavefejl

Den 2013-bog, jeg var og er allergladest for er også den, jeg blev mest overrumplet af, nemlig *Niels Franks* roman *Nellies bog*, men jeg er sikker på, at det stadig ville være min yndlingsbog, selv hvis jeg i 10 år havde vidst nøjagtigt, hvad den handlede om og, især, hvordan den var skrevet. Den er nemlig skrevet - og angiveligt af hoved- og titelpersonen Nellie, et ungt menneske, der er rejst til Amerika for at bo hos sin onkel og tante – på et vidunderligt malabarisk, opfindsomt fejlstavet dansk (og engelsk – og spansk). Sproget er et udtryk for Nellies grundige og entusiastiske forvirring; alting flimrer, men det skræmmer ham ikke, det gør bare verden mere eventyrlig. En tredjedel inde bliver bogen en roadmovie, med Nellie på jagt efter onklen og tantens (angiveligt) forsvundne datter. Men samtidig er sproget selvfølgelig også bare et autonomt gøglende show, der rasler ord sammen på nye, eventyrlige faconer, i familie med både avantgardistisk lyddigning og Storm P's vagabond-monologer:

”vi koem så op i Luftnen. og flyvver. Det en fannes lille Post Flyver, og Propellern larmet som Fannens i den Hvirvlvind. Så sir det; God EFTERMIDDAGS min dammer&herre dét er Mig deres Kaptejen mit Nauvn er så Jason Dald på dagnens flyving hos Mig sitter andnen Pilot Lee Holmer. Flyvver tiden er beregent til lige knapt&napt tre Timmer (3)”

Overrumplende var bogen, fordi Niels Franks eksklusive og hidtil eksklusivt essayistiske forfatterskab i al sit sirligt inderlige elegance ikke havde udvist nogle tilbøjeligheder for hverken nonsens eller fiktion og slet ikke nonsensisk fiktion, en sjælden eksplosiv og radikal forvandling, må man sige.

Kvalitets-nonsens findes også i *Nikolaj Zeuthens* digtsamling *Stråler*. Zeuthen har før været lidt for artigt-ironisk besyngende sin biedermeiereksistens som eksemplarisk medlem af den kreative klasse på Frederiksberg, men her lader han omsider og i det mindst, men det er jo alt nok for os, *poesien* realisere drømmen om vildere og mere udsyrede betydingner:

”Helligånden fumler med taget/ og får faktisk til sidst,/ med sine tykke syngende fingre,/ totalsmadret hele bygningen./ Ingen forstår helt hvad den pjevting/ skal gøre godt for, dvs. ingen/ forstår helt hvad Helligånden overhovedet er,/ men de kan slutte sig til at han har være iført/ handsker.”

Jeg skylder også at give respekt til undergrundspoeten *Jesper Elving* for hans fortsatte arbejde med at skrive en lyddigting, der faktisk lyder nudansk; i

2014 udkom otte helt uhåndterlige, kæmpestore løsarks-hæfter med lutter umulige ordlister:

”sabi/ peve/ tellok/ maskil/ dens/ telvet/ rensot/ muve/ molvir/ trubon/ kin/ helfot/ nekke/ batot”

Fra nonsens til fantastik eller symbolbuskads. Et comeback, jeg er særligt glad for, var *Charlotte Weitzes* med romanen *Harzen-Sanger* ti år efter hendes nyklassiker *Brevbæreren*. Også den nye roman fremfabulerer sit eget fine og tætte univers, hvor især tavshed og sang, fugle og ornitologi er meget symbolske og særdeles konkrete størrelser i historien om en kvinde, hvis sang lokkede fuglene til, men hvis liv nu er helt filtret sammen.

Weitze debuterede med novellesamlingen *Skiftning* i 1996 i samme og på samme forlag som *Peter Adolphsen*, der debuterede med kortkortonvellesamlingen *Små historier*, og vi var nogle (eller måske var det kun mig), der troede, at de repræsenterede en ny fabulant-generation; det gjorde de ikke, viste det sig, de repræsenterede bare sig selv. Efter et par sjove og vidtløftige bog-eksperimenter var også Adolphsen tilbage med en veloplagt fabel-roman, *År 9 efter Loopet*, der til forveksling lignede en science-fictionroman, hvis det ikke var for den karakteristiske finurlige præcision og encyklopædiske exces midt i den gode, postapokalyptiske historie om en grobrian, der tror han er det sidste menneske på jorden, indtil han støder ind i helt anderledes tjekket kvinde.

Årets mest undervurderede roman må være *Lone Aburas'* sarkastisk meta-betitlede *Politisk roman*. Læserne, herunder flere anmeldere, havde åbenbart svært ved at forholde sig til hovedpersonen og jegfortælleren, den midaldrende VUC-lærer Rebeccas totale og totalt politisk ukorrekte misantropi ansigt til ansigt med hendes tumbede elever og hendes politisk engagerede mand og hendes mands engagerede venner og den deprimerede/deprimerende flygtning, hendes mand inviterer hjem og bo. Årsagen til besværet er, tror jeg, den vilde og vittige, solidariske energi, Aburas lader hende formulere sin misantropi

med. Det er svært ikke at blive smittet, og det er meget ubehageligt at blive smittet, for hvor ubehageligt misantropisk er man så ikke i virkeligheden?

Rent, men skarpt behagelig er *Birgitte Krogsbølls* samling af først og fremmest strenge, men excentriske lister over primært dyr; „*dyr med næb ordnet efter antal vinger*: meningsløs, men eksakt ordensgalskab, hvilket vel er en de helt centrale poetiske discipliner:

”tre gode dyr med møbel i, når man udtaler dem, ordnet efter ordbredde + mængden af skuffer, stigende orden; sekundært efter lysstyrke, hvis tændte, faldende orden:/ 1) lampret/ 2) borebille/ 3) komodoaran”

Opsamlingshits

Og så er der resten!

Først nogle værker, der ligner hinanden ved at indeholde decideret veloplagt vrængende science fiction eller måske retter cyborg fiction (fiktioner om hybrider af menneske og maskine, formen er også gerne en hybrid af poesi og prosa), en sær, men markant, lille tendens: *Anders Abildgaards Din fjendes fest*, *Glenn Christians Mudret sol*, *Christian Dorphs En drøm om kærlighed* og *Ida Marie Hedes Det kemiske bryllup*.

En helt anden, mere bastant, men effektivt stemningsfuld sci-fi er debutanten *Kristian Byskovs* roman *Mitose* om en farligt sumpet fremtid. En helt anden, mere porøs debut med et helt andet naturfokus er *Morten Chemnitz' Inden april*, lavstammede prosadigte, der sitrende minutiøst iagttager årets gang i noget bynatur.

Og så springer vi op i skala og anciennitet til veteranerne *Henning Mortensen* og *Svend Åge Madsen*, den ene leverede en vældig episk udladning om en tudsegammel klovn og hans højdramatiske liv, *Klovnens rejse*, den anden en camoufleret novellesamling, kaldet en ”mikroman”, med både grumt og muntert svimlende skrøner. *Klaus Rifbjergs Intet sikkert abnormt* blev på forsiden betegnet som noveller, men der var snarere tale om intenst gnomiske prosadigte, herunder en lille håndfuld deciderede lyd-prosadigte, en sen nyhed i det uendelige forfatterskab.

Der var sikkert signerede digtsamlinger af brand-navnene *Per Aage Brandt*, *Elegi*, og *Marianne Larsen*, *Umulighedsportal*, frenetisk totalskrift, halvdelen overstreget, af *Rasmus Halling Nielsen*, *Vi elsker maskiner*, forfinet bogobjekt og gedigent godmodig digtsamling af *Bue P. Peitersen*, *It's og Juice*, tyst spøgelsesroman i hotelmiljø af *Dennis Gade Kofod*, *Genfærd*, gladelig grusom føljeton-thriller af *Susanne Staun*, *Helt til grænsen*, cool, endnu grusommere krigsroman af *Simon Pasternak*, *Dødszoner*.

Vi vil altid have Paris

Hvis jeg til slut skal fremhæve en bog helt udenfor nummer skulle det være *Christian Yde Frostholms* sprudlende stilige guide til Paris og hans egen parisiske fortid og forfatteren Georges Perecs litterære brug af Paris, *Paris – en brugsanvisning*. På sin storøjede flaneren rundt i byernes by tæller Frostholm personer i telefonbokse:

”Den 12. person ser jeg først, idet hun lægger røret på og går ud. Så står hun lidt og tænker og går ind igen. Hun trykker længe forgæves på tasterne og går ud og ind i den ved siden af./ (Rue de Monnaie)”

På tværs af al udenomslitterær eksponering er den ubeslutsomme kvinde i Paris mindst lige tydelig og virkelig som Yahya Hassan i hans lige så gode bog af samme navn.

MERVI KANTOKORPI

HUR MÅNGA BÖCKER BEHÖVS DET FÖR EN VÄLMÅENDE LITTERATUR? Den finska litteraturen 2013

En ordentlig provokation är ett säkert sätt att sätta eld på litteraturdebatten. Detta tog *Suomen Kuvalehti* fasta på i oktober 2013 under Helsingfors Bokmässan. På pärmen till tidskriften ståtade en bok nedsänkt i ett WC-pappersställ och löpsedeln ”Tom text. Hur det kom sig att den finska litteraturen blev jämntjock.”!

Redaktör Riitta Kylänpääs digra artikel ”Romanen krasslar” var sammansatt av intervjuer med några litteratörer och bjöd på ”nio orsaker till att den inhemska prosan inte gör en entusiastisk”. Det var alltså fråga om prosans och särskilt just romanens nedgång, inte hela litteraturens. Detta är mycket typiskt för hela den finska litteratordiskussionen: det är alltid någonting som är fel med romanen, den är sjuk eller rentav död. I artikeln sägs det – utan exemplifiering – att poesin och essän mår utmärkt och att bara romanen befinner sig i en vågdal.

En debatt kring artikeln uppstod visserligen, men dess ton illustreras bäst av reaktionen hos *Suomen Kuvalehtis* utgivare: numret drogs genast på utgivningsdagen in från diskarna på Otavamedias avdelning på bokmässan. En sådan censurerande nedtystning av kulturen syftar också artikeln själv på: skeptiker tystas, för man får inte skälla på den finska litteraturen. Ja, i varje fall inte på bokårets främsta marknadsevenemang.

Problemen som nämns i artikeln är allmänna och ofta framtagna: romanens nationella gnolande, ett för stort antal titlar, temanas banalitet som liknar TV-seriernas, den underhållande amerikaniserade stilen, den berättelsemässiga homogenitet som uppstår av skivutbildningen. Det enkla realistiska konceptet, den personcentrerade litterära offentligheten, kritikens usla nivå.

Om det i Finland publiceras ett tusental romaner om året, så hur många utmärkta eller goda böcker bör det inräknas i detta antal, för att romanen skall kunna anses må ganska bra i ett språkområde som bara omfattar drygt fem miljoner människor? Finlands situation är väldigt likadan som i de andra nordiska länderna: de kommersiella trycken tvingar en till att satsa på förströelsetyper av genrer som deckare, och att å andra sidan aktivt satsa på litteratur som läses av de ständigt minskande generationer som köper och läser litteratur.

Men artikeln i fråga lyfte inte fram exempelvis breddningen av den finska romanens genrekarta. Under de senaste åren har det kommit flera romaner som har varit särskilt framgångsrika och har hört till den spekulativa fiktionens sfär

och som har vunnit läsare bland de yngre generationerna, som är fascinerade av fantasy och scifi. Romanen som genre förmår fylla sin uppgift som den stora publikens litteraturart just genom detta slags byte av genre. Ett fint exempel är *Emmi Itärantas* prisbelönta debutroman *Teemestarin kirja* (Thémästärens bok), som är placerad i framtiden och vars rättigheter har sålts till Harper Collins. Romanen utkommer 2014 i USA, Australien och Storbritannien under namnet "Memory of Water". Itäranta har för övrigt själv skrivit den engelska versionen av sin dystopiska roman.

Det är helt sant, att det i Finland årligen ges ut en kolossal mängd lättlästa romaner som berör mänskliga relationer och som snabbt blir passerade. Men jämte det kan det varje år komma flera litterärt ambitiösa böcker. Den som skriver en skönlitterär årsöversikt behöver faktiskt inte anstränga sig för att hitta böcker som är värda att presenteras i den finskspråkiga litteraturen.

En av de kritiska experter som intervjuades i *Suomen Kuvalehti* var författaren *Tommi Melender*, som i sin litteraturblogg "Antiaikalainen" (Den anti-samtida) utan tvivel är den bästa i sitt slag i Finland. I sin blogg presenterar och granskar han kritiskt särskilt utländsk litteratur. Just som kommentator till andra fenomen inom nutida litteratur och litterära företeelser är Melender synnerligen värdefull för bokvärlden. I sina två tidigare essäsamlingar har

han behandlat litteratur vid sidan av andra ämnen, men 2013 utgav han sina första litteraturessäer.

Yhden hengen orgiat (En persons orgier) är en sällsynt konfessionell och ickeakademisk artikelsamling; det blir klart att Melender förhåller sig till litteratur älskande men krävande. Han begränsar inte frågan om litteraturens kvalitet till den mellan konst och underhållning, utan avancerar till ordkonstens uppgift. Återkommande uttryck i hans essäer är 'risk', 'buller', 'kanter', 'dynamisk förvrängning', 'uppror' och substans som återgår på dem han söker i böcker av författare som han beundrar, som Thomas Bernhard, David Foster Wallace och Michel Houellebecq.

Den moderna litteraturens protesterande tradition och dess eftermoderna varianter är allt i allo för Melender. Essäernas krispunkter återkommer hela tiden till kampen mellan den beviljande (affirmativa) och den förnekande traditionen. Den protesterande konsten undviker jämkning och eftersträvar rörelse, fortlöpande nya starter. En sådan litteratur nöjer sig inte med att visa mänskligheten en spegel och förstärka bilden genom att berätta historier om den. Huvudströmmen i nutidsromanen avvisar ordkonstens viktigaste uppgift: den utmanar inte läsaren och tvingar inte henne att ta ställning. Den realistiska romanen kan i värsta fall, enligt Melender, passivisera läsaren. Den psykologiserande romanen, som ältar mänskliga relationer ”ger inte alls energi” åt en krävande läsare.

Särskilt David Foster Wallace reflexioner om litteraturen och den kritiken mot den s.k. narrativiteten får Melender att tala. Den moderna människan underkastar sig berättelsescheman i alla medier. Dessa scheman gör innehållet lätt och lätt att närma sig. En lättläst roman och en TV-serie underhåller på precis samma sätt. Ordentlig litteratur däremot vänder en annan sida av världen emot en, ställer frågor och gör bilden tvistig.

Den kritiska spetsen i Melenders essäer är densamma som i teserna i artikeln i *Suomen Kuvalehti*, men han skriver till all lycka också om litteraturens skönhet. Om läsningens subjektiva betydelsefullhet skriver Melender på ett sätt som berör alla bokläsare. Läsandet är en ”sekulariserad bön”, en estetisk erfarenhet, som närmar sig den religiösa upplevelsen utan motstycke.

Det slags romaner för en krävande smak som Melender efterlyste kom det 2013 flere stycken av. Den finska romanen förnyar sig hela tiden – trots vad tvivlarna hävdar – och t.o.m. i flera olika riktningar, även om den kommersiellt bäst lönsamma litteraturen går på sina underhållande spår.

Riikka Pelos roman på femhundra sidor *Jokapäiväinen elämämmä* (Vårt dagliga liv) är ett glädjande undantag. Detta utomordentliga, litterärt äregiriga verk såldes bra genast efter att det kommit ut. När sedan teaterchefen Asko Sarkola valde romanen till mottagare av Finlandiapriset 2013, steg försäljningen till över 50 000. För romanen, som berättar om en rysk diktare och som blandar prosa och poesi är det en utomordentlig kommersiell framgång.

I och med Pelos roman kan man utan överdrift säga, att romaner som skildrar Europas historia blomstrar i Finland. Kristina Carlson, Katri Lipson och Sofi Oksanen har de senaste åren skrivit om människoöden utanför Finland. *Jokapäiväinen elämämmä* är Riikka Pelos andra roman, en bred översikt över det ryska lyneslandskapet från 1920-talet till början av 1940-talet. Där upplevs tiden efter Ryssland i bränningarna av två omvälvande krig i denna världsdal.

Skaldinnan Marina Tsvetajeva (1892-1941) och hennes dotter Ariadna Efron (1912-1975) är huvudpersonerna i Pelos roman. Kvinnornas hårda personliga

öden är det historiska grundmönstret för romanen, och över detta målar Pelo sin dramatiska livsbild, där kärnan utgörs av den svåra mor-dotter relationen. Familjens öden under revolutionsåren och senare i Stalins Sovjetunionen för osökt in i bilden Sofi Oksanens Estlandsserie som politisk-historisk ram. Än en gång berättar romanen, hur ”apparaten” d.v.s. sovjetmaskinen formar människornas liv.

Persongestalten Tsvetajeva är en förnämligt skildrad konstnärnsberättelse: hon är en självmedveten intellektuell, mystiker och visionär, vars dotter lever i skuggan av moderns ovillkorlighet. Familjens inre tragedi fördjupas, då författarinnans make Sergej Efron blir kunskapare inom hemliga polisen och även får parets dotter att rapportera om sovjetfientliga element till fosterlandets bästa.

Den fina ryska författarinnans öde har berättats ur familjens kvinnors synvinklar, ofta med långa meningar på flera sidor. Stilen är ibland prosapoesi som liknar medvetandeströmmar, ibland berättande förtätat i episoder. Särskilt Tsvetajevas och dotterns liv på tu man hand på landsbygden nära Prag i början av 1920-talet är ett drömligt, förtrollande vackert beskrivet inre liv. Romanen kan tolkas som en jämförelse mellan två kvinnors olika personligheter med trauman i en världsdels hela kaos. Modern är en idealist, som tror på det andliga, dottern en empirist som litar bara på vad hon kan se: hur skall de kunna hitta en enhet?

En annan utmärkt skriven roman som är placerad i historien är *Jenni Linturis* roman *Malmi 1917* (Malm 1917), som utspelas i Helsingfors strax före inbördeskriget. Redan Linturis förstlingsverk *’Isänmaan tähden’* (För fosterlandet) är ett stycke egenartat berättad krigshistoria, en skildring av de frivilliga Waffen-SS-trupperna i fortsättningskriget. Kraften i Linturis stil stiger ur det tätt klippta, dramatiska berättandet, som bara genom glimtvis skymtande detaljer kan ge exakta iakttagelser om personerna och deras värld. Händelser i *’Malmi 1917’* tvinnar sig runt bruset kring den oroliga storstrejkshösten, som kraftigt förutspår katastrofen, som exploderar i krig på våren. De händelser som beskrivs är också historiskt faktiska sammandrabbningar, när det uthungrade kåkfolket med vapen i hand började utmäta böndernas matförråd.

Det Finland som tudelades av inbördeskriget och som just har blivit självständigt är dock bara en fond: de mest elektrifierade spänningarna uppstår mellan två familjer. Områdets burgna bönder är finlandssvenskar, som med vapen försvarar sin egendom. Döttrarna i familjen Karlqvist reser sig på olika sätt mot sin hårdföra far och hans värderingar. Flickorna knyter vänskaps- och kärleksband med söner till den finska biträdande länsman, som har kallats till bistånd till Malm.

Länsmannens uppgift är att fungera som en finskspråkig försvarssköld mellan bönderna och det plundrande ”slöddret”. De vid olika tidpunkter

politiserade konflikterna mellan Finlands två språk – finska och svenska har sällan skildrats i litteraturen. I romanen går det som det ofta har gått: den gemensamma fienden i klasskriget distanserar språkfrågan. En annan stark brygga mellan de två språken är kärleken, och den sturska tavastlänningen blir tvungen att på svenska anhålla hos Karlqvist om dennes dotters hand. Romanen berättar om Finland på tröskeln till en modern, ny tid genom de unga i två familjer. Deras värderingar och val avviker väsentligt från föräldrarnas radikalare eller moderatare hållningar. Inbördeskriget som just de unga människornas krig är en fräsch syn på det ofta skildrade historiska ämnet.

Den finska romanens expansion har också ägt rum på fantasylitteraturens genrer, som lätt uppfattas bara som ett område för barn- och ungdomslitteratur. Den subgenre av fantasy som kallas nyunderlig (new weird) och som är experimentell och spräcker genregränserna och dess relation till den moderna verkligheten och samhället är mycket kritisk. *Leena Krohn* är redan en erfaren utövare av denna stilart. Hennes nya roman *Hotel Sapiens* stärker hennes position som den finska realfantasyens toppgestalt.

"Hotel Sapiens" är en dystopisk framtidsfantasi om en värld, där alla skräckbilder av livet i dag redan har förverkligats. Vi lever i en tid efter en kärnkatastrof och de sista representanterna för den förnuftiga människan d.v.s. Homo Sapiens har dragit sig tillbaka till skyddet av ett egenartat hotell. Detta är också ett vårdhem, en utbildningsanstalt och ett sjukhus. Dessa underliga människor – fångar i ett skyddshem – berättar verkliga berättelser, som romanen byggs upp på. De har inte kvar några kontakter till yttervärlden, hotellet omges av en dimma, som hindrar sikten till solen och himlen.

Grundsituationen och människornas svarta humor är bekanta för Krohns läsare. Satiren i Jonathan Swifts anda är viktigast i författarens komiska register. Den tragikomiska allegoriskheten öppnar fint till romanens tematik, i vars botten finns "skillnaden mellan människointelligens och konstgjord intelligens – eller mellan människa och maskin", som professor Pirjo Lyytikäinen skriver i sin recension av boken. Till hotellet har människor räddats av den omateriella konstgjorda intelligens som behärskar världen, "Beskyddarna", med gudsliknande sköterskenunnor som verkställande kraft. Dessa maskinliknande varelser fungerar rationellt och felfritt, för de gör inte som människor val och känner och vill ingenting. "Det irrationella är kärnan i människan, trots att människan är ett djur som kan agera förnuftigt", som Swift på sin tid uttryckte saken", skriver Lyytikäinen. Romanen upprepar Descartes kända huvudtes i formen: "Jag drömmer, alltså är jag."

I dystopins värld syr hotellets enda barngäst en flagga som visar en jordglob, och berättelsen slutar med att den hissas. Också hoppet är någonting som bara människan är i stånd till.

Bland romanerna 2013 finns också böcker skrivna av författare med en bred produktion, som förefaller särskilt välgående. *Kari Hotakainens Luonnon laki* (Naturens lag) är en fragmentarisk berättelse med flera aspekter från nutids-Finland.

I centrum finns en man som har blivit allvarligt skadad i en bilolycka, och som när han ligger orörlig på intensivavdelningen går igenom sitt liv. Välfärdssamhällets pris och rätten till att ta del av dess service är en av romanens frågor, liksom också individens etik som samhällsmedlem. En intressant person i romanen är t.ex. en sjuksköterska, som blir rasande på den struntpratande patienten och överskrider någon gräns. Hotakainen förmår utmärkt ge ord åt saker och problem, som den politiskt korrekta moderna människan inte vill tänka på, och ännu mindre säga ut. Det offentliga och det privata, ja det intimt mänskliga har sällan setts så fint sammanlänkat.

Poesi för sorg och glädje

Hur många goda diktsamlingar skall det då utkomma på ett år, för att poesin skall kunna sägas må bra? I Finland utges över hundra diktverk om året, av dem största delen på små förlag eller på eget förlag. De stora förlagen har på de sista åren inskränkt på antalet utgivna diktböcker, men särskilt Teos och Otava har fortsättningsvis också under lågkonjunkturen på bokmarknaden velat satsa på högklassig ny poesi.

Våren 2013 utkom två diktverk, vilkas poetiska utgångspunkter är helt olika, medan tematiken är häpnadsväckande likartad. De rör sig i sorgens och depressionens inre landskap, där poesins uppgift är att skapa och visa på väg ut ur ångesten. Tomhet och sorg går jämsides med tystnad och belysning i *Harry Salmenniemis* och *Miia Toivios* poesialbum. Bådas bärande tema är det metalyriskt, de vänder sig bort från det erfarande subjektet, mot talet och dikten själv. I kärnan av tystnaden, om inte rentav stumheten, är språket ändå den enda kontakten med det andra, talet är möjligheten och omöjligheten på en och samma gång.

I *Harry Salmenniemis* samling *Kivirivit* (Stenraderna) talar jag, men vem är jag? Salmenniemi är en experimentiell poet, och han har i sina tidigare proceduriella verk fördunklat den centrallyriska talaren till en anonym person med flera röster. Nu erbjuder 'Kivirivit' ett mera koncentrerat och lättare uttolkat 'jag' i talarrollen.

Verket består av sju digra prosadikter, som verkar vara dikt med strofer på grund av den smala textplaceringen. Men diktstrofen är inte heller nu en djupstruktur, utan en lugn mening eller sats, som för talet framåt. Någon berättelse uppstår ändå inte. Ett slags fragmentarisk nyaforistik bryter prosaberättandets narrativitet genom att förhindra språkets referentialitet. Vi vet inte, vart de enskilda satserna siktar. Läsanudet förändras på detta sätt till skrivande, och dikten föreslår också: "Läs inte detta, skriv det!"

I textens värld förbrukar vardagens randvillkor människan, det talas om mänskliga relationer, skillnader, att vara konstnär. Allt upprepar sig, varierar på nytt och upprepningar blir den centrala utgångspunkten: ett ständigt genompratande av saker och ting, om skrivande, att tömma, att passera det som skett.

Detta slutpratade och genomskrivna, i denna värld av strukna sinnesstämningar, realiseras också i bokens yttre. Grafikern Markus Pyöräläs pärm till totalkonstverket är en passpartoutram och ur ett hål i pappen syns ett skrivveri, som är påskrivet många gånger. Det föremålmässiga yttret ger boken i den minimalistiska konstens krets, en form som syftar på sig själv och på det rena objektet. Slutresultatet är en meditativ tystnad, ett slags andakt, där tomheten som återstår efter allt detta bortpratade är en källa till kraft och energi.

Miia Toivios Pysty hiljaisuus (Upprätt tystnad) innehåller klara filosofiska antydningar: Angelus Silesius, Maurice Blanchot, Julia Kristeva. Diktsamlingen liknar en process, från prosadikterna i början går det över i

strofbunden dikt med fladdrande kanter. Det i två delar klivna subjektet dryftas med jag – hon – relationen som tema. Dikternas jag talar liksom till sig själv, till sina olika delar av varande. Samtidigt försöker hon också nå en universiell annan. Kristevas verk 'Svart sol' är samlingens viktiga utgångspunkt. Den talar om depression för det främmandeblivna språket, om oförmågan att tala. Toivios dikter söker intensivt gemenskap med varandra, rättar, kompletterar, upprepar ändlöst det redan sagda, söker betydelser i språket och dess relation till världen. Att tala "nära huden" betyder också kroppslighet, dikterna verkar söka en syntes mellan kroppen och språket, att snöra ihop skillnaden mellan dem och att återställa symbiosen.

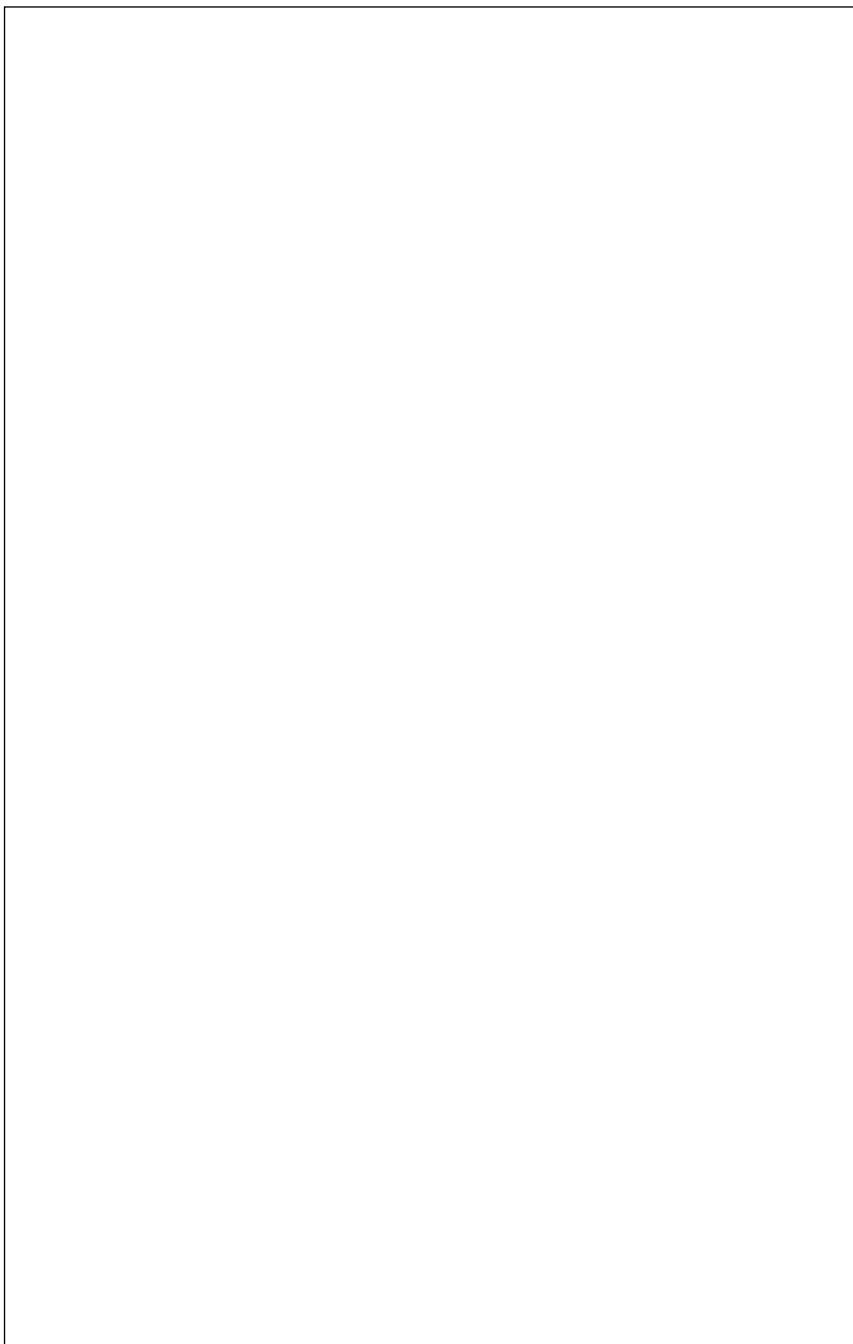
Blanchots uppfattning om språkets paradoxala natur får i Toivios dikter ett vackert uttryck: å ena sidan är språket maktens och våldets redskap, å andra sidan det enda medlet för mänsklig gemenskap. 'Pysty hiljaisuus' är som en varelse, en gestalt, som innehåller både ett hot och en möjlighet. Den dubbla gestaltningen koncentreras slutligen i bilden av skogen, den finska symbolismens stora tempel. Människans och livets skissmässighet, halvfärdighet får där sin försoning, skogens renodlade tystnad är vidsträckt.

Den moderna poesins själslandskap är förbluffande ofta färgat av sorg, och depressionens bilder förefaller att få variation högst av cynismens eller ironins tonfärger. Därför är det inget under, att *Erkka Filanders* debutdiktsamling *Heräämisen valkea myrsky* (Uppvaknandets vita storm) inom poesin hälsades som en länge väntad förlossare. Filanders digra diktverk, som han skrivit bara 19 år gammal fick *Helsingin Sanomats* litteraturpris som årets bästa debutbok.

Dagens poesi, som är experimentell och t.ex. utnyttjar olika digitala metoder framhåller i sina teman den audiovisuella världens verkningar på människans medvetande. Teknologin har blivit en förlängning av användarens sinnen och detta har påverkat människans verksamhet allt från iakttagelse till medvetet tänkande.

Filanders dikter innebär en helomvändning till denna tidsanda, en verklig back to basic-rörelse. "Heräämisen valkea myrsky" är en lovsång till människans sinnen och till sinnevärldens uppvaknande. Filanders förebilder är speciellt de engelska romantikerna Keats och Shelley, och därifrån kommer också hans mångordiga, flödande dikttal, om det också är modernistiskt stiliserat. Också det poetiska bildspråket med sina frodiga metaforer är romantiskt och bildas av försommarens blommande äppelträd och den omgivande naturens skönhet. En grupp ungdomar, vänner trivs tillsammans i en trädgård från morgon till kväll, och igen till morgonen.

Det är på något vis osagt klart, att en sådan ram inte skulle ha hälsats med uteslutande lovordande recensioner och priser om inte poeten faktiskt var mycket ung och begåvad. Livsglädje, extatisk sinneshänryckning och romantisk poesi är tillåtna som utgångspunkter för en ung författare, en medelålders

skulle säkert ha fått ett ljummare mottagande. Särskilt de litet äldre läsarna har dock tyckt om Filanders dikter. En omedelbar sinnlig gemenskap med naturen och dess skönhet är en universell erfarenhet, som den senmoderna konsten i sina olika former ofta har förnekat. När gemenskapen mellan människan och naturen erbjuds så rent och uppriktigt som i Filanders dikter, vill ingen bestrida den. En medelålders läsare av Filanders dikter känner vid sidan av nostalgiska känslor också en glimt av ett uppfriskande hopp: skönhet, glädje och entusiasm finns dock kvar också i dagens värld.

Översättning från finska:
Dag Lindberg

GUSTAF WIDÉN

I SKUGGAN AV ETT EPISKT MÄSTERVERK

Finlandssvensk litteratur 2013

När en roman totalt dominerar massmedier och bästsäljarlistor under en boksäsong brukar jag bli misstänksam. Har detta faktiskt med litterär kvalitet att göra, eller handlar det om en framgång som dikteras av kommersialismens lagar? Böcker som "alla" talar om blir väldigt lätt besvikelser.

Men inför *Kjell Westös* flerfaldigt prisbelönade roman *Hägring 38* är det bara att konstatera: här har vi ett episkt mästerverk, en berättarkonstens triumf, som inte har många motsvarigheter i den finlandssvenska litteraturens historia. Överord? Det tror jag verkligen inte.

Ändå hör jag inte till dem som automatiskt stämmer in i hyllningskören som placerar Westös författarskap på piedestal. Visst är han en ovanligt begåvad prosaist, som lyfter fram sina historiska scener med stor respekt för fakta och ömsint fångar upp den lilla människan i historiens myllrande väv. Hans kärleksfulla skildringar av Helsingfors i ljus och skugga har inte sällan ett magiskt sug. Men i flera av hans stort upplagda romaner (till och med den allmänt hyllade "Där vi en gång gått" 2006) blir det anekdotiska alltför dominerande; i stället för att möta en gestaltning av individer tycker man sig stiga in i ett etnologiskt kuriosakabinett, där rikedomerna på detaljer döljer helheten.

Själva berättarstilen finns kvar, men överflödet av tidstypiska ting och företeelser har ersatts av just det mått av miljöskildring som behövs. "Hägring 38" är genom sin strama berättarstil den absoluta höjdpunkten i Westös produktion. Och innanför den historiska romanens ram utspelar sig en spännande existentiell thriller.

Året är 1938. Finland befinner sig på randen till ett nytt krig, Hitler höjer tonläget i Tyskland, fascismen har fått fotfäste i finländsk debatt och på finlandssvenskt håll går diskussionens vågor höga mellan liberaler och högermän. Hos advokaten Claes Thune i Helsingfors samlas ett gäng gamla vänner i Onsdagsklubben, som blir en arena för konfrontationen mellan den gamla och den nya tiden. Fortfarande kastar inbördeskriget 1918 sin skugga över finländskt samhällsliv. Thunes sekreterare Matilda Wiik är i många avseenden en produkt av brödrakriget; förskräckt lyssnar hon till debatten på advokatkontoret, där mycket känns alltför välbekant. Ur minnets gömslen stiger en gestalt fram som hon helst ville glömma.

Hur den enskilda människans liv formas av historiens till synes slumpartade spel gestaltas i romanen på ett lysande sätt. Individerna med sina drömmar, sitt

ofta fruktlösa hopp om försoning, porträtteras hela tiden med rörelserna i samhället som fond. Och språkligt sett är Kjell Westö den här gången nästan asketisk: "Ett stycke bröd. En närgången titt. En bit av den andras själ. Några minuter i mörkret. Det människan vill ha av sin nästa varierar. Ibland överrumplas hon av sin egen ondska".

Det är djupt imponerande.

Dessutom tillåter sig Westö små införstådda blinkningar, som framtida litteraturhistoriker säkert kan ha glädje av. Som scenen när en ung Tove Jansson plötsligt uppenbarar sig ensam i en roddbåt vid Söderskärs fyr i det yttersta havsbandet: "Mest av allt liknade hon en faun. Eller ett

skyggt djur, ett av de sista exemplaren av någon sällsynt art".

Men "Hägring 38" hade förstås sällskap under bokåret 2013, även om mycket onekligen kunde te sig en aning blekt vid en jämförelse. Det var faktiskt som om flera annars jämna och säkra prosaister den här gången presterade något som kunde kallas mellanböcker. Det gällde exempelvis en av mina favoriter bland de yngre berättarna, *Johanna Holmström*, som i *Asfaltsänglar* gjorde ett ambitiöst försök att skildra utsatta flickor i en finländsk-muslimsk invandarmiljö, präglad av begrepp som skuld och skam. Ambitionen var anmärkningsvärd, miljöskildringen förträfflig, men på ett psykologiskt plan lyckades texten aldrig lyfta.

Detsamma kunde sägas om *Hannele Mikaela Taivassalos Svulten*, en vampyrstory skriven i svängig stil men innehållsmässigt tämligen ointressant. *Agneta Ara* gick vilse i den magiska realismens dunkel i kollektivromanen *Baton Rouge* och varken *Philip Teirs* äktenskapsskildring *Vinterkriget* eller *Annika Luthers* skolroman *Lärarrummet* höjde sig över en traditionell feel-good-prosa. Välskrivet, men tunt.

Då var det mycket lättare att bekänna sin entusiasm inför *Sanna Tahvanainens* stort upplagda historiska roman *Bär den som en krona*, som handlar om drottning Victoria och följer henne genom ett liv av flärd, makt, kärlek, förlust och slutlig maktlöshet. Tahvanainen har på ett beundransvärt sätt lyckats tränga under det dokumentäras yta, utan att ge avkall på det faktiska, och

presterar ett fördjupat porträtt – eller de facto ett självporträtt – av regenten som människa, en av oss. Och språkligt är det här den roman, vid sidan av Westös, som känns mest genomarbetad, i sin art närmast nydanande. Den vore absolut värd att lanseras på ett internationellt plan.

Mera konventionell i sitt grepp på historien är *Fredrik Långs Flickorna på Nappari*. Men det är en i sin genre suverän berättelse från Finlands ofärdsår 1905-06, där skir romantik möter storpolitisk verklighet. Miljön är en herrgård i Satakunda och i centrum för storyn står överklassflickan Rose-Marie Tigerstedt som förälskar sig i privatläraren Osborne Hancock, en ung man med socialt samvete. Romanen bygger på dokumentärt material, som får liv tack vare Fredrik Långs sprudlande och i bästa mening underhållande stil. Otidsenlig, kunde man säkert säga om boken. Men lika rättvisande vore det att begagna epitetet "tidlös".

Till de alltid lika läsvärda hör *Zinaida Lindén*, denna märkliga ryska författare som blivit en så viktig del av den svenska litteraturen i sitt nya hemland Finland. Faktum är att få skribenter med svenska som modersmål skriver ett så levande och modulerat språk. *För många länder sedan* kretsar kring minnen från uppväxtårens Leningrad, vistelser i diplomatmiljöer i olika länder, en kärlekshistoria med förhinder som mynnar ut i besvärjande glädje: "Jag ville glädjas åt sparvar, skyltar, spårvagnar. Jag ville le mot förbipasserande. Jag ville tro att man kunde stiga ner i samma flod två gånger, tre gånger – många, många gånger innan ljustet slocknar".

Malin Kivelä ägnar sig i *Annanstans* åt att parallellt skildra tre kvinnors liv, generationer som upplever både främlingskap och samhörighet. Miljöerna är 1920-talets New York och dagens Finland, gestalter träder fram, försvinner i skuggorna för att ännu en gång uppträda i en egenartad prosamosaik med stark rytm.

Som Kiveläs och Tahvanainens diametrala motsats kan man beteckna *Henrik Jansson*, mångfrestande författare och kritiker, som med *Nyckelroman* helt

oförbehållslöst stiger in i tillvaron hos en medelålders författare – som heter Henrik Jansson! Att det faktiskt på allvar handlar om en nyckelroman vet alla med insikt i finlandssvenskt kulturliv. Men frågan är om man ur berättelsen kan utläsa något allmängiltigt, kanske rentav trösterikt. Jag tror faktiskt det. Jansson är i sina bästa stunder en fin stilist som vänder ut och in på sitt själlsliv samtidigt som han nu avslöjar en väl förborgad hemlighet: att han lider av epilepsi. De sunkiga miljöer han ofta vistas i och de socialt utslagna medmänniskor han möter förekommer sällan i den rätt välartade finlandssvenska litteraturen. Det är outsiders väg som beskrivs, en det alternativa tänkandets Höga visa.

Originell på ett mera kafkaliknande sätt är *Christian Brandt* som i *Klockan* fortsätter sin surrealistiskt betonade kartläggning av minnets och tidens mekanismer. Allt utspelar sig i myt, i dröm, svårgripbart men suggestivt.

Lyrisk prosa på sensationellt hög nivå gav *Johanna Boholm* prov på i sitt debutverk *Bygdebok*, en tät skildring som kretsar kring systemskap, gåtfulla mostrar och borttappade silverskedar. Allt speglar i minnets vindlingar, rörelser under medvetandets yta, och gestaltat på ett vibrerande språk. "Bygdebok" nominerades som Ålands kandidat till Nordiska rådets litteraturpris.

Vid sidan av det direkt skönlitterära väckte den oförbrännelige *Jörn Donner* stor uppmärksamhet med den 1200-sidiga självbiografen *Mammuten*, en tegelsten som säkert kunde trötta ut den mest hängivne beundrare. Men det är omöjligt att inte imponeras av denne 80-årige kulturgigant som fortfarande formulerar sig med ungdomens hela fränhet och oräddhet, som om han för ett ögonblick förträngde att han som riksdagsman, EU-parlamentariker och "filmfurst" sedan en mansålder varit med om att forma nordisk kultur. Ändå ser han sig envist som en motpol till makten.

Mera kverulantiskt, faktiskt på rena besserwissernivån, uttrycker sig *Leif Salmén* i *Den underjordiska moskén*, en essäsamling som verkligen har både höjder och dalar. Främst märks litaniorna. Ingenting duger: EU, USA, Obama, samtliga politiker, massmedierna, Facebook, bankerna. Alla är tokstollar, dårar, förbrytare. I vissa avseenden har Salmén troligen rätt. Men det är själva formen som motverkar sitt syfte. Inget resonemang mår bra av att aldrig laborera med möjligheten att någon annan skribent eller makthavare någon gång tänkt en vettig tanke.

Å andra sidan är *Leif Salmén* i filosofiska och religionshistoriska avseenden en lärd man. När han skriver om judendom och islam med hisnande historiska svep är det en njutning att läsa hans essäer. För att inte tala om vandringarna i ett myllrande Istanbul, där det förflutna ständigt är närvarande mitt i nuets turbulens.

Mathias Rosenlund svarade för en uppmärksammas inbrytning i det litterära socialreportaget med *Kopparbergsvägen 20*, som öppnade mångas ögon för de fattigas (de finns!) villkor i välfärdens Finland.

Tuva Korsström gjorde en ambitiös genomgång av nyare strömningar i finlandssvensk prosa i *Från Lexå till Glitterscenen*, där 1960-talets Christer Kihlman och det tidiga 2000-talets Monika Fagerholm anger tidsaxeln. Här hade lyriken en marginaliserad plats, trots att boken marknadsfördes som en heltäckande litteraturhistorisk handbok. Många poeter reagerade starkt och med rätta: poesin är ju en grundbult i hela den finlandssvenska litteraturen. Att den blir osynliggjord i det här sammanhanget är snudd på skandal.

I undervegetationen kring de bästsäljande prosaböckerna gavs också under 2013 ut en rad läsvärda diktsamlingar: en del egensinnigt snåriga, andra klara och formfulländade med rötter i en vid det här laget klassisk modernism. Till de förra hör *Ralf Andtbackas Fält*, som vänder och vrider på språket i en lekfullhet med stort allvar på botten. Det blir emellanåt en aning krystat och till intet förpliktande, men ändå betydligt mera tillgängligt än det lyriska flödet hos den rikssvenske själsfränden Jörgen Gassilewski. Från fältets yta söker sig Andtbacka mot allt djupare inblickar i existensens mysterier, en sorts studier i att låta sig överraskas medan det ironiskt klingande mantrat ljuder: "Jag fylls av en utsökt känsla av frihet".

Ett mörkare tonläge utmärker *Martin Enckells* intensiva samling *skrift*, en besvärande bok om svek, skuld, saknad, död och förlust. Ett åländskt utskärslandskap i vinterns grepp ger ramen för många av dikterna. Tonen är entonigt mässande i sin upprepning: "Det finns gester, det finns tystnader/ som häver större tystnader". Bibliska apokalypter samsas med ekon ur den indiska mystiken.

En liknande motivkrets, med tydligare språkliga linjer, finner man hos *Henrika Ringbom* i *Öar i ett hav som strömmar*, starkt inspirerad av japansk dikt och bildkonst. Inte minst sviten om den döende modern blir en nästan andlös läsoplevelse: "En bro, en port. Vi går tillsammans, blinda. Den andra stranden är höljd i dimma. Vårt första mål, den höga ön med trappor ändå upp till toppen. Vår resa tillsammans kanske inte blir så lång".

Levande klassiker som *Peter Sandelin* och *Gösta Ågren* återkom med *Måsen och skeppet* respektive *Centralsång*; den ene dik- taren med målarens lätta anslag,

den andre med paradoxmakarens magistrala tonfall. Men Ågren kan också anslå en lugnare rytm, dikten blir aning och förtröstan: "Nej, ingenting brant och tyst,/ inte ett uppror eller/ en mening väntar på dig,/ och det är inte ljuset/ utan skuggan som läker".

Till de i positiv mening traditionella poeterna hör *Kaj Hedman*, som i samlingen *Septemberliv* fortsätter sin nedstigning i minnets brunnar. Det är sympatiskt, språkligt genomlyst, likt lyriska preludier på en spröd spinnett:

regnets osynliga innehåll
 din
 andning upphör
 takdroppet,
 världen kvar,
 tömd

Så till sist ett avsked. *Bo Carpelan* (1925-2011) sammanställde under sitt sista levnadsår diktsamlingen *Mot natten*, ett urval kristallklara och etsande skarpa bilder av tillvaron inför det stora utslocknandet. Här finns förstas sorg och vemod, som alltid i Carpelans konst, men också en djup tillit till ordet, till aningen om en bekräftelse bortom det timliga. Missförstå mig rätt: det hand-

lar inte om knäsatt religion. Men om en sorts lyrisk metafysik som kanske är det enda som på allvar gör livet uthärdligt.

Bo Carpelan är borta. Men hans ord bor i vinden som aldrig tystnar, som susar i frihet bortom all tidsfixering:

Du säger: om ett år,
 om högst två –
 Du säger: sommaren
 blir bättre då, du får se
 och vinden går i träden
 i den varma junikvällen.
 Faller där inte snö,
 går där inte en kall stig
 djupt i tiden in
 och sten står vid sten
 med namn
 i vinden, i vinden

ÚLFHILDUR DAGSDÓTTIR

LITTERATURENS HEDER: HÅRDROCK, POESISKJUL OCH SKÄLVANDE PENNSKAFT Isländsk litteratur 2013

Två litteraturhändelser stack ut från mängden under det gångna året. Dels hårdrockbandet Skálmölds konserter i Eldborgsalen i Harpa, och dels en poesiuppläsning i ett dragigt skjul några dagar före jul. Båda händelserna vittnar om att detta litteraturår var av det mer ovanliga slaget och mestadels rörde sig ute i marginalen.

När man först började göra reklam för hårdrockbandet Skálmölds konsert i samarbete med Islands symfoniorkester i nya konserthuset Harpa, var det meningen att det bara skulle bli en enda konsert. Det blev istället tre, och dessutom bjöds Reykjavíks grundskoleklasser in att lyssna på genrepet. Det positiva mottagande konserterna rönste, både från publik och kritiker, överträffade alla förväntningar. Musikrecensenterna höjde evenemanget till skyarna.

Skálmöld är ett relativt nybildat band och deras första skiva, *Baldur* (2010) gjorde succé både hemma på Island och utomlands. Nästa cd som kom 2012 och hade titlen *Börn Loka* (Lokes barn) blev inte mindre populär. Som titlarna avslöjar alluderar texterna till den gamla nordiska mytologin, och behandlar detta kulturarv på ett rätt originellt sätt. De som har för sig att hårdrock med fornnordiska inslag automatiskt är liktydigt med chauvinistisk nationalism borde lära känna Skálmöld bättre, för det här bandet är på alla sätt motståndare till fördomar av vilket slag det vara månde och är nog med att förhålla sig kritiskt till de fornnordiska myternas hjältesymboler – samtidigt som de blandar in folkmusikelement i hårdrocken. Två veckor tidigare hade bandet spelat på 350-årsjubiléet för manuskriptsamlaren Árni Magnússons födelse. Vid detta evenemang var danska drottning Margrethe närvarande.

Skálmöld är alltså ett intressant exempel på en marginalföreteelse som plötsligt hamnar i det kulturella rampljuset.

Detta faktum är inte minst anmärkningsvärt med tanke på att man under det gångna året ändrade inriktning på Kulturarvsmuseets verksamhet, vilket ledde till att där inte längre kunde hållas utställningar med isländska handskrifter. De antika texter som finns i dessa handskrifter utgör en hörnsten i Islands litterära och kulturella bygge, vilket man underströk särskilt när Reykjavík ansökte om att bli utsedd av UNESCO till världslitteraturstad. Medan de styrande på Island ansträngde sig minimalt för att se till att den här kulturskatten även fortsättningsvis skulle kunna visas för både islänningar och besökare utifrån, tog några initiativrika musiker på sig uppgiften att hålla facklan brinnande.

Heder

Två korta romaner fick pris under året. *Sæmd* av Guðmundur Andri Thorsson fick Riksradios författarfonds utmärkelse, och *Mánasteinn* av Sjón vann det isländska litteraturpriset.

Båda berättelserna handlar om personer som befinner sig i samhällets marginaler. Huvudpersonen i *Sæmd* är författaren och mångsysslaren Benedikt Gröndal (1826-1907), en man som på grund av ett kringflackande liv och ett excentriskt leverne aldrig fick det erkännande han förtjänade. När berättelsen utspelar sig undervisar han vid Menntaskólinn i Reykjavík, som den gången var landets viktigaste kulturella institution. När skolan har för avsikt att relegera en elev med enkel bakgrund på grund av snatteri, lägger sig Gröndal i skeendet. Skolans rektor entledigar honom från undervisningen, vilket leder till hans fall. Berättelsen utspelas i huvudsak under 1882 och i boken ges en livfull skildring av den tidens Reykjavík, både beträffande det dagliga stadslivet och det torftiga kulturliv som en känslig skönande som Gröndal har svårt att finna sig tillrätta i. Hedern är ett tvåeggat vapen och ges olika betydelse av romanfigurerna, och texten väcker många frågor kring detta begrepp.

Man kan säga att en liknande debatt om heder är ett tema också i Sjóns bok *Mánasteinn*. Berättelsen utspelar sig självständighetsåret 1918 och vi träffar huvudpersonen Máni Steinn första gången i oktober månad, då han tillfreds-

ställer en kund bakom en sten i Öskjuhlið. Vulkanen Katla får utbrott och på det följer spanska sjukan som snabbt sprider sig bland huvudstadens invånare och skördar många liv. Pojken blir sjuk men överlever och ägnar sig därefter åt att vårda andra sjuka tillsammans med en läkare och en ung flicka, Sóla Guðb-, som han avgudar. Pojken har dock ingen dragning till kvinnor, däremot är han mycket intresserad av film, och hans många biobesök spelar en nyckelroll i romanen.

Máni Steinn är en outsider i samhället, en ordblind och homosexuell pojke av enkelt ursprung som säljer sig till alla som är ute efter den sortens kärlek – i hemlighet, för även om homosexualitet

är ett känt fenomen är den absolut inte accepterad. Med biofilmernas hjälp utvecklar pojken en förmåga att läsa av och förstå sin omgivning, och biografen är hans tillflyktsort och filmen hans passion i en tillvaro som enligt hans medmänniskors moral inte är tillåten. Filmernas värld omges av mörker och är därför en sorts skugglek som stämmer väl överens med den marginaltillvaro som är hans dagliga liv. Och det underliga som sker är att hans värld förvandlas till denna skugglek, i alla fall tillfälligt, när spanska sjukan invaderar staden. Inte nog med det, det verkar också som om biograferna har del i att farsoten sprids. Människorna söker sig dit på jakt efter värme och mänsklig gemenskap, förutom för den stund av glömska som erbjuds när man ett litet tag får försvinna in i en annan värld. Biografen och filmen fungerar som en sorts axel som mycket snurrar kring. När den unge mannen så insjuknar i spanska sjukan, är det en metaforik hämtad från filmens, och inte minst filmvisningens, område som helt övermannar hans medvetande, i en av de starkaste beskrivningar av skräckfyllda feberyror som någonsin förekommit i Sjóns verk. Den börjar med att en film projiceras på pojken bröst i filmmaskinistens kokheta skrubben.

Många olika världar flätas samman i denna korta roman. Mellan pärmarna på denna tunna bokrygg döljer sig bland annat scener ur filmens förtrollade värld, ögonblicksbilder från homosexuella mäns tillvaro, en farsots härjningar och Islands första tid som självständig nation.

I marginalen

Trots att dessa böcker har sin plats mitt i det litterära landskapet, tangerar de marginalen – dels tematiskt, men också, när det gäller Sjóns bok, stilmässigt. Även andra utgåvor har rört sig i marginalen under det gångna året. Första bandet av tidskriften *1005* kom ut i maj och innehöll tre häften, tre böcker: *Bautasteinn Borgesar* av *Jón Hallur Stefánsson*, *Bréf frá borg dulbúinna storma* av *Sigurbjörg Þrastardóttir* och *Hælið* av *Hermann Stefánsson*. Jón Hallurs bok är en sorts blandning av fiktion och litteraturvetenskap och handlar om den argentinske författaren Jorge Luis Borges gravsten. Jón Hallur läser inskriptionen på stenen och associerar den till Borges liv och författarskap, med särskild tonvikt på hans kärlekshistorier och äktenskap på äldre dar. På sätt och vis ger boken också en resumé av Borges kopplingar till Island och isländska forntexter, särskilt Eddadikterna. Sigurbjörgs bok är en diktsamling och *Hælið* är en kriminalroman.

Förutom denna publikation utkom också några andra böcker på gräsrotsförlag, bland annat på Tunglið, som ordnade tre releasefestivaler där alla deras böcker sålde slut. Varje gång gav man ut två böcker, dels av kända författare, såsom Pétur Gunnarsson och Kristín Ómarsdóttir, dels av debutanter, däribland Ragnar Helgi Ólafsson, som hittills varit mest känd som bokomslagsformgivare. Det andra förlaget som visade framfötterna kallar sig Meðgönguljóð och inriktar

sig på att ge ut unga poeter. Utgåvorna är små och behändiga till formatet och kan lätt stoppas ner i fickan eller handväskan, vilket är vad som ligger bakom namnet *Meðgönguljóð* – dikter man kan ha med sig medan man går.

Det är alltså uppenbart att litteraturen frodas, problemet är mest den excentriska (och begränsade) utgivningsformen, vilken gör att böckerna inte är lätt tillgängliga.

Fantasy

Nyskapandet visar sig bland annat i fantasy-genren, som även den räknas till marginallitteraturen på Island. *Sif Sigmarsdóttir* kom ut med *Múrinn*, en fantasyberättelse för barn och ungdomar, lite i stil med *The Hunger Games*, och utspelar sig på ett framtida, hyperövervakat Island. Personerna har namn från den fornnordiska mytologin. Huvudpersonen heter Freja och händelseutvecklingen bär tydliga spår av att Sif använder sig av det fornnordiska litterära arvet för att bygga sin sagovärld. *Þorsteinn Mar*, som tidigare har gett ut skräckhistorier, gav 2013 ut en fantasyberättelse med titeln *Vargsöld*, som kan liknas vid *Game of Thrones*. Berättelsen utspelar sig någonstans långt norrut, i likhet med andra delen av *Kjartan Yngvi Björnssons* och *Snæbjörn Brynjarssons* fantasyserie *Draumsverð*, och det är uppenbart att nordliga trakter åtnjuter viss popularitet som spelplats för fantasylitteraturen just nu. Här bör också nämnas tredje bandet i *Elf Freysson*s trilogi, som har rönt en del framgång. Helt olik dessa fantasyberättelser som kan kallas episka, är *Andri Snær Magnússon*s hypersymboliska fantasyhistoria *Tímakistan* där han går till angrepp mot konsumtionssamhället med ett underliggande budskap om vikten av att värna miljön.

Birgitta Elín Hassels och *Marta Hlín Magnadóttir*s skräckberättelser har också inslag av fantasy. Femte boken i serien *Rökkurhæðir* heter *Gjöfin* och berättar om en pojke som får sin drömpresent: en ny dator. Men snart visar det sig att det är något mystiskt med denna gåva. *Úlfshjarta* av *Stefán Máni* är också den en samtids-

berättelse för barn och ungdomar med fantasy- och skräckinslag, inklusive varulvar med tillhörande fornnordiska associationer.

Det är verkligen trevligt när böcker av det här slaget lyckas skaffa sig en plats i litteraturlandskapet. Översättningar i all ära, det är ändå viktigt för barn att de kan läsa berättelser där de kan känna igen sin egen verklighet på ett eller annat sätt. Rökkurhæðirböckerna har blivit mycket populära och till yttermera visso har förlaget (som drivs av författarna själva) varit duktigt på att ge ut berättelserna som e-böcker.

Kriminalromaner

En hel del deckare gavs ut under 2013. Som vanligt kom det ut en ny bok av *Arnaldur Indriðason* den förste november. Den dagen har vikts åt honom i många år nu. Romanen bär titlen *Skuggasund* och där presenterar Arnaldur ett nytt polisteam. Historien utspelar sig på två tidsplan, i slutet av andra världskriget och idag. I den del som utspelar sig under kriget hittas en ung kvinnas döda kropp bakom Nationalteatern, och på nutidsplanet visar det sig att ett mord ligger bakom en nittioårig mans död. Som alltid är boken välskriven och Arnaldur målar upp en stark bild av krigsårens Reykjavík, förutom att han ingående skildrar ett av stadens äldsta kvarter, Skuggahverfi, som under de senaste åren har genomgått mycket radikala förändringar.

Stefan Máni låg inte på latsidan under 2013. Förutom *Úlfshjarta* gav han också ut polisromanen *Grimmd*. Där har polisen Hörður Grímsson huvudrollen, vilket han också haft i två tidigare romaner. *Grimmd* utspelar sig i Reykjavíks undre värld med allt vad det innebär av droger och hårdföra typer. Den andra huvudpersonen är den som verkligen sätter färg på berättelsen – en festligt skildrad småtjuv som förmodligen är en av Stefán Mánis mest originella och gripande romanfigurer.

Hlustað är titeln på en kriminalroman av debutanten *Jón Óttar Ólafsson*. Förutom mordet på en ung flicka, berör berättelsen också den finansiella kraschen. *Sólveig Pálsdóttir*, som inte är lika ny som författare, kom under våren ut med boken *Hinir réttlátu*. Även där ingår finanskraschen i handlingen, med kopplingar till miljövarsfrågor. *Drekinn* av *Sverrir Bergur Steinsson* kretsar helt och hållet kring finanskraschen, och att döma av dessa romaner är den ekonomiska krisen något som fortfarande i högsta grad sysselsätter kriminalromanförfattarna. *Sindri Freysson* har hittills inte gjort sig känd som deckarförfattare, men hans bok *Blindhrið* är en sorts erotisk spänningsroman om en kvinnlig stalker som bombarderar sitt offer med kärleksbrev.

Ragnar Jónasson låter sina böcker utspela sig ute i landet, och i *Andköf* utforskar han enformigheten och isoleringen till det yttersta. Vid en fyr nära Skagaströnd står ett stort hus som har en dramatisk förhistoria. En ung kvinna

hittas död nedanför fyren och först tror man att det handlar om självmord. *Lygi av Yrsa Sigurðardóttir* är en sorts blandning av skräck- och kriminalroman, i samma anda som några av hennes tidigare böcker. Advokaten Þóra finns inte med denna gång, istället presenteras vi för nya, intressanta personer. Intrigen är tredelad: tre män och en kvinna befinner sig på en klippa ute i havet där de på något vis sysselsätter sig med en fyr och viss teknisk utrustning, ett ungt par kommer hem från semestern och upptäcker att något inte är som det ska där hemma, och polisen Nína får veta att allt inte är vad det ser ut att vara i samband med hennes mans självmord. Det finns inslag i boken som tyder på att Nína nog kan komma tillbaka i Yrsas framtida böcker.

Årets intressantaste kriminalroman är emellertid *Hælið* ("Anstalten") av *Hermann Stefánsson*, som dessutom är en sorts studie i kriminalromanformen. Detta visar sig bland annat via de två huvudpersonerna, kommissarierna Aðalsteinn Lyngdal och Reynir Jónsson. De är överdrivna versioner av många kända detektiver som befolkar deckarvärlden. Intrigen går i korta drag ut på att de två kompanjonerna Aðalsteinn och Reynir kallas till mentalsjukhuset Kleppur eftersom man i sjukhusets källare har hittat en död man. Förhören blir av förklarliga skäl något komplicerade att genomföra – en stor del av de "misstänkta" är sinnessjuka. Såväl läkare som annan personal visar sig också vara lite märkliga människor och tillsammans utgör detta ett intrigmässigt vederbörligt kaos. Boken kretsar alltså till stor del kring sinnessjukdom och mental ohälsa vilket förstås är en passande inramning av eller grund för en kriminalroman.

Skälvande pennskaft

Det gavs förstås också ut en hel del traditionella romaner, och bland dem återfanns *Jón Kalmann Stefánssons Fiskarnir hafa enga fætur* och *Eiríkur Guðmundssons 1983: Skáldsaga*. Båda berättelserna har män och pojkar i centrum. Kalmanns bok utspelas delvis i Keflavík och beskriver några pojgars tonårstid där, och 1983 kretsar mycket kring detta år i berättarens liv; återblickar på en uppväxt i en liten by mellan höga fjäll.

Tre relativt okända författare gav ut var sitt ganska originella verk. *Börkur Gunnarsson* publicerade kortromanen *Hann*, en slagfärdig berättelse om en familjefar som offerar allt för sin fru och sin dotter. Börkur har hittills mest ägnat sig åt filmskapande, och spår av det märks tydligt i berättelsen. Det filmiska är också påtagligt i två långa noveller av *Halldór Armand Ásgeirsson*, som kom ut under titlen *Vince Vaughn í skýjunum*. Den novell som fått ge titel åt boken är en intressant samtidsberättelse om det globala, internetsammankopplade samhället. En ung flicka råkar filma ett mönster i molnen som ser ut som skådespelaren Vince Vaughn. Hon lägger ut filmen

på internet och den blir snart ett mediafenomen. *Valur Gunnarssons* roman *Síðasti elskhuginn* är också den en intressant samtidsstudie, en sorts chicklitt från en ung mans perspektiv.

Tre kvinnliga författare gav ut verk som gränsar till litteraturvetenskapliga texter. *Þórunn Erlu- og Valdimarsdóttir* gav ut den historiska romanen *Stúlka med maga*, ett slags självständig fortsättning på den historiska romanen *Stúlka med fingur* (Flicka med finger 1999). I den nya boken framkommer det dock tydligt att Þórunn hämtar sitt stoff i sin egen släkts historia och boken gränsar till att vara en sorts dokumentärroman, vilket också undertiteln *Skáldettarsaga byggð á pappírur úr járnskápum* ("Släktberättelse byggd på papper från plåtskåp") tydligt signalerar. *Vigdís Grímsdóttir* tar sig an en hemsk händelse i sitt eget förflutna i *Dísusaga: konan med gulu töskuna*. Boken balanserar på gränsen mellan roman och självbiografi och i texten konkurrerar två olika röster som har format författaren. Som Gunnþórunn Guðmundsdóttir pekar på i sin recension handlar boken på ett plan om författarens tillkomst, vilket är ett vanligt motiv i skrivande personers självbiografier. I viss utsträckning är författarens tillblivelse också temat i *Jónína Leósdóttirs* bok som annars handlar om hennes förhållande med Jóhanna Sigurðardóttir, Islands före detta statsminister. Jónína skildrar bland annat orsakerna och bakgrunden till att hon blev författare, men först och främst är boken en kärlekssaga – vilket faktiskt också Vigdís bok delvis är.

Poesi

Som så ofta förr är det poesin som höjer sig ovanför resten när det gäller minnesvärda läsoplevelser under det gångna året. Främst av dem alla står poeten *Sigurbjörg Þrastardóttir* med diktsviten *Bréf frá borg dulbúinna storma*. Sigurbjörgs kännetecken är sammanhållna diktsviter som bildar en sorts berättelse. Boken handlar om sorg, om man ska döma av slutorden: "Detta är, kära motvän, /brev från de förklädda stormarnas stad/ ett gräl om sorg". Men man kunde också hävda att verket istället handlar om avstånd – det att befinna sig någon annanstans, till och med långt bort från sig själv, och iakttä världen och skriva brev. Vem motvännen, eller brevets adressat är, framgår inte helt tydligt, inte heller om det rör sig om en eller flera personer, för namnen skiftar snabbt, och brevskrivaren erkänner i början att hon har svårt för att minnas namn. "De förklädda stormarna" lockar till läsning med en känslomässig virvelström som starkt karaktäriserar texterna.

Två diktsamlingar utspelar sig i höghusområden, vilket måste sägas vara en ovanlig utgångspunkt i den isländska naturlyriska traditionen. *Sigurlín Bjarney Gísladóttir* gav ut *Bjarg* som är hennes tredje diktsamling. *Heimsendir fylgir þér alla ævi* är däremot *Eva Rúna Snorradóttirs* första bok. Den utspelar sig

i en av Reykjavíks första förorter, nedre Breiðholt, och målar på ett exceptionellt otvunget och levande sätt upp stämningar och miljöer. Bjarg är längre och mer experimentell: läsaren färdas mellan lägenheterna i ett stort flerfamiljshus, får ta del av invånarnas funderingar och ges på så sätt en inblick i många olika tankevärldar.

Af hjaranum av *Heiðrún Ólafsdóttir* är också det en sammanhållen diktsvit som skildrar diktarjagets vistelse på Grönland. Den vardagliga tonen är i samma anda som Eva Rúnars bok, men under ytan bor ångest och oro.

Eiríkur Örn Norðdahls bok *Hnefi eða vitstola orð*, kännetecknas av en blandning av styrka, humor och aggression. Man skulle kunna säga att detta är en bok för grabbar, och kanske till och med för analfabeter, för ett av kännetecknen är upprepningar och ljud och ljudbilder. En annan bok som passar bra för ungt folk är *Unglingar* av *Arngunnur Árnadóttir*. Hennes texter är lätt surrealistiska med en trevlig, vardaglig underton. De flesta texterna är prosadikter och en av dem handlar om böcker och att läsa på bussen.

Þorsteinn frá Hamris Skessukatlar innehåller idel starka dikter, många med politisk udd. Det som emellertid är Þorsteins verkliga adelsmärke är hans säkra grepp om språket. Det är inte mången givet att trolla fram så mycket skönhet med så få ord. Liksom tidigare är dikterna aningen svårtolkade och filosofiska, men trots det är den här boken mera lättillgänglig än många av hans tidigare verk. Naturmotiven är många, men alltid framställda på nytt och fräscht vis. Friska naturskildringar kännetecknar också *Þóra Jónsdóttirs* dikter. Hon fyllde 88 år 2013. Hennes bok *Elst milli hendinga* handlar bland annat om tiden och åldrandet – och dikten själv.

Dessa dikter av äldre poeter är mycket ungdomligare än den diktbok som rönt mest popularitet under året, *Árleysi alda* av *Bjarki Karlsson* (f. 1953) som arbetar i en mycket traditionell isländsk poetisk stil.

Skúrinn (Skjulet)

Skúrinn är ett kulturhus som drivs av den mångsysslade konstnären Finnur Arnarson. Sedan många årtionden är det tradition att den isländska bokutgivningen koncentreras till tiden före jul – de flesta böckerna kommer ut i november och december. Därför är också uppläsningarna ur de nya böckerna förknippade med julen och den här gången bestämde sig Finnur för att presentera något nytt för säsongen. Skjulet placerades på parkeringen vid Nordens Hus i Reykjavík och försågs med en radiosändare som bara nådde ut till den närmaste omgivningen. Författarna steg så in i skjulet, läste upp sina texter i mikrofon och åhörarna satt i sina bilar och lyssnade och drack varm choklad. Evenemanget varade i tre dagar strax före jul och varje kväll läste fem författare. Där på parkeringen uppstod en alldeles speciell stämning, vintervindarna ven omkring det enkla skjulet och åhörarna kunde se de påbyltade författarna genom ett fönster medan de lyssnade. Några av de författare som har nämnts här medverkade i skjulet, och som alltid var det en stark upplevelse att höra författarna själva läsa och tolka sina texter med inlevelse. Þorsteinn frá Hamri utmärkte sig särskilt, hans lågmälda dikter gjorde sig speciellt bra i det vindpinade, dragiga skjulet. Den upplevelsen glömmar man inte i första taget och den är ett lysande exempel på den kraft som kan bo i den isländska litteraturen.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

ANNE MERETHE K. PRINOS

SKYER I HORISONTEN

Norsk skjønnlitteratur i 2013

For å åpne med noen harde fakta: Ifølge bransjestatistikken fra Den norske Forleggerforening økte det norske bokmarkedet med 2,7 prosent fra 2012 til 2013. På det skjønnlitterære feltet ble det utgitt 261 nye titler for barn, mens det kom 319 nye voksenbøker (dette inkluderer kun tall fra forlag som er medlem av Forleggerforeningen, de uavhengige forlagene utgjør cirka 20 prosent av bransjen). For voksenlitteraturens del ser vi en jevn oppgang gjennom de siste årene, mens det kom merkbart færre nye titler for barn enn i 2012, for ikke å snakke om i 2009 da det ble utgitt 344 nye norske titler. Poenget er uansett at det norske bokmarkedet er preget av en sterk underliggende stabilitet, som det heter i Forleggerforeningens pressemelding.

Da jeg sensommeren i fjor skrev om litteraturåret 2012, påpekte jeg at uten de svært gode støtteordningene som finnes for norsk litteratur, ville vi neppe ha kunnet glede oss over så mange utgivelser med så høy kvalitet. I dag er bildet ikke like rosenrødt, fremtiden er i hvert fall langt mer usikker. Den nye borgerlige regjeringen som ble valgt høsten 2013, sørget umiddelbart for å skrote bokloven som nylig var vedtatt av det gamle Stortinget. Det ble også varslet kutt i overføringene til Norsk kulturråd (som administrerer innkjøpsordningene) og nedskjæringer i kunstnerstipendene. Stipendkuttene ble riktignok reversert i budsjettavtalen med støttepartiene, men kulturministeren har satt i gang et ganske storstilt utredningsarbeid for å evaluere blant annet Norsk kulturråd.

Når det gjelder bokåret 2013, er det stadig mye godt å si. Som året før er bredden på plass, novellen riktignok unntatt. Spesielt gledelig er det at selv om poesien fremdeles er en temmelig marginalisert sjanger i norsk offentlighet, er det skjedd en sterk vitalisering av feltet. Tildelingen av flere viktige priser til poeter bidro også til økt synlighet og oppmerksomhet. Om denne oppblomstringen vil fortsette, er nok i høy grad avhengig av at de nevnte støtteordningene ikke raseres.

Varianter av det selvbiografiske

Den såkalte virkelighetslitteraturen står stadig sentralt i Norge. Ja, *Nikolaj Frobenius* hevdet i en kronikk høsten 2013 at det biografiske elementet i norsk samtidslitteratur er så dominerende at det nærmest er uvanlig å finne bøker som ikke er basert på virkelighetsstoff. Selv stiller han spørsmål ved den (selv)biografiske litteraturens eksistensberettigelse: «[...] uansett hvilke estetiske grep forfatteren tar i forhold til sitt materiale, vil det ligge et tvilsomt utenomtekstlig

potensial i bokens møte med leseren. Det er umulig for teksten å befri seg fra leserens følelse av å få kikke inn i forfatteren eller objektets liv. [...]. Var det virkelig slik det skjedde? Var det slik hun tenkte?» Frobenius' roman *Mørke grener* som ble lansert i etterkant av kronikken, er da også en bok som problematiserer virkelighetslitteraturen på en måte vi ikke har sett noe særlig av her til lands (i motsetning til eksempelvis Sverige der utgivelser som Sigrid Combüchens *Spill*, Eva-Marie Liffners *Lacrimosa* og Kerstin Ekmans *Grand finale i svindlerbransjen* er skarpe og relevante kommentarer til bruken av (selv)biografisk materiale i litteraturen). Hos Frobenius handler det om forfatteren Jo Uddermann som nettopp har skrevet en selvbiografisk oppvekstroman. Snart begynner uhyggelige ting å skje rundt forfatteren, romanprosjektet unndrar seg enhver form for kontroll og slår tilbake, og slik tematiserer utgivelsen hvordan jakten på det ekte, det autentiske kan få konsekvenser langt utenfor det tekstlige universet.

Det er mulig Frobenius har rett i at leserne begynner å få nok av selvbiografiske romaner, men forfatterne har tydeligvis langt fra fått nok. *Herbjørg Wassmo* kom med *I disse øyeblikk*, en nærgående fortelling om et kvinnelig, åpenbart basert på hennes biografi, mens *Helene Uris Rydde ut* lar biografi og fiksjon lekke inn i hverandre i en roman som følger to parallelle spor; det ene sporet forteller om Helene, om sorgen over moren hun nylig har mistet

og om forsøket på å finne ut av fortiden og slekten, det andre om lingvisten Ellinor som reiser til Finnmark for å forske på samisk språkdød.

Cecilie Enger skriver også selvbiografisk om mor. For *Mors gaver* mottok hun både Bokhandlerprisen og en nominasjon til Kritikerprisen og fikk med det et etterlengtet gjennombrudd. Romanen er bygd opp i rommet rundt forfatterens alzheimersyke mor, og mange vil nok dermed spørre seg: Er det greit? Det er ingen tvil om at tidligere nevnte Nikolaj Frobenius er inne på svært relevante problemstillinger, men i Engers tilfelle blir de likevel ikke så viktige. For det som slår en aller mest med denne boken er hvilken fintfølelse den

er skrevet med. Gjennom skriften gir en datter livet tilbake til en høyt elsket mor, slik at hun står frem som en skikkelse leseren selv nødvendigvis må bli glad i. En større kjærlighetshandling er det vanskelig å tenke seg.

Mors gaver åpner med å beskrive novemberhelgen i 2010 da jeg-fortellerens barndomshjem på Høn i Asker blir tømt og klargjort for salg, etter at moren er flyttet på sykehjem. I en gjenglemt kommodeskuff finner Cecilie julegavelister fra årene 1963 til 2003. På den ene siden av de løse arkene har moren nøye notert hvem hver enkelt i familien gav gaver til og hva de gav, på den andre siden hva som ble mottatt og fra hvem: «Alle julegavene har hun skrevet ned. Gjennomtenkt, planlagt, innkjøpt, laget, arvet. Ønsket og fått. Til sammen må det være noen tusen gaver.»

Disse listene blir bokens sentrale omdreiningspunkt. En ting er at gavene i seg selv sier en hel del interessant og presist om tiden da de ble gitt og mottatt – i 1965 går det i matchbox-biler og brødfjeler i respatex, i 1973 i vinballonger og i 1980 i «Sámid Ædnan» (Sverre Kjelsbergs sterkt politiske Grand Prix-vinnerlåt); en annen at de ansporer til refleksjon rundt hva en gave egentlig er. Er den bare et uttrykk for omsorg og omtanke, eller representerer den noe langt mer komplisert?

Men gavelistene blir også utgangspunktet for fortellinger om slekten; om morfaren som var teaterkritiker, om mormoren som var kunstner, om mormorens enslige søster Kaja som led av periodevise depresjoner, om gamle onkel Johannes som dro til USA for å tjene penger for å kjøpe tilbake farsgården, for siden å miste alt i krakket. Sømløst smetter disse små fortellingene inn i helheten og gir utgivelsen enda en dimensjon.

Smertepunktet i romanen befinner seg imidlertid et helt annet sted. For parallelt med refleksjonene rundt gavene og fortiden forteller boken også en annen historie, den om moren som måned for måned blir stadig mindre seg selv.

I nedstrippede, nakne scener skildrer Enger hvordan sorgen og smerten utmanøvrerer jeg-fortelleren og iblant gjør henne irrasjonell, sint og brå, og hvordan hennes elleve år gamle datter i møte med den syke mormoren blir den voksne som klarer å beholde roen.

«Jeg vil at min mamma skal være. Og jeg skal være. Alltid» var et av morens yndlingssitater, heter det mot slutten av *Mors gaver*. Slik oppsummerer en helt spesiell roman selv hva den dypest sett handler om, ønsket om å holde fast.

Dag Solstad skriver som Uri og Enger også om slekten, men på en ganske annen måte. *Det uoppløselige episke element i Telemark i perioden 1591–1896* er utgitt som en roman, selv om den sjangerplasseringen kanskje ikke er helt åpenbar. Boken følger Solstads slekt på morssiden, basert på en, skal vi tro romanen, fullstendig innsamling av data (utført av sønnen til en kusine). Men der de fleste andre forfatteres metode ville vært å dikte videre og rekonstruere disse livene, avstår Solstad eksplisitt fra en slik fremgangsmåte. For

hvorfor skulle han rekonstruere, spør han. Svaret er såpass interessant at jeg tillater meg å komme med et lengre sitat:

Jeg ville følt meg som en lurendreier. Jeg ville ha forestilt meg, med enkle midler, som langt mer inside, mer innforlivet, enn det jeg faktisk er. Gjennom det naturtro ved rekonstruksjonen av denne historiske begivenheten ville mine seks forfedre få et liv og en egyptyngde, et historisk nærvær, som det dessverre er åpenbart at de ikke har for meg, 420 år etter at de faktisk opptrådte på den historiske scenen. [...]. Det er bare gjennom mitt «dessverre», og poengteringen av det ikke-åpenbare ved min framstilling av det historiske aspekt, min roman kan framstå i sitt klareste lys. Ikke ved alle mulige konstruerte blendverk. Gjennom å sette mine seks forfedre fra 1591 inn i denne rekonstruksjonen, ville jeg kunne gi dem liv, tanker, følelser, synspunkter som rett og slett ville være villedende. [...]. Jeg har valgt begrensningens metode i denne bok. For meg betyr det å dikte å la være å dikte. Jeg vil ikke være på ville veier. Jeg vil inn til sakas kjerne.

For en gangs skyld var mottakelsen av en ny Solstad-bok ikke unisont hylende. Flere var riktignok begeistret, og romanen ble også nominert til Brageprisen og Kritikerprisen, men mange lot seg frustrere av forfatterens særegne måte å dikte på. – Jeg kastet boken fra meg i vånne, skrev Frode Helmich Pedersen i *Bergens Tidende*, – boken fungerer bedre som alternativ slektsforskning enn som roman, lød dommen fra *Aftenpostens* Ingunn Økland. Uansett var dette oppgjøret med den tradisjonelle historiske romanen årets mest debatterte utgivelse og utløste et skred av kommentarer om romanbegrepet og historieskriving. Solstad er stadig Solstad.

Alt det andre

Henrik H. Langeland er en av få norske forfattere som skriver satiriske underholdningsromaner. *Fyrsten* er en aktuell og morsom oppfølger til *Wonderboy* (2003), der forholdet mellom PR-bransjen, mediene og politikken blir satt under lupen. *Nicolai Houm* er en annen forfatter med teft for smoothness og underholdningsverdi. Med sin andre roman, den Jonathan Franzen-inspirerte *De håpefulle*, fikk han et slags gjennombrudd. I en velskrevet, fleksibel tekst holder han koken godt oppe med sin nesten 700 sider lange fortelling om familien Lindbergs prøvelser, en fortelling som på sitt fint satiriske vis dessuten har en del å si om det moderne Norge. Morsom – og skarp – er også *Erlend Loes Vareopptelling* (Loe ble i 2013 for øvrig tildelt den gjeve Aschehougprisen for forfatterskapet sitt), om den aldrende lyrikeren Nina Faber og hennes hevn over en dott av en kritiker. Nevnes skal i tillegg *Tore Renberg* som med *Vi ses i morgen* tok en pause fra bøkene om Jarle Klepp. Renberg skriver humoristisk og spenningsfullt, energisk og amoralsk om en rekke liv som i løpet av noen høstdager 2012 filtrer seg inn i hverandre, med de konsekvensene det får. En oppfølger er i skrivende stund snart på plass i bokhandlene.

Roy Jacobsen og Hanne Ørstavik er på den annen side sjelden direkte morsomme. Jacobsens *De usynlige* er en stillferdig, nøkternt skrevet roman om det fattigslige livet på en øy i havgapet på Helgelandskysten de første tiårene av 1900-tallet; Ørstavik skriver om kunstneren Ruth og hennes forhold til Johannes i den skakende og følsomme kjærlighetsromanen *Det finnes en stor åpen plass i Bordeaux*.

Jan Roar Leikvolls bøker er definitivt ikke noe man setter seg ned for å hygge seg med. Utgivelser som *Eit vintereventyr* (2008), *Fiolinane* (2010) og *Bovara* (2012) er estetisk utsøkte, men intenst ubehagelige beskrivelser av kjærlighetslengsel i omgivelser der det dyriske og perverterte har tatt overhånd. Denne særegne foreningen av skjønnhet og grusomhet brukte han til å uttrykke et varmt forsvar for humanistiske grunnverdier. *Songfuglen*, romanen om Jakoba som vokser opp forkledd som jente i et kvinnesamfunn der menn er forbudt, er tragisk nok den siste han fikk skrive. Leikvoll gikk i ung alder bort sommeren 2014.

Et annet ungt talent er *Agnes Ravatn*. Hennes andre roman *Fugletribunalet*, som både mottok P2-lytternes romanpris og Ungdommens kritikerpris, er hennes gjennombrudd som skjønnlitterær forfatter (hun er fra før kjent som en vittig, skarpøyd og ironisk essayist). I *Fugletribunalet* handler det om Allis Hagtorn og Sigurd Bagge. Hun er den skandaliserte NRK-programlederen som har rømt fra alt og alle for å jobbe som hushjelp og gartner hos Sigurd mens kona hans er bortreist, et eller annet avsidesliggende sted med fjell og fjord; han er en mildt sagt hemmelighetsfull og mørk Mr. Rochesteraktig figur som stenger seg inne på arbeidsrommet sitt og forlanger at hun gjør seg så usynlig som mulig.

Rent bortsett fra NRK-biten høres jo dette nesten ut som noe som kunne vært skrevet på 1800-tallet, og når det i tillegg dukker opp hemmelige passasjer og avstengte rom, blunkes det, slik jeg ser det, ganske heftig til det gotiske og romaner som *Jane Eyre* og *Rebecca*. Legg til en solid dose drømmer, tegn og norrøn mytologi (historien om Balders død er ikke minst viktig), og man skjønner at *Fugletribunalet* skiller seg markant fra de fleste andre utgivelser som skrives nå til dags om skam, skyld og soning.

Mer biografi – kandidatene til Nordisk Råds litteraturpris

Tomas Espedal er også en forfatter som i høy grad spiller på det selvbiografiske og selvmytologiserende, og det har han gjort siden 1990-tallet. Han skriver gjerne i feltet mellom det essayistiske, det romanaktige og det prosalyriske, og slik har han på mange måter skapt sin egen sjanger, som nominasjonsjuryen til Nordisk Råds pris er inne på i sin begrunnelse. Det kan for øvrig virke som denne juryen til enhver tid har en spesiell forkjærlighet for forfatterskapet; om vi ser bort fra miniatyren *Ly*, er tre av de fire siste av bøkene til Espedal blitt nominert til prisen.

Bergeners – tittelen alluderer åpenbart til James Joyces *Dubliners* – er en bok som blant annet portretterer forfatterens hjemby, altså Bergen, og noen av dem som bor der. Deler av boken sirkler rundt en stor kjærlighetssorg, men her finnes også tekster tilegnet kollegaer, anekdoter, for eksempel om et møte med Dag Solstad i Madrid, noveller, dikt og en ballade om Danmarksplass.

Skrivemåten er som alltid hos Espedal utsøkt, og selv om teksten, med sine mange henvisninger til venner og bekjente, tidvis kan virke intern, finnes det en overflod av passasjer det er verdt å feste seg ved. Et lite eksempel: «Kjære deg. / Kan du huske den dagen vi kjørte på en linerle som hoppet i veikanten, den døde ikke, ble liggende i veibanen, og jeg måtte rygge tilbake og kjøre over fuglen, vi hørte hvordan den lille kroppen knuste under bilhjulene, og noe døde mellom oss den dagen. / Solen skinte.»

Mona Høvring på sin side har skrevet en liten, musikalsk fragmentroman basert på Camilla Colletts erindringsverk *I de lange Nætter* (1862). I *Camillas lange netter* skjærer hun inn til originalens aller innerste og henter ut sterke, funklende små bilder og beskrivelser. Til sammen utgjør disse fragmentene en fortelling om å vokse opp, om å være jente og kvinne, om sårbarhet og stridighet. Den står støtt på egne ben, samtidig som den kan leses i forlengelse av Høvrings forrige utgivelse, den strålende *Venterommet i Atlanteren*, en roman som beveger seg inn på mange av de samme områdene som boken fra i fjor gjør.

Men *Camillas lange netter* fungerer nødvendigvis også som en forlokkende invitasjon til å lese verket Høvring samtaler så tett med. Og da jeg fant frem det,

ble jeg overrasket. For selv om 1892-utgaven jeg fikk tak i, med sin knudrete stavemåte og store forbokstaver, ikke er direkte leservennlig i vår tid, er det påfallende lett å bli interessert i den resig- nerte og vemodige, men samtidig humoristisk underfundige og stridige stemmen som forteller.

Både hos Collett og hos Høvring er det et portrett som står særlig sterkt frem, og det er beskrivelsen av den inderlig kjære skolevenninnen Christiane, en av de unge døde: «Høi, slank, fyldig og smal som et Rør; men af denne bløde naturlige Smekkerhed, der ikke er frempint, bar hun sit noget store Hoved med det deiligste

centréfarvede Haar lidt bøiet, som en Blomst, der har utdviklet sig for yppig for sin Stengel [...]», skriver Collett. Hos Høvring lyder det: «Hun var høy og slank, men den mjuke, neste blaute smekkerheta var ikke pint fram. Christiane bar det store hodet sitt litt bøyd, hun ligna en blomst som har utvikla seg litt for yppig i forhold til stengelen.»

Jeg må innrømme at jeg i utgangspunktet har hatt en inngrodd skepsis til samnorsk, men å lese Høvrings prosalyriske, melodiske språk har fått uviljen til å fordunste (at hun også er poet er altså ganske merkbart). 150 år etter Collett klarer hun å samtale utvungent og elegant, respektfullt, men langt fra underdanig med en forfatter det stadig er mye futt i.

Stillstand

Så veldig mye futt er det derimot ikke i novellesjangeren her til lands. Utgivelsene er få, interessen tilsynelatende liten, og jeg vet ikke hvor mye drahjelp det er i at Alice Munro, novellekunstneren fremfor noen, sist år ble tildelt Nobelprisen i litteratur. Fra 2013-årgangen ser jeg egentlig bare grunn til å trekke frem én samling; den er til gjengjeld av *Merethe Lindstrøm. Arkitekt* er hennes syvende novellesamling, i tillegg har hun utgitt syv romaner. Alle husker naturligvis den siste, den som utgjør et skille i forfatterskapet med hensyn til priser, oppmerksomhet og lesere, *Dager i stillhetens historie* fra 2011.

I *Arkitekt* følger hun opp utforskningen av det jeg oppfatter som et hovedtema hos henne, relasjoner mellom folk som burde stå hverandre nær, men der avgrunnene er flere enn tilknytningspunktene. Avstanden blir gjennomgående understreket av en slags anonymisering, der særlig barna sjelden blir nevnt ved navn – de er jenta, gutten og ungen. Alt sammen skrevet frem i en karakteristisk tilbakeholdt prosa som borer så stille, så stille i betent, eksistensielt materie.

De seks novellene i denne samlingen har alle et tydelig kvinnesperspektiv – det er kvinner som forteller eller har synsvinkelen.

Mennene som opptrer, er altså for en stor del distanserte og uten evne til omsorg eller empati, men det står ikke nødvendigvis så mye bedre til med de kvinnelige hovedpersonene. Ikke fordi de ikke vil det gode, men fordi sårbarheten de er omsluttet av, gjør dem forsvarsløse og ute av stand til å agere. Hun i «Sult», en historie om en familie på biltur som strander på et gudsforlatt sted uten noe å spise, er muligens på vei inn i det paranoide, hun i «Bill Viola i ørkenen» unnlater å gripe inn når et barn blir mishandlet fordi alternativet er for vanskelig. «Men hvorfor skulle det bare være oss, når vi bli de eneste?» som mannen hennes sier.

Tittelen på boken henviser til en lek det fortelles om i novellen med tittelen «Pleie»: «De kalte den leken Arkitekt [...]. Alle skulle lage seg sin egen plan, holde den hemmelig og gjette på hverandre.» Men er det noe Lindstrøms ensomme, utsatte skikkelser mangler, er det nettopp en plan eller ramme for livet sitt. En plan har til gjengjeld forfatteren som konstruerer tekstene sine med fintfølelse og presisjon – og noen kanter som ikke så lett lar seg slipe ned.

I støtet

Da jeg skrev om poesiåret 2012, antydet jeg at vi ser ut til å være inne i en ny gullalder for norsk poesi. 2013 har ikke gjort noe for å avkrefte det inntrykket. Hele tre av fire nominerte til Brageprisen var diktsamlinger, og det var en poet som mottok både denne prisen og Kritikerprisen. Poesien er på vei til å bli det nye kule, er det til og med noen som har ymtet frempå om. Det er i hvert fall interessant at forfattere som har hatt suksess som prosaister, vender seg mot poesien: Både *Kjersti Annesdatter Skomsvold* og *Lars Ove Seljestad* kom med diktsamlinger i 2013.

Det er med andre ord opplagt at svært mange hadde fortjent langt mer enn bare å bli nevnt i denne oversikten – for eksempel *Nils Chr. Moe-Repstad*, *Gunnar Wernæss*, *Steinar Opstad* og *Hanne Bramness* som alle utgav gode samlinger i fjor. To andre navn er *Audun Mortensen* og *Vemund Solheim Ådland* som her får stå som to temmelig ulike representanter for mangfoldet som finnes av skrivemåter. Mortensen, som ennå ikke er fylt tretti, har rukket å gjøre seg sterkt gjeldende på den litterære undergrunnsscenen med diverse stunt og prosjekter. Han har eksempelvis skrevet Nabokovs *Lolita* baklengs (*Roman*, 2010) og samlet og utgitt sosiologen Slavoj Žižeks vitser. *27 519 tegn med mellomrom* er hans tredje diktsamling. Diktene, som ofte er kommentarer til samtidens digitale kommunikasjonsform, er korte, upretensiøse og slentrende, med kaskader av popkulturelle referanser:

portrett av kunstneren som ond mann

nicolas cage (john travolta)

Eller:

portrett av en dame

lana del rey wears

genser i

angoramix

199,-

På den ene siden virker Mortensen altså svært tilgjengelig, på den andre er det åpenbart ikke hvem som helst som tar referansene.

Vemund Solheim Ådland debuterte i 2003, *Grovt øye* er hans femte samling dikt. Poesien han skriver, er båret av musikk, lyd, rytmer og klanger – *Sep pran ek* som det første boken hans heter. Diktene beveger seg til dels på grensen mot det ikke-semantiske, årsakssammenhengene og grammatikken ser ut til å være opphevet, som en kritiker var inne på. I *Grovt øye* kan man likevel finne ruiner av en historie om sex, vold og oppløsning, men også om mulig skjønnhet:

Øyestøv. Hun våget ikke å spise. Jeg fuktet henne.

Dro garn med trusen. Kvalte motoren. Osterøy.

/

Krydret leppene. Øye. Ølstemme. Sløvet øyet i vannet.

[...]

Ådland er, som man skjønner, en poet som krever et fininnstilt persepsjonsapparat hos leseren, og mottakelsen av denne boken har da også svingt veldig; fra å bli klassifisert som sær og rar og for spesielt interessert, til å bli hyllet som en stor begivenhet.

Tilbake til pristildelingene: Mens den tradisjonsrike Kritikerprisen på 1950- og 60-tallet vel så ofte gikk til en poet som til en prosaforfatter, har situasjonen vært en ganske annen de siste førti årene. Fra 1990 og frem til og med 2012 var det kun to lyrikere som mottok prisen (Paal-Helge Haugen for *Meditasjoner over Georges de la Tour*, 1990, og Øyvind Rimbereid for *Solaris korrigert*, 2004). Man tenker sitt både om kritikerne og om poesiens posisjon.

I 2013 var det igjen Rimbereid som mottok Kritikerprisen for *Orgelsjøen*. Som det ble sagt i begrunnelsen for tildelingen, forteller ikke det bare mye om hans sentrale stilling i samtidslitteraturen; Rimbereid må tilskrives noe av æren for at norsk poesi for tiden er inne i nevnte gullalder. Flere nye poeter trekker frem *Solaris korrigert* som en sterk inspirasjonskilde, og denne samlingen sammen med *Herbarium* (2008) og *Jimmen* (2011) er blitt karakterisert som et vannskille i norsk lyrikk.

I *Orgelsjøen* blåser Rimbereid liv i det mektige instrumentet orgelet ved hjelp av et vell av detaljer og referanser og et utpreget sanselig, elegant og billedsterkt språk, som evner å åpne opp for større perspektiver. Han skriver om orgelets historie, om antikkens vannorgel, om stumfilmorgelet, om tonen i el-orgelet, om nåden i å lytte til Bach, men også om Stalin-orgelet, som er et artilleri, og om fabrikkpiper. For å nevne noe. Som før er mennesket og teknologien et hovedtema, og modernitetskritikken er tydelig. «Med en utpreget formbevissthet og et enormt register fletter han inn verden i diktningen på en måte som gir leseren følelsen av å stå *midt i virkeligheten*», som det heter i begrunnelsen for tildelingen av Kritikerprisen.

Eller det finnes i et glimt
i det skeive bildet mellom to bølgeslag
der du kan skimte oljeskitne vrak,
det punkterte nesehjulet til et styrtet fly
og det ødelagte orgelet
noen må ha kastet her en gang,
ut i orgelsjøen.

Brageprisen, som altså heller ikke har for vane å gå til en lyriker, var det *Ruth Lillegraven* som fikk for *Urd*. Hun debuterte i 2005 med *Store stygge dikt* og har i tillegg skrevet en roman og tre barnebøker. Tittelen på den prisbelønte samlingen viser til en av de tre skjebnegudinnene i norrøn mytologi;

de som spinner skjebnetråder både for mennesker og æser og avgjør hva slags liv et barn skal få. Lillegraven på sin side spinner frem en fortelling om navnesøstrene og slektningene Seselja og Cecilia, født i henholdsvis 1897 og 1975. Mens den første er en ugift, barnløs sømmerske på bygda, er den andre en bykvinne med tvillinger i magen. Et lite hus på Vestlandet binder dem sammen. Det handler om røtter og tilhørighet, om å finne tilbake sin egen historie, og Lillegraven skriver på sin lyrisk-episke måte frem forbindelseslinjer og sammenhenger, om tiden som går, om fødsel og død.

Særlig de første delene av samlingen, de som portretterer Seselja-skikkelsen, har sterke kvaliteter. Som dette finstemte, enkle og usentimentale diktet med årstallet 1938:

eg er seselja
eg syr for alle
snakker med alle
og kjenner alle
slik ingen
kjenner
meg

sjur, son til
farbror jon
har fått
garden

sidan er det
son hans, han
vetle-sjur som
skal ha han

sjurafolket bur
i hovudhuset no
men her i
gamlestova
får eg bu så
lenge eg
lever
[...]

Krim – en verdensomspennende salgssuksess og en prisbelønnet debutant

Noen ord om norsk bokbransjes kraftigste lokomotiv og største eksportartikkel: Nesten uansett hvor enn du drar i verden, ser du bøker av *Jo Nesbø* (han er i skrivende stund oversatt til 46 språk), på bussen, på stranden, i bokhandlene. Våren 2014 kunne norske medier melde om at Nesbøs bøker har solgt 23 millioner eksemplarer, og det stopper neppe der. Kanskje ikke så rart da at da den tiende boken om Harry Hole kom, var det enkelt salgskanaler som flesket til med påstander om det ikke finnes noen større begivenhet i litteratur-Norge enn en ny roman om Nesbøs lurvete, men sympatiske antihelt.

Vel, personlig kan jeg tenke meg opptil flere langt større og ikke minst viktigere begivenheter, og de har jeg skrevet om tidligere i denne oversikten. *Politi*, som boken heter, er uansett langt på vei et mesterstykke i kunsten å manipulere og en uovertruffen pageturner. Nesbø utnytter nemlig leserens forventinger

og fordommer maksimalt, noe som gjør store deler av romanen til en finteleg som, for å ty til fotballverdenen, kan sammenlignes med et møte mellom Lionel Messi og en gjennomsnittlig norsk forsvarsspiller. Fotballspillere setter neppe pris på å bli utmanøvrert gang etter gang, for krimlesere stiller det seg ganske annerledes. Er det virkelig mulig? Kan det være sånn at ...? Nei ... eller jo, kanskje? Det er nettopp den typen spørsmål som gjør det gøy å lese Jo Nesbø. Så får det heller være at triksene muligens blir litt lettere å gjennomskue når vi nærmere oss slutten av boken.

Samtidig synes jeg det er det grunn til å stille spørsmål ved måten Nesbø skriver om forbrytelser på – eller for å si det med noen andre ord: Hvorfor må de forbrytelsene som finner sted, være så bestialske? Må man virkelig fortelle om kropp etter kropp som blir maltraktert til det ugjenkjennelige, for å demonstrere ondskapens vesen?

Jeg er langt fra den første som er skeptisk til dette aspektet ved Hole-romanenes utvikling, og neppe heller den siste, selv om *Politi* er mindre detaljutenpennende enn den rå *Panserhjerter* fra 2009. I et intervju innrømmer da også Nesbø at han lot seg forføre av sin egen fascinasjon for det sadistiske da han skrev den sistnevnte boken. Slik jeg ser det, går han likevel stadig for langt. Blod og gørr har ikke nødvendigvis stor effekt; skildringene av det bestialske kan snarere virke spekulative, særlig når de ikke ser ut til å ha noen overordnet funksjon.

Gard Sveen skriver også om bloddryppende forbrytelser, men på en langt mer dempet måte enn Nesbø. Han debuterte med *Den siste pilegrimen*, en krim som utnytter historisk materiale fra andre verdenskrig – ingenting er som krigen i norsk litteratur, kanskje fordi vår nære fortid har så lite annen dramatik å by på, som noen har antydnet. For boken mottok han både den norske Rivertonprisen og den skandinaviske Glassnøkkelen. Det gjorde i sin tid også Jo Nesbø for sin debutkrim (*Flaggermusmannen* fra 1997), men det er vel sannsynlig at parallellene stopper der.

Sveen viser seg uansett som en forfatter med fin sans for dramaturgi og spenningsoppbygning. Han kobler effektivt historien fra krigens dager til en drapssak på nåtidsplanet og åpenbarer i tillegg psykologisk innsikt når han skriver om diverse moralske dilemmaer. Tommy Bergmann heter den ganske sammensatte politimannen som er satt til å løse flokene. En ny bok om ham er allerede varslet.

*

Med fare for å gjenta meg selv: Jeg heier på norsk litteratur, og jeg heier på enestående støtteordninger. Det blir selvfølgelig bare spekulasjoner, men hadde eksempelvis Per Petterson eller Karl Ove Knausgård kunnet skrive romaner som er gått nærmest verden rundt, uten stipend? Det tar tid å skrive gode bøker, det tar tid å bygge forfatterskap. Når norsk litteratur står så sterkt som den gjør i dag, er det nettopp fordi det har vært politisk vilje gjennom en årrekke til å bevilge denne tiden. La oss håpe forfatterne fremdeles får tiden det tar.

BIRGIT MUNKHAMMAR

SJÄLVBIOGRAFISKA ÖVNINGAR I FÖRÄNDERLIGA FORMER

Ny svensk litteratur 2013

Det svenska bokåret 2013 var ett mellanår. Det saknade oväntade händelser och litterära sensationer. Många författare har slutat betrakta sitt skrivande som avlönat arbete på grund av dålig lönsamhet. Samtidigt ökar ”gratis skrivandet” lavinartat på nätet, och författarna blir tvungna att kombinera skrivandet med mera lönsamma verksamheter: i studiecirklar, som uppträdanden, underhållning och undervisning, i bloggar och i bokcirklar och som riktad verksamhet till myndigheter, institutioner eller akademier. Det har blivit svårare för en okänd person att framträda enbart i kraft av sitt verks kvalitet och under skydd av den relativa anonymitet, som så länge varit den naturliga förutsättningen för skrivande. Allt fler av debutanterna är för det mesta redan väl kända. Litteraturkritiken har också fått träda tillbaka, den har förlorat mycket av sin pondus på grund av allmänt och förment demokratiskt tyckande, inte minst på nätet.

Åtskilliga av årets böcker behandlar ”näthatet” och besläktade fenomen, som ofta drabbar den enskilde hårt och orättvist. Som exempel kan nämnas *Maria Svelands* lidelsefullt anklagande *Näthatet* och *Lisa Bjurwalds* mera på orientering och mot-handling inriktade *Skrivbordskrigarna*. En radikal uppdelning av den läsande publiken i olika nätfora och grupper med ytterst specifika agendor skymtar. Den traditionella och ”allmänna” litteraturen blir därmed en mindre del av det enorma textutbudet.

De etablerade och storsäljande författarna ger ut en bok om året, kanske glesare om de har konstnärliga ambitioner. Man urskiljer olika strategier: *Jan Guillou* puttrar på med *Mellan rött och svart*, den senaste titeln i serien om 1900-talet som alltmer påminner om den engelske bestsellerförfattaren Ken Folletts boksvit om 1900-talet och krigen. De flesta deckarförfattarna följer samma utgivningstakt. Och nästan varje år utkommer en ny roman av *Helena von Zweigbergk*: i år hette den *Än klappar hjärtan*. Guillou och von Zweigbergk har kommit på hur man maximerar publiken genom en tredelning av huvudpersonerna, som för det mesta är ett par som ska bli en familj: de präktiga och lyckade, de lite mindre präktiga, lite flummiga rentav, och de som har samkönade relationer, de senare inte sällan överpositivt och beskäftigt skildrade. *Fredrik Backmans* feel-good-produkt *En man som heter Ove* hade sådana försäljningsframgångar att det vittnar om ett behov av tröst, uppbyggelse, ja

uppfostran, som till synes är outtömligt. Det händer också att en etablerat ”fin” författare gör helt om: *Gabriella Håkansson* skrev tegelstenen *Aldermanns arvinge* och övergav därmed uttryckligen den seriösa litteraturen för det ”roligare” projektet att skriva för massorna. Utfallet är än så länge tveksamt. Håkanssons produkt är för utspekulerad, långt ifrån den hjärtegodas folkets korrekstionsanstalt som tycks vara mest efterfrågad. Men det kan också ske i motsatt riktning som när *Lotta Lotass* skrev och publicerade sin berättelse *Mars* i liten upplaga på eget förlag. Men för att gå den vägen måste man vara villig att betala ett högt pris för sin självständighet.

Augustpriset

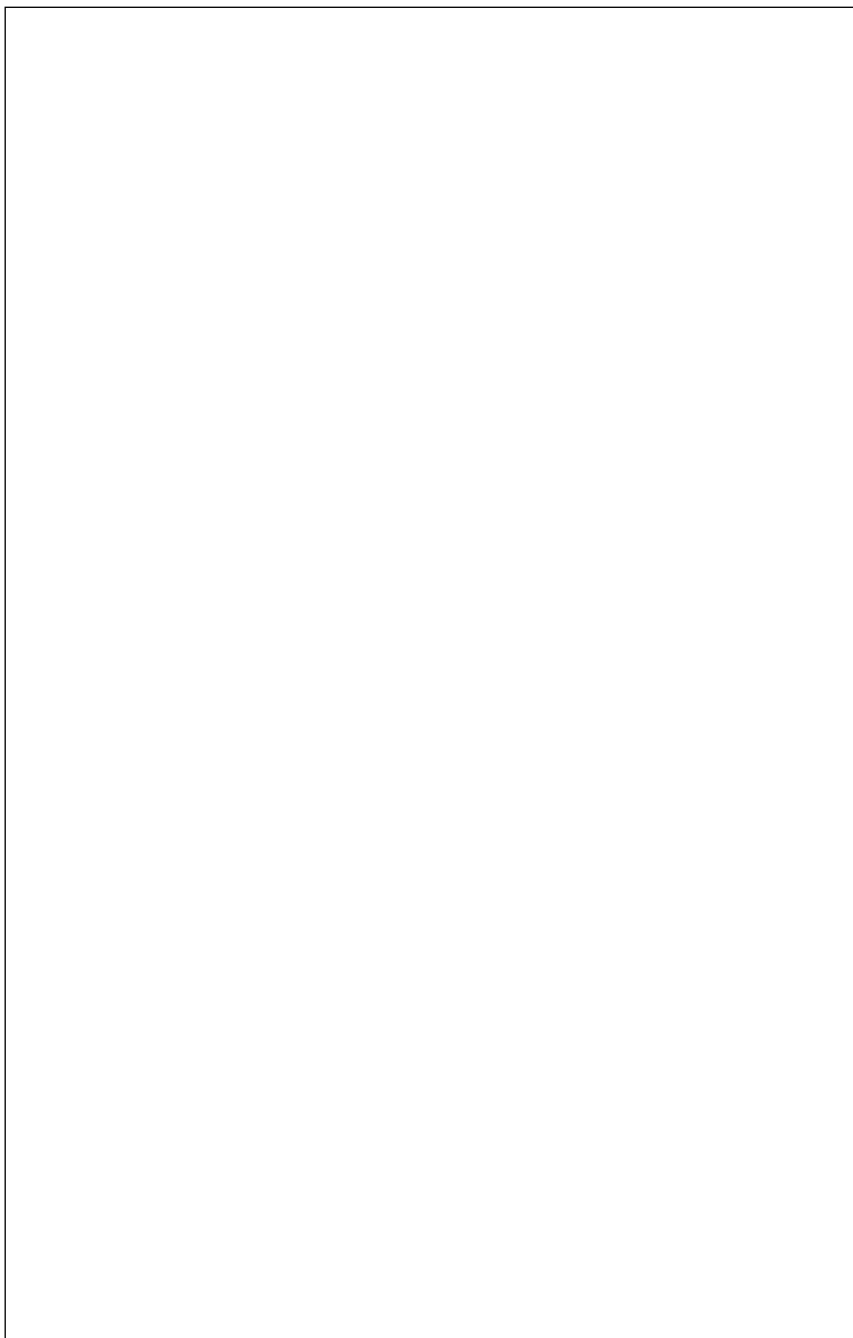
Hur urskiljer man de bästa titlarna i den här situationen? Till hjälp har bokbranschen från och med 1989 lanserat sitt Augustpris för böcker i tre klasser: skönlitteratur, facklitteratur och barn- och ungdomsböcker. Prissumman är i vardera facket 100.000 kronor och priset spelar en avgörande roll för den enskilde författaren, det ökar snabbt chansen att bli översatt, dramatiserad eller filmatiserad till exempel. Så länge det finns en beläst och omdömesgill jury som kan ta ansvar för kvaliteten är detta ett sätt att stimulera till skrivande av nya fullödiga verk. De olika juryerna har lyckats ganska bra genom åren med skönlitteraturen. Men de kriterier som gäller för fackprisets nomineringar, och än mer prisutnämningarna, förblir dunkla åtminstone för mig. Men samtidigt har facklitteraturen på sistone knappt in på skönlitteraturens försprång när det gäller språket och kompositionen, vilket gör att den står starkare i förhållande till läsarna.

I år gick fackbokspriset till *Bea Uusmas Expeditionen: Min kärlekshistoria*, en i den numera oändliga raden av undersökningar av Andréés katastrofala expedition i ballong till Nordpolen 1897, dock för ovanlighetens

skull försedd med ett kvinnligt och mycket synligt berättarjag. Däremot uppmärksammades inte, för att ta några exempel bland dem som inte ens blev nominerade: vare sig *Carl-Johan Malmbergs* originella och övertygande framställning i *Stjärnan i foten – dikt och bild, bok och tanke hos William Blake* eller *Svante Nordins* mäktiga men lättlästa *Winston. Churchill och den brittiska världsordningens slut*. Carl-Johan Malmbergs bok fick dock senare Stora Fackbokspriset på 125.000 kronor.

Att det blev *Lena Anderssons Egenmäktigt förfarande – en roman om kärlek* som tog hem det skönlitterära priset var glädjande. Att det inte än en gång gick till *Per Olov Enquist* med *Liknelseboken* vittnar om att det finns en insikt om att Enquist har belönats grundligt nog genom Augustpriset till "Livläkarens besök" 1999 och "Ett annat liv" 2008. "Liknelseboken" gör en onödig, trivial analys av de "hemligheter" ur vilka hans tidiga böcker hämtade sin näring. Romanen cirklar förälskat runt författaren själv som ung och saknar nödvändig distans till ämnet.

Lena Andersson har i "Egenmäktigt förfarande" kombinerat sin typiskt torra och behärskade stil med en hjärteknipande historia om Ester, en "svår" poet och essäist, som blir kär i det flyktiga "geniet" Hugo. Vari det geniala hos Hugo består får boken allt svårare att precisera, ändå är Ester helt övertygad om att han är ett geni. Eftersom historien inte utvecklas mer än så, blir det tydligt att Hugos fantastiska egenskaper är uppfinningar som Ester gör, eldad av sin förälskelses akuta skede. Det är en perfekt illustration till kristallisationen, sådan den har beskrivits av Stendhal i "Om kärleken" från 1822, översatt till svenska av Martin von Zweigbergk 1995. "Det jag kallar kristallisering är den tankeoperation som ur allt som inställer sig härleder upptäckten att det älskade föremålet äger nya fullkomligheter" heter det där, liksom också: "man kan inte lyckönska sig till sin älskades vackra egenskaper annat som till en lycklig slump". Det var en olycklig slump som fick Ester att fastna för Hugo.

Lena Andersson tillhör de 12 kvinnor som skriver i antologin *Ingens mamma*, redigerad av *Josefine Adolfsson*, och utvecklar sina olika skäl till att de inte har skaffat barn. Lena Andersson finner det naturligt att hon har en mamma, ”men att jag skulle vara en har alltid känts utsägligt underligt. Jag betraktar således inte saken som att jag valt bort att bli förälder. Jag har aldrig valt till [sic] det.” Journalisten Jane Magnusson hävdar stolt att ”jag är en modern kvinna. Samhället är inte jämställt nog för att locka mig till att ha barn” medan litteraturkritikern Annina Rabe ifrågasätter det rimliga i att frivillig barnlöshet ”så ofta beskrivs som ett självförverkligandeprojekt”.

Gravskrift över döda mödrar

Det och annat har gjort det till en hopplös uppgift för de skrivande dottrarna att matcha förra årets kavalkad av sönerns pappa-skildringar. En liten bok finns dock som kunde uppväga ett antal oförlösta mamma-skildringar, *Tre vägar* av *Katarina Frostenson*, som verkligen ger de rätta, anspråklösa orden åt sorgen över en mor. I ”Svartmålningen” får inledningsvis den vandaliserade ”litterära skylten” om författarinnans uppväxtmiljö i Hägersten vittna om den efterlevandes känsla av att vara stympad. I ”Strandränderna” kommer hon till insikten att hennes mor lever vidare, men inom henne: ”Jag talar för dig nu. Jag bär dina drag.” Och i ”Konstvandringen”, under resor bland annat i Svarta havstrakten i Ovidius spår, omges hon av moderns gestalt i luftens formlöshet: ”Jag går inte ensam/ Du är med mig alla dagar”.

Mamma-skildringen är fortfarande något av ett manligt monopol, även om *Kristoffer Leandoer* i *September* inte är traditionell i sin ”romanfantasi” om modern, som tidigt dog i cancer. Som författare är han osynlig, det är mammans korta liv som står i centrum. Allt som ligger utanför detta centrum förblir skugglikt och överkligt. Hennes liv ska vara stort och ovanligt: hon tar sig till Lund och Cambridge för att studera, hon möter intellektuella, hon vill skriva, men kan inte komma till skott. Som många kvinnor tillägnar hon sig den manligt kritiska blicken, som omöjliggör hennes berättelse. Särskilt Leandoers skildring av hennes längtan att ge något inom henne röst påminner rentav om Willy Kyrklunds ”Solange” från 1951. Även om ”September” inte har ”Solanges” utsökta komposition och stilistik, är Leandoers roman ändå beundransvärd i sin stramhet. Dess ärende liknar ”Solanges”, som Kyrklund formulerar det: ”Den skall icke handla om det som hände, vilket är likgiltigt; den skall endast handla om det som icke hände och om den kamp som utspelades i det som icke hände.”

Det kvinnliga konstnärliga tillkortakommandet går igen som tema i *Hanna Nordenhöks Huset i Simpang* som ger ett kombinerat moders- och mormorsporträtt i exotisk miljö med en sockerplantage på Java under holländskt styre på 1930-talet. Men ”Det vita huset i Simpang” blir ändå alltför andäktigt

litterär, trots att Nordenhök försett sin historia med en förankring i dagens Stockholm. Marguerite Duras lämnade outplånliga litterära spår med sina skildringar av Ostindien på 1930-talet och på samma gång lyckades hon kortsluta dem. ”Det vita huset i Simpang” blir en pastisch på sin starka föregångare, fast den vill berätta sin egen historia.

Debutromanen *Antarktis* av *Josefin Holmström* liksom Bea Uusmas ”Expeditionen: Min kärlekshistoria” ger prov på ett stort samtida intresse för polarforskning. I ”Antarktis” är författarjaget osynligt på det sätt romanformen anvisar, och man läser gärna hennes psykologiskt laddade framställning, som landar i en traumatisk upplevelse i den kvinnliga huvudpersonens förflutna.

Stundar det en repris på forntida hjältedåd i snö och is, fast nu med kvinnligt perspektiv? Holmströms bok är klart inspirerad av Lotta Lotass verk och hennes hjältar. Ett tema i ”Antarktis” förekommer i Lotass skildringar av vandringar i snö: ursprunget är bibliskt men hos till exempel T S Eliot i ”Det öde landet” i Boye/Mestertons översättning heter det:

Vem är den tredje som går bredvid dig hela tiden?

Räknar jag, är det bara du och jag tillsammans

Men när jag ser upp längs den vita vägen

Är det alltid en till som går bredvid dig

En pojke blir man

Den starka maskulina trenden med fadersporträtt har detta år tagit sig uttryck i en flod av pojk- och ungdomsminnen. Kanske bottenar det i flitigt läsande av Karl Ove Knausgårds självbiografiska romanserie?

Peter Handberg talar direkt till läsaren i *Klubb Ibsen*: passionerat, detaljerat och våldsamt övertygande. Det handlar om en uppväxt i Blackeberg på 50- och 60-talet med kompisarna i skyddsrummet till det stora höghuset, i skolan med de ofta skrämmande lärarna, av vilka nazisten S. är utsedd att vaka över eleverna i faderns ställe och hos mamma med hemmafriseringen som erbjuder ett lite mjukare alternativ: musik och litteratur till exempel. Det är en rasande uppvisning, lite svagare dock än i förra årets ”Skuggor”. Den lössläppta skrivlusten i ”Klubb Ibsen” tar ibland loven av skamkänslorna inför de övergrepp den vill berätta om.

Jämnårig med Handberg är *Fredrik Ekelund*, som i *Som om vi aldrig skulle ha gått här* ger en i stort sett självbiografisk framställning av hur en pojke blir till man. Han beskriver ingående och fascinerat ett mossigt utbildningssamhälle i Lund och Uppsala. Kanske är Ekelund rentav lite avundsjuk när han skildrar sina föräldrars akademiska miljö. Sina egna skolupplevelser och hans porträtt av en gymnasiekamrat lider av en liknande känsla av anno dazumal, som när det är tal om gamla Uppsalaminnen. Bokens bästa avsnitt är då familjens tre

generationer förenas i julfirandet. Då får Ekelunds traderande bravur en naturlig inramning av de äldres historier.

Omslagets noshörningar på *Per Odenstens* roman *Andningskonstnären* är kongeniala. Det rör sig om utrotningshotade djur, som redan tjänat som litterärt emblem hos den rumänske dramatikern Ionesco – något som också berörs i romanen. Som utrotningshotad känner sig författaren, men med stolthet: överflödigt och barockt omodern. Men han är också en levande varelse besläktad med Kalifra, totemdjuret, uppfört av de små pojkarna som ett sorgens monument över modern, som tog sitt liv under en av många depressionsattacker: ”Omgiven av novemberdis och krigets natt, utmattad och utan tillgång till annan behandling än den som välvilliga allmänläkare i landsorten kunde erbjuda, gick hon ut till noshörningarna på Savannen.” Max, en av hennes söner, blir andningkonstnär, i stilenlig anslutning till Thomas Manns berättelse om Mario och trollkarlen.

Patrik Godin (Gimokrönikan) och *Daniel Poohl*, den senare redaktör för tidskriften *Expo*, (*Som om vi hade glömt det*) har båda ett ouppklarat förhållande till det förflutna, när de samtidigt vill aktualisera två av dagens problemområden: i ”Gimokrönikan” gäller det skolan, i ”Som om vi hade glömt det” handlar det om flyktingar från f.d. Jugoslavien som kommer till Sverige på 80-talet och hamnar i en mindre ort i Dalsland medan de söker asyl. Böckerna går tillbaka på barndomens problem, men de försöker samtidigt vara ”aktuella”, vilket gör att helheten i böckerna blir lidande. Så tillvida påminner de om *Therese Söderlinds* omtalade roman *Vägen till Bålberget*, som handlar om häxbränning mot slutet av 1600-talet, men med en konstruerad ram i nutid. Den syftar till att göra skildringen aktuell och angelägen, men den tynger i stället intrigen, som hade klarat sig bra på egen hand. Söderlinds bild av 1600-talets storfamilj är överraskande stark med den ovanliga gestalten Segrid, som sedan barndomen är utsatt för övergrepp och incest, och ändå förmår vara människa.

Kristian Lundberg fortsätter sin inventering av barndomens helveten i *En hemstad*. I en känsla av att det ohjälpligt är för sent,

fortsätter han att hålla sin mestadels prosalyriska domedag över sin uppväxt utan att ha någon att tydligt anklaga för att hans närstående träffades så hårt av moderns psykiska sjukdom. Liknande svårigheter har *Mats Söderlund* i den psykologiskt gestaltade *Observatoriet* – hur ska man berätta om en mors oförlåtliga övergrepp mot en ömtålig pojke så att det samtidigt leder till insikt hos läsaren och inte till att man frestas avfärda skildringen som alltför överdriven?

Det bakåtriktade perspektivet avspeglas också i årets romaner om litterära gestalter. *Jessica Kolterjahns Den största dagen är en dag av törst* är en fri men faktamässigt trogen skildring av Karin Boyes tid i Berlin. Hennes tolkning av Boyes fortsatta öde sker med utgångspunkt från den tid romanen omspanner. De ödesdigra följderna av Boyes Berlintid kan ju diskuteras, men Kolterjahn har på ett skickligt sätt låtit sin stil inympas med Boyes egna uttryckssätt och bilder, så att hennes porträtt blir levande och personligt.

Kjell Espmark ger i *Hoffmans försvar* ännu en glimt av litteraturhistoriens till stora delar glömda storheter. Med en ganska tillkrånglad intrig axlar han rollen av en sentida sekreterare till E.T.A. Hoffman, den tyska romantikens mest mångsidiga geni, som Espmark vill lyfta fram som särskilt intressant för oss idag.

Torgny om Lindgren heter *Kaj Schuelers* intervjubok med Torgny Lindgren. Den liknar ”Östergren om Östergren”, Klas Östergren intervjuad av Stephen Farran-Lee, som för några år sedan likaledes publicerades av huvudpersonens förlag. Innehållet är avhängigt föremålets förmåga att improvisera på stående fot, som i årets fall är aktingsvärd.

Litterära mellanböcker, essä och lyrik

Den traditionella utvecklingsromanens mönster har sedan länge fyllts ut av manliga författare, det är bara undantagsvis som kvinnor numera ger sig på det. Jag tänker på Susanna Alakoski och Dilsa Demirbag-Sten, som båda har skrivit lysande om sina respektive uppväxter. Vad som har börjat träda i dess ställe är ett slags fortlöpande författardagbok, som också kan rymma självbiografiskt stoff.

Lars Noréns En dramatikers dagbok utkom med betydligt mindre buller än första gången, kanske beroende på att publiken har bestämt sig för att vara antingen för eller emot hans antecknande av stort och smått om författarskapet, inklusive namngivna fiender och fränder. Den nya delen täcker åren 2005 till 2012 och är inte riktigt lika intensiv som den förra, som bars av avklingande upprördhet över orättvis kritik som hade riktats mot honom i samband med pjäsen ”Sju tre”.

Dagboksskrivande av det här senare slaget har företrädesvis odlats av kvinnor. Det ligger nära nutidens blogg- och annan nättaktivitet och har gärna gett sig tillkänna som ”mellanböcker”.

”Föräldrar” till genren kunde gott vara de i år utkommande *Klara Johanssons Skenbart förspillda dagar. Aforismer och dagboksanteckningar* och *Werner Aspenströms Fingervisningar ur De svarta böckerna 1990-1997*. De vittnar om ett skrivande i nedan; av brist på tid eller självförtroende eller av sjukdom förhindrade att skriva mycket, ägnar författarna sig åt sparsamt skrivande. Inte är det direkt så att varje ord vägs på guldväg, men det säger något om anspråken att deras titlar är längst av alla! I denna hög av svårbestämbara böcker återfinns *Marie Lundquists* notoriskt undflyende *Så länge jag kan minnas har jag varit ensam*. På omslaget kallas den roman, men den är en blandning av allt det jag nämnt här; den berättar för läsarna om vad det innebär att vara författare och poet. Berättelsen har ett ganska stort avstånd till det vi kallar verkligheten, men den är hela tiden engagerande och uppfordrande.

Elisabeth Rynell uppehåller sig vid sin ”skrivkramp” (även om hon inte kallar det så) i sin bok *Skrivandets sinne*, som annars vittnar om hennes stora beundran för Sara Lidman, som skrev sina romaner för en publik, som nu verkar ha försvunnit. Hela Rynells bok vittnar om den förlamande effekten av att ha ett oföränderligt litterärt föredöme: ”Varför skriver jag? Med vilken rätt skriver jag? Varför inbillade jag mig att jag kunde skriva?”

Till den här sortens böcker vill jag också räkna *Bodil Malmstens Och ett skepp med sju segel och femti kanoner ska försvinna med mig*. I någon mening har hon med framgång odlat samma icke-genre genom hela sitt författarskap. Hon har däremot aldrig riktigt lyckats med romanerna, med undantag av de självbiografiska. Den här boken med sin övermodiga titel är kanske vemodigare än de tidigare, fast den slåss tappert för författarens rätt att vara arg och rolig om vartannat.

Här vill jag också nämna den bok som den 29-årige musikern och författaren *Kristian Gidlund* skrev då det blev uppenbart att han skulle dö i cancer 2013. Många följde hans ojämna kamp med sjukdomen via hans blogg och romanen med samma namn, *I kroppen min. Resan mot livets slut och alltings början*. Efter hans död utgavs ytterligare en bok med samma namn men med tillägget *Vägsjäl* bestående av hans tankar från det upproriska ”Jag vill leva. Så fruktansvärt mycket. Men kroppen lyder inte till slutet: ”Vår berättelse närmar sig sitt slut. Och vår figur klamrar sig fast på vrakets krutdurk på det öppna havet. Molnen hopar sig. Från och med nu blir allt han skriver korta fragment som han ristar in i tunnans trä.”

Bilden av ett fåtal ord som ristas in med omsorg och möda påminner om de antika epigrammen. Och det är precis den karaktären som *Athena Farrokhzad* har velat åstadkomma med sin *Vitsvit*, en diktsamling som talar till läsarens intellekt och barnsliga intuition på samma gång. Den tunna, silverfärgade boken med sina ”epigram” (vita bokstäver mot svart bakgrund) får läsaren

att aktivera sitt tänkande och bli epigrafiker. Diktens positioner är eviga och välbekanta i varje familj, för tydlighetens skull är det i Farrokhzads fall fråga om en invandrarfamilj: konflikten mor-dotter, far-son och alla de övriga rymmer i sig familjens konflikt med samhällsmakterna. Farrokhzad fick ett tydligt genombrott med den här boken, något som är ovanligt bland lyriker.

I övrigt tycks genren essä tillfälligt(?) ha försvunnit i gapet mellan litteraturvetenskap (och diverse andra vetenskaper) och den nödvändiga personliga utgångspunkten för skrivandet, som i Kristian Gidlunds "I kroppen min". De flesta akademiker skriver essäer som lika gärna kunde rubriceras som litteratur- eller idéhistoria som *Arne Melbergs* omfångsrika inventering *Essä* eller *Anders Olssons* mera sparsmakade *Vad är en suck?* som behandlar Stagnelius. Den personliga utgångspunkten karakteriserar scenografen *Gunilla Palmstierna-Weiss* rika krönika *Minnets spelplats* och *Sara Danius* *Den blå tvålen. Romanen och konsten att göra saker och ting synliga*, som behandlar Stendhal, Balzac och Flaubert som representanter för den framväxande realismen.

HANS H. SKEI

KARIN FOSSUMS
KRIMINALLITTERÆRE
FORFATTERSKAP

Karin Fossum var «festivalforfatter» under Krimfestivalen i Oslo i mars 2014. I den forbindelse holdt presidenten i Rivertonklubben, professor Hans H. Skei, en forelesning som tok for seg hele hennes krimforfatterskap som er blant de viktigste i samtidens nordiske kriminallitteratur. Skei er også norsk redaktør av *Nordisk Tidskrift* og leder av Letterstedtska föreningens norske avdeling.

Fra Evas øye til Helvetesilden har Karin Fossum skrevet en serie kriminalromaner der hver bok er enkeltstående og enestående, men likevel bidrar til en sammenhengende skildring av uforstand, ondskap, galskap, utsatthet, overgrep og mord mot en bakgrunn av normalt liv i bygdelag og bymiljø i samtidens Norge. I utgangspunktet skriver hun seg inn i politiromanens bredere genre, men etter hvert blir et etterforskerpar så å si alene igjen med gåtene og mysteriene, mens hovedvekten flyttes til spørsmål om hvordan og hvorfor – spørsmål som bare kan løses om vi også får svar på den klassiske utfordring: Hvem gjorde det?

Allerede så tidlig som i tredje boken i kriminalforfatterskapet flyttes mye av interessen fra etterforskning til offer og gjerningsperson, men den dypere psykologiske forståelse av forkvalede sinn og grenseløst selvbedrag blir enda mer tydelig i senere bøker. I og for seg kan man hevde at alle bøkene bidrar til å gjøre Fossum til den fremste av våre psykologiske forfattere, med hardt tilkjempet og vond innsikt i kjellermørke menneskesinn, men det er også grunn til å fremheve henne som en sosialrealistisk forfatter med stor sans for måten vi lever våre liv på her og nå. Kanskje må forståelsen og medfølelsen, varheten og nennsomheten i skildringen av de mest sårbare blant oss – barna – kalles sosiologisk like mye som psykologisk. Det handler i ekstrem grad om levemåter, ulikheter, familierelasjoner, samfunnsstrukturer vi sitter fast i lenge etter at de har endret seg.

Romanene utfolder seg i bruddene og sprekkeene vi finner i forhold til det normverk og den normalitet vi og ikke minst Fossums etterforskere – anstendige, noen ganger nærmest moralistiske – lever etter. Med så mye uforstand, med så mange tikkende bomber i et samfunn som ikke klarer å ta vare på

avvikerne, stakkarene, taperne eller beskytte vanlige mennesker mot dem, skjønner vi at det dukker opp lik både her og der. Fossum er tilbakeholden i forhold til mange kollegaer når det gjelder antall drepte, for når forklaring og forståelse og motivasjon ned til dypeste nivå skal få plass i fortellingene, er det ikke rom for altfor mange drap. Det er sjelden mer enn to i hver bok. Det blir grusomt nok likevel, av og til nesten ikke til å holde ut, også fordi fortelleren enten direkte eller via etterforskerne finner et språk som beveger, forfører, skremmer, trøster og har med helt andre estetiske kategorier å gjøre enn det som gjelder fascinasjon ved død og undergang. Snarere beskrives tap, sorg, meningsløshet og medynk både med offer og gjerningsmann.

Lest i sammenheng er Fossums tretten kriminalromaner mye mer enn summen av de tretten bøkene, blant annet fordi de gir et lett grotesk eller makabert bilde fra livet i forholdsvis avgrensede miljøer samtidig som vi hører skrikene fra de fortviltes og fortaptes leir. Det er i sum skildringer fra Mitt lille land. Dette er Norge. Gufs fra kjellerdyp. Død ved vann. Samlivsbrudd og evig hat over å ha blitt forlatt; manglende innsikt i eget og andres liv; tilfeldige eller uheldige gjerningsmenn som må skjule sine spor. Barn som lider, skremmes, drepes – og endeløs sorg og ruelse som følger, og dobles noen ganger når vi også får innblikk i hvordan sorg og vanskjøtsel i tidlige år er bakgrunn og beveggrunn for grusomme handlinger i sen ettertid.

Stadig ser vi hvordan overgrep skaper overgrep, og det er et fellestrekk ved mange av Fossums bøker at forbrytelsen som etterforskes fører oss til en annen tidligere ugjerning som så gjør det mulig å løse gåten. Slik er det helt klart i de tre første bøkene, og mer indirekte i den fjerde. Det er også et fellestrekk ved mange av bøkene at elementer av intrigen ikke blir oppløst eller forklart. Forfatteren er suveren nok til å la oss leve med uroen som gjelder et uoppklart sidespor, en farlighet, en trussel, kanskje til og med et nytt drap som ikke følges opp. Andre forfattere ville ha nøstet opp trådene, ryddet etter seg; men Fossum holder et skarpt og tydelig fokus og det som er viktig blir tatt vare på i et uhyre effektivt og vakkert språk. Så får vi som lesere sitte med vår undring midt i den store leseopplevelse alle bøkene, på ulikt vis gir.

Karin Fossum gjør uten å blunke det som mange krimforfattere kvier seg for – hun lar barn bli tatt livet av. Hvor utsatte barn er og hvor lett de skades, får vi signaler om allerede i *Evas øye* – der en liten gutt blir farløs på grunn av et ikke-planlagt hevndrap på feil person. Det forsterkes i *Se deg ikke tilbake* der en liten jentunge tilsynelatende er utsatt for stor fare da hun får skyss av en evneveik ungdom som viser seg å være helt uskyldig. Men et annet barn, ungjenta Annie blir funnet naken og død, og kjæresten, Halvor, har også en oppvekst som kunne ha gjort ham skadeskutt, men kanskje i stedet har skapt

en overlever – med god hjelp av politiet overlever han angrepet fra den virkelige morderen – som har drept for å skjule et annet drap i affekt – på sitt eget barn.

De to første bøkene er som nevnt de reneste kriminalromaner av politivarienten, med mord og etterforskning og oppklaring – faktisk med flere navngitte personer ved politikammeret i aktivitet. Senere blir det i all hovedsak Sejer og Skarre pluss nødvendige besøk hos obdusenten, Snorrason, og noen besøk av politimester Holthemann som maser, men ellers er svært fornøyd med sin overbetjent. Bortsett fra dette at det går ut over barn, er de to første bøkene nærmest tradisjonell krim, velskrevet, utspekulert på intrigenivå, med flere nivåer i fortellingen, med dramatiske opptrinn og dristige grep fra skyldige så vel som uskyldige.

Det er først med *Den som frykter ulven* at vi virkelig er på vei mot det skremmende og farlige, mot avvik og galskap, i en roman som når jeg nå leser den på nytt, fremstår som mer komplisert, mer voldsom og voldelig, med en spennende handling og en løsning av det ene egentlige mordet i en bok full av ugjerninger som både overrasker og sjokkerer. Her møter vi for første gang et barn som ikke har noen hemninger eller grenser og blir både morder og drapsmann. Barnehjemsgutten Kannick på tolv år er en mester med pil og bue, og på en av sine vandringer i skogen kommer han over gamle Halldis Horn død på trappa, drept med ei hakke hun selv har holdt i hendene, og kan fortelle lensmann og etter hvert Sejer at han så en annen person i nærheten. Dette er Erkki, en av Fossums underligste og mest imponerende skapninger, der han plasseres inn i handlingen både i forhold til drapet på Halldis Horn og som gissel for bankrøveren Morgan. Erkki har rømt fra «asylet», oppdragelsesanstalten Varden, der han har vært noen måneder, og slåss hele tiden med sine indre demoner – bildet av sin egen mor i en blodpøl nederst i en trapp og han selv øverst – men ellers gjør han ikke en flue fortred bortsett fra at han plukker med seg godterier i butikkene uten å betale. Kan Erkki være morderen – og hvor er han og Morgan? Og hvor er Kannick i forhold til dem? Det er mange uheldige ting som skjer og tilfeldigheter bidrar til at Sejer plutselig skjønner det nesten utenkelige – at et barn er skyldig i dobbeltmord, selv om drapet på Erkki kan forklares som et uhell.

Den som frykter ulven er også viktig når det gjelder beskrivelsen av etterforskerne og vår senere forståelse av så vel Sejer som Skarre. Vi skal komme tilbake til dette helteparet, og her bare nevne at Sejer møter Sara i denne boken, og i en periode – vi vet ikke hvor lenge – får hun en plass og en rolle i Sejers liv og i to bøker til, før hun nevnes i *Svarte sekunder*, og blir borte.

Romanen fra 1998, *Djevelen holder lyset*, er et av mange høydepunkter i serien med krimbøker fra Karin Fossum, mens forfatterskapet i manges

øyne når en topp som ikke er overgått siden med romanen *Elskede Poona*. Jeg er ikke uten videre enig, men innrømmer gjerne at dette er en glitrende prestasjon – kriminalromanen som kjærlighetsroman, eller omvendt, og da er det vel brevet fra Poona til broren som omsider er blitt oversatt og gjengis på romanens siste side, som bestemmer slutteffekten. Det er fryktelig og det er til å gråte over, det er sårt og det er vakkert, også som skrivekunst.

Selv om de følgende romanene i større grad enn de tidligste stiller spørsmål om hvordan og hvorfor, er etterforskning og oppklaring fremdeles bærebjelken i fremstillingene, og Sejer og Skarre er det eneste helt gjenkjennelige fra bok til bok. *Svarte sekunder* viser til øyeblikket da alt går galt for en ungdom på tur med bilen sin, men enda mer alt av ulykke og elendighet som følger når han ikke tar ansvar for å ha skadet og kanskje drept en liten jente. Like ved stedet bor nemlig en heller tilbakestående ung gutt som får hjelp av en like fortapt mor slik at det skapes forviklinger som bare Sejers menneskekunnskap og intuisjon til slutt klarer å løse. Et barn er igjen offer, en ungdom er den skyldige, og mellom dem – medskyldig på merkelig vis – enda en taper som stammer fra et umulig samliv.

Samme problemstilling, utført på helt annet vis, finner vi i *Drapet på Harriet Krohn*. Her blir vi kjent med gjerningsmannen og følger ham gjennom drapet han utfører og tiden etterpå, til politiet ved Sejer innhenter ham. Et langt brev foran og et annet bak i boken gir motivasjonen for å drepe et menneske: spillegalskap, tap av ektefelle, og en datter som ikke vil vite av faren, men som han indirekte dreper for.

Barn forkvakles, ødelegges, misbrukes, drepes. Vi har sett det før, men aldri så omfattende og beskt som i *Den som elsker noe annet*. Det er en dyptpløyende psykologisk roman der forbudte følelser og tilbakeholdt begjær sprenger seg fram og fører til overgrep – med døden til følge pga. astma – av vesle Jonas August Løwe. Gjerningsmannen klarer lenge å holde seg unna politiet, også når en unggutt til forsvinner – denne gang Edwin som er så overvektig at han knapt kan gå. Kameratene forteller Sejer at også han er plukket opp av en bil, men når politiet får tak i den som misbrakte Jonas August, nekter han tvert for å ha hatt noe med Edwins forsvinning å gjøre.

Først lenge etterpå blir Edwin funnet, i en nedlagt jordkjeller – og det er kameratene som har stengt ham inne og av frykt for foreldrene – særlig en far som slår – aldri kom seg tilbake for å åpne luka for Edwin. Barn misbrukt og drept, tårer og sorg og elendighet hos mødre mens fedrene stort sett er borte vekk, og konsekvenser langt inn i gruppen av mennesker i ytterkanten av forbrytelsene – f.eks. det ekteparet på tur som fant ham. Jeg skal forbigå *Den onde viljen* her selv om det også er en skarpsindig studie i maktforhold mellom det alle tror er gode kamerater, og hvor lederen tror seg allmektig og kan ta liv for ikke å bli avslørt for andre ugjerninger.

I *Den onde viljen* møter vi ungdommer som nettopp var barn, men i *Varsleren* er det igjen et barn som blir drept og en skyldig som så vidt er over barnestadiet der han finner på faenskap i alle retninger og forflytter seg på sin Suzuki-moped. Johnny Beskow bor sammen med en alkoholisert mor, men har en bestefar han kan besøke og tigge seg til penger fra. Johnny er «varsleren» som skremmer opp et helt bygdesamfunn ved påfunn som til slutt går så langt at et barn blir drept, før Sejer – med mulighet til å få tak i Johnny lenge før han gjør det – kan konfrontere «varsleren» med alt han anklages for. Han blånekter for det aller verste – at han har sluppet ut livsfarlige bikkjer som tar livet av et barn – men om Sejer tror på ham, får vi aldri vite. I stedet for å holde Johnny i varetekt, får han gå fri – og et par av de mannfolkene som er blitt rammet av hans livsfarlige påfunn, passer på å ta hevn. Enda en død ved vann – enda flere barn i en uforstående verden der deres utsatthet – om de er på den rette eller gale siden av loven – er så stor at mine tanker går til Nils Ferlin – for om noe har vi med «barfotabarn i livet» å gjøre; de som har mistet sitt ord og sin «papperslapp,» men som får hjelp av Karin Fossum til å stige fram fra boksiden i all sin fortvilte utsatthet, og noen ganger i all sin grenseløse og utspekulerte uforstand og ondskap.

Ferlin spør «Vad var det för ord? (...) Väl eller illa skrivet?» Hos Karin Fossum er ordene valgt med omhu, og det som skiller hennes krimbøker fra det meste ellers gjelder den suverene språklige beherskelse som gjør at hendelser, tildragelser, de verste ugjerninger, settes i perspektiv, belyses i forhold til vår stund på jorden, våre korte liv og vår fortvilte søken etter å skape mening eller å finne vår plass i en eller annen sammenheng. Hos henne finnes avsnitt av sjelden skjønnhet som gjør at kriminalromanene med enkle grep ville forlate genren og bli viktige romaner som utnyttet kriminalintrigen med andre mål enn krimlitteraturen. Så behøver vi kanskje ikke tenke så snevert om genregrensene i noe fall.

Jeg kan se i mørket er en jeg-roman, nærmest en monolog, fremført av «sykepleieren fra helvete», Riktor. Hvis det er som Skarre sier at vi må tro på djevelen for å gjenkjenne ham, ville vi lett se ham nettopp i Riktor. Det er etter hvert mange i Fossums rike persongalleri som utmerker seg på så spesielle og negative måter at vi som lesere kan ha mistanke om at dette er personer forfatteren har sett eller opplevd, og at de litterære figurene er modellert over noen hun har gremmet seg fælt over. Det kan godt være tilfelle også for den glatte og totalt tanketomme ungpiken Carmen Zita i *Carmen Zita og døden*, avslørt og utlevert til oss temmelig direkte, gjennom sine dagboksnotater og gjennom Sejers mistro til alt hun sier og gjør. Igjen blir et barn drept, igjen ved eller i vann. Når hunden Frank blir avgjørende for at saken kan få den utgang den krever, er det både uvanlig fikst og lite troverdig.

Så er det en glede å kunne si at årets bok fra Fossums hånd, *Helvetesilden*, er bedre enn det meste. Jeg behøver ikke velge en favoritt eller rangere bøkene, men denne romanen preges av rå kraft, med en åpningsscene så brutal og voldsom at det overgår alt forfatteren har gjort før. Romanen kjennetegnes av ubendig skriveglede og usammenlignbar portrettkunst, særlig når det gjelder det ene av de to parene med en alenemor med ett barn. Thomasine og Eddie Malthe, hun trygdet og ubehjelpelig; han et berg av en ungdom på 140 kg og heller enkel i hodet. Den tredjepart av romanen hvor vi følger Eddie og mor til hun dør er utrolig konsekvent gjennomført, i all sin elendighetsbeskrivelse. Kontrastert mot dette er en annen tredel av romanen der vi følger hjemmehjelpen Bonnie og den vesle sønnen Simon; vi blir glad i og kommer til å beundre Bonnie og unne henne alt godt. Bortsett fra dette da at den siste tredjedelen av boken omhandler et dobbeltdrap og etterforskningen av det, bredt anlagt med førti polititjenestemenn på denne ene saken, ledet av Konrad Sejer. Det som gjør denne romanen så enormt sterk, har lite med spenning og nesten ingenting med spørsmålet om hvem som er morderen å gjøre.

Det er Konrad Sejer som leder etterforskningen i alle Fossums krimromaner bortsett fra *Jeg kan se i mørket*. Nærmeste kollega er Jacob Skarre, som også er det nærmeste Sejer kommer å ha en venn. Første gang vi møter Sejer går han i sitt niogførtende år, og første helteportrettet kunne vært tatt rett ut av en islendingesaga:

Ansiktet var markert og litt kantet, skuldrene rette og brede, den gode fargen overalt ga inntrykk av noe som både var velbrukt, men som også ville vare. Håret var stritt og stålfarget, nesten metallisk og svært kort, øynene var store og klare, irisen hadde farge som våt skifer. Det hadde hans kone Elise sagt en gang for mange år siden.

Litt senere i *Evas øye* får vi vite at han er enkemann, har datteren Ingrid som er gift med Erik og de har med seg en adoptiv sønn, Matteus, fra Somalia der de har arbeidet i en periode. Matteus er fire år første gang vi hører om ham, og er blitt atten i *Varsleren* (2009), og jeg skal ikke regne ut hva Sejers alder derfor må være. La oss bare følge forfatteren som lar ham være 55 i 2005 som er året handlingen i *Helvetesilden* er lagt til. Det er ingenting å bekymre seg for; Sejer er den beste, mest solide, skikkelige politietterforsker i norsk samtidskrim, kanskje til alle tider, og om han skal etterforske aktivt som overbetjent eller ta for seg uløste saker som pensjonist, er helt opp til hans skaper.

Sejer er 196 cm på strømpelen, utholdende, ingen har slått ham i håndbak, rolig, avbalansert, fortroendeinngivende slik at han kan lokke tilståelse ut av en stein. Han er alene, men ikke ensom. Han har selskap av hunden sin, først Kollberg, så Frank. Gjennom alle bøkene ser vi Sejer klø seg på grunn av mild psoriasis; han tar seg jevnlig en Fisherman's Friend, mens Skarre gomler seigmenn. Så like, og så ulike, er de. Gjennom hele den lange historien som

tretten bøker utgjør blir det også et poeng hva de virkelig står for, og når det blir forklart hva navnene deres betyr, sier det ganske mye både om hvordan forfatteren tenker og hva hun har gitt sine etterforskere i oppdrag. Konrad: Han som kommer med råd; Jacob: Han som kommer med lys. Kombinasjonen er nesten umulig i krimlitteraturen, men også uslåelig.

Bortsett fra det han gjør i jobben for å avsløre forbrytere og den medfølelse, forståelse og omsorg han viser for skadeskutte av begge kjønn og alle aldre som rammes hardt, er det faktisk forholdet til Elise, kona som han mistet i kreft før han selv var 40, som best definerer Konrad Sejer for oss. Han har fått smeltet sammen hennes giftering med sin egen, og har tenkt å bære dobbeltringen til sin død. Datteren spør ham en gang om han tenker mye på mamma.

Jeg tenker vel ikke så mye, bekjente han. Men det er der hele tiden, som en støy i bakgrunnen. Bilder av ting som vi gjorde sammen da vi var unge. Minner fra den tiden da hun var syk. Alt det ubehaget som hun var igjennom. Det er litt som å bo ved en foss, sa han. Årene går, og jeg blir sliten av den evinnelige duren. Som jeg aldri kan stenge av. Men det var det hjemmet jeg fikk her i livet.

Et besøk ved graven til Elise beskrives slik:

Du får unnskyldte meg, Elise, tenkte han, jeg kunne jo ha tatt med meg en rose. Men årene går. Jeg ser meg ikke over skulderen lenger, jeg vet at du ikke kommer etter.» Så reiser han seg og går: «Men jeg vant jo likevel, tenkte han, den aller største gevinsten i livets lotteri. For jeg fant deg, og jeg fikk ha deg i mange år.

Elise. Førstepremien min.»

Beskrivelsene av Sejer som person og politimann er skrevet med stor kjærlighet og beundring, men de er også dristige for så vidt som han i alt han tenker og gjør i etterforskning og hverdagsliv må oppføre seg i tråd med disse karakteristikkene. Og det gjør han – Sejer er summen av sine gjerninger, og så noe mye mer. Men årene går også for ham; slik tenker han i 1997-boken:

Når jeg blir gammel, tenkte han med ett, skal jeg ta for meg alle de uløste kriminalsakene som ligger på Kammeret. Jobbe med dem uten tidspress, uten maset fra Holthemann, på mine egne premisser. Gjøre jobben om til en hobby. Mens Kollberg holder føttene mine varme. Mens jeg hever pensjonen. Mens jeg drikker whisky og røyker en rullings. For en fryd.

Femtifem år gammel, i *Helvetesilden*, har tankene endret seg, slik de kanskje måtte gjøre:

Tanken på å bli pensjonist overveldet ham fullstendig. Hva skulle han ta seg til? Sitte på balkongen med en Famous Grouse? Spille Monica Zetterlund, gå en tur med Frank?

Konrad Sejer er en litterær skikkelse, og det er ene og alene forfatteren som avgjør hans videre liv, i aktiv tjeneste eller som pensjonist med «dead or cold cases». Det er bare å glede seg.

HENRIK WIVEL

MED BÅDE SEJL OG SELE ARTIPELAG OG ASTRUP FEARNLEY

Stockholm har fået en ny kunsthall i Skærgården og Oslo et kunstmuseum på Tjuvholmen for enden af Aker Brygge. Begge kulturbyggerier er privat finansierede og vidner om et skifte i den nordiske velfærdsmodel. Stadig større dele af kulturbudgettet kommer nu fra private fonde og mæcener. Men i Norge har det ansøret Staten til at gøre noget. Nordisk Tidsskrifts danske redaktør Henrik Wivel præsenterer de nye huse til kunsten.

Man kan komme vidt omkring med en bæresele til spædbørn. Helt ud i Skærgården, hvor havet møder himlen og de isskurede klipper dækkes af stenurt, blåbærris, birk og gamle krogede og vindblæste fyrretræer. Her på Värmdö 20 kilometer fra Stockholm centrum har ægteparret Lillemor og Björn Jakobson opført en ny kunsthall. Bygningen i naturmaterialer er diskret tilpasset den omgivende natur, og allerede nu besidder stedet en herlighedsværdi, der minder om Louisianas i Danmark.

Lillemor og Björn Jakobson grundlagde i 1961 firmaet BabyBjörn, der fra en i bogstavelig forstand spæd start har udviklet sig til et verdensomspændende firma for børneartikler, herunder den – med tiden – ikoniske bæresele, som mange fædre og mødre og børn har haft umådelig glæde af. Parret havde længe ønsket at give en del af deres rigdom tilbage til det svenske samfund, og formulerede omkring år 2000 en vision om et sted, hvor de forskellige kunstarter kunne spille sammen med naturen, og hvor Stockholms skærgård var til stede overalt. *Artipelag* kaldte parret visionen i et ordspil med den græske betegnelse for et øhav, ”arkipelag”, der med tiden er gledet ind som en samlebetegnelse også for den nordiske skærgård.

Ægteparret købte derfor i 2005 20 hektar byggemoden naturgrund på Håludden på Värmdö af elektronikgiganten Ericsson og indgik i 2008 et forpligtende samarbejde med den Stockholms-baserede arkitekt Johan Nyrén. Parret ønskede angiveligt ikke et stykke spektakulær arkitektur a la Frank Gehry, men et hus i åben udveksling med det omgivende landskab og bygget af materialer, der vidnede om nærheden til naturen og hensynet til den. I Johan Nyrén havde de fundet den rette mand. Nyréns Arkitektkontor er kendt for sine æstetisk renfærdige og nænsomt indpassede bygninger ved Nacka Strand og Hammarby Hamn ud til Stockholms skærgård, og tegnede på rekordtid en

Kunsthallen Artipelag ligger på en klippeodde ved vandet på Värmdö, 20 kilometer fra Stockholms centrum. Bygningen er tegnet af Johan Nyréns arkitektkontor og bygget i beton og trætjæret fyrretræ.

bygningens krop passer ind i landskabet på Värmdö. Johan Nyrén nåede desværre ikke selv at opleve husets indvielse i sommeren 2012; han døde efter længere tids sygdom i 2011, kun 64 år gammel.

Men Artipelag bærer præg af Johan Nyréns nærvær og arkitektoniske æstetik. Den store bygning på i alt 10.400 kvadratmeter fordelt på tre etager syner ikke i landskabet. Den er opført i fyrretræ og beton og bølger ned over det skrånende terræn. Hele tagfladen er beplantet med stenurt i de karakteristiske støvgrønne og røde nuancer, som kendetegner skærgårdsplanten. Væggene er mørke som fyrretræernes stammer og mættet med trætjære. De dufter svedent og maritimt i solen. Ja, selv betonen ligner træ, fordi den er støbt på stedet med forskallingsbrædder, hvis struktur står synligt frem på væggene. Bygningen er selvsagt præget af enorme glaspartier, der skaber de åbne forbindelser mellem ude og inde. Fra det store foyé- og fordelingsrum kan man se tværs igennem huset, som egentlig bare virker som en passage i det omfattende og smukt tilrettelagte stisystem, der er anlagt rundt om bygningen. På stierne kan man gå ned til vandet og klipperne, plukke blåbær om sommeren og bade, plukke svampe om efteråret, hvor birketræernes løv brænder som ild. Om vinteren lægger isen sig hvid omkring odden og får landskabet til at lyse i det nordiske mørke.

Ankommer man i bus eller bil, kan man følge stierne ned til Artipelag og så at sige tage naturen med ind. Men egentlig skal man jo på klassisk vis sejle til stedet! Der går i sommerhalvåret dampskib direkte til Artipelag fra Nybrokajen i Stockholm, og lystsejlere fra hele den vide verden har egen pontonbro ved museet.

Kunsthallens rum er åbne, luftige og transparente, overalt med udblik til skærgårdsnaturen.

Sindsudvidende

Inden for virker huset forbløffende luftigt, ja sindsudvidende. Der er åbne plan mellem de tre etager, så man intet steds føler sig lukket inde. Og Artipelags ældste skulptur syner i cafeen, hvor en isskuret klippe runder sig magtfuldt over gulvet. Den dukkede op af havet for 11.000 år siden, da isen trak sig tilbage som en del af hele den utroligt omfattende landhævning, som Stockholms skærgård er et resultat af. Landskabet hæver sig stadigvæk, så tungt har isens tryk været i hine tider, inden bræen smeltede og blotlagde de nøgne skær og tillod de første mennesker at tage stedet i besiddelse.

Arkitekten Johan Nyrén har præcist betegnet Artipelag som ”en sekvens af oplevelser”. At bevæge sig igennem såvel ude- som inderummet er som at bevæge sig fra en oplevelse til en anden i skiftende belysninger og skiftende rum. Kun et af dem er mørkt. Det er den gigantiske multifunktionelle ”Artbox” på 1200 kvadratmeter, der kan bruges som koncert- og teatersal, til kunstneriske installationer og video-arbejder - og til konferencer. Ellers spiller lyset med overalt, i cafeen og den store vestvendte restaurant ovenpå, præget af harmoniske linjer og en farvesætning i pagt med naturen.

Selve kunsthallen er på hele 1800 kvadratmeter og forskyder sig mod nord i bygningen i netop en række sekvenser eller forskudte rumforløb. Det betyder at oplevelsen i rummene er afvekslende og at udstillingsarealet ikke lader sig overskue med et blik, men kræver stadig bevægelse og åbne sanser. Beskuerens krop er i en vis forstand en del af oplevelsen: dette at bevæge sig, gå og tage oplevelserne ind, ude som indenfor. Heri ligner forløbet i såvel

landskab som rum Louisiana museet en del. Men Artipelag har (endnu) ingen større permanent samling, men må leve af skiftende særudstillinger. De er angiveligt båret af ønsket om at skabe grænseoverskridende manifestationer, hvor natur, klassisk og moderne kunst mødes, og hvor der tillige arbejdes tværetetisk mellem kunst, design og performance i en publikumsinvolverende proces. Og BabyBjörn ville ikke være BabyBjörn, hvis der ikke også var kunst og optræden for børn.

Artipelag er det tredje privatfinansierede sted for samtidskunsten i Stockholm, der er åbnet inden for det seneste tiår. Byen har nu tre private museer/kunsthaller af meget høj kvalitet. Først åbnede Bonniers Konsthall i 2006 i tilknytning til et af mediekoncernens huse i Vasastan. Den uhyre elegante kunsthall fik i 2011 selskab af entreprenøren Sven-Harrys (konstmuseum) ud til Vasaparken et stenkast derfra. Museet rummer – ud over en kunsthall og en restaurant – Sven-Harry Karlssons store kunstsamling, som vises i en kopi af hans privatvilla i træ, placeret oppe på taget af den moderne museumskube i zink og messing.

Lidt af et eventyr er også dette sidste skud på stammen med Artipelag. Det er klart det mest ambitiøse og største af de tre mere eller mindre filantropiske initiativer, og det sted med mest potentiale. Nyrén arkitekters store bygning mimer skærgårdsnaturen på smukkeste vis, og med tiden vil der være rum og plads til udvidelser og opbyggelsen af en egentlig international kunstsamling, ud over de enkeltværker, stedet allerede har af kunstnere som Jeppe Hein og Maria Misenberger. Med sin integration af gastronomi, kunst, natur, arkitektur og landskabspleje og en nærmest økologisk drift har Artipelag fremtiden for sig. På en dag i solskin, hvor træerne på Värmdö gløder og vandet spejler himlens blå strømmer publikum til. Man forstår det godt. Det bliver ikke meget smukkere.

Alle sejl er sat til

Promenaden fra Oslo Rådhus ud langs Aker Brygge ligner en solskinsdag en scene fra Monte Carlo med store yachts i marinaen og krydstogtskibe på Piperviken, eksklusive restauranter langs kajen, svinedyre ejerlejligheder og solglimt over havet. Yderst på spidsen ligger Tjuvholmen, hvor verdensarkitekten Renzo Piano har sat alle sejl til i udformningen af det ny *Astrup Fearnley Museum*.

Tjuvholmen er adskilt fra Aker brygge af en kanal og danner i kraft af det ny museum og en række eksklusive boliger sin helt egen verden. Landskabet omkring museet er formet med en skrånende plæne ned mod vandet og en lille vig med sand og sten er den ideelle badestrand for børn. Astrup Fearnley Museet er formet som stævnen på et skib og spidser til ud mod fjorden. Over

det hele har Renzo Piano spændt et sejl af glas ud, der illuminerer hele området og sender det mest vidunderlige svale lys ned i bygningen. Eller rettere: bygningerne.

For Astrup Fearnley Museet er egentlig to bygninger adskilt af en kanal og forbundet af broer, der leder fra den ene del til den anden. Bygningen er beklædt med ubehandlet træ, der er bleget af vejr og vind, og det hele er holdt oppe af slanke stålsøjler på et fundament af lys beton. Rent arkitektonisk et klassisk signaturværk fra Renzo Pianos hånd. Let, transparent og yndefuldt og i åben udveksling med stedets øvrige arkitektur, det landskabelige rum og yachternes master og sejl. Man kan kikke lige over vandet til museerne for polarskibet Fram og tømmerflåden Kon-Tiki på Bygdøynes og lade tankerne sejle på langfart. Det er et eventyrligt sted.

Og hvilken forvandling er det ikke udtryk for. Astrup Fearnley Museet lå tidligere inde i Oslos gamle finanscentrum, hvor museet åbnede i 1993 på Dronningensgate 4. Her delte museet lokaler med Fearnley Stiftelsens kontorer, og stedet var præget af erhvervslivets glatte stringens og i vintermånederne meget mørkt og ikke helt gennemskueligt i forløbet af rum og struktur. Stiftelsen har tydeligvis ønsket at give det private museum en selvstændig profil, der rækker fra kunstsamlingen til arkitekturen og får stedet til at stå som en markant enhed i den moderne internationale museumsgeografi. Det er lykkedes.

I det tvedelte hus tegner den yderste bygning sig for særudstillinger og cafe ud mod plænen og vandet, mens den inderste rummer museets store permanente samling af samtidskunst, i alt 7000 kvadratmeter udstilling og administration. Der er stor variation i rumforydningen med både indsigt og udsigt, ligesom nogle af sale har stor lofthøjde og pragtfuldt ovenlys. Det betyder at Astrup Fearnley Museet kan vise større dele (og større værker!) fra samlingen end tidligere.

Museet satser på prægnante nedslag i nutidskunsten frem for kunsthistorisk kronologi og stor spredning. Museet viser monumentale værker af blandt andre Damien Hirst, Jeff Koons, Anselm Kiefer, Gilbert & George, Matthew Barney, Sam Taylor-Wood, Cindy Sherman, Sherin Neshat og norske kunstnere som teutonen Odd Nerdrum, Bjarne Melgaard og den norske danske duo Elmgreen & Dragset. Sigtet er rettet mod England og USA og dertil de nye økonomier Kina, Indien og Brasilien og dækker alle genrer, maleri, fotografi, skulptur og som primært fokus: installation.

Museet har – som ikke mindst Damien Hirsts værker signalerer – udsøgt sans for det morbide og makabre, og lægger dermed vægten på den kunsthistoriske avantgardetænkning, hvor kunsten helst skal være nybrydende og rumme subversive erfaringer. Læg dertil en klar feministisk profil. Det kan

Stjernearkitekten Renzo Piano har tegnet det nye uhyre elegante Astrup Fearnley Museum på Tjuvholmen ved Oslo havnefront.

være velgørende og ikke mindst på Aker Brygge og Tjuvholmen, hvor den stilrene mondænitetens muskelsvulmende kapital truer med helt at tage magten. Hele stedet har en afsvalede virkning og æstetisk prægnans.

Sidste skrig

De to nye nordiske kunstmuseer i Stockholm og Oslo bekræfter en tendens, som har været fremherskende de seneste tiår. Nemlig at stadig større dele af kulturlivet finansieres af private aktører og af de store almene fonde. Den økonomiske krise bærer en del af skylden for statsbudgetter med stadig mindre rammebevillinger. Skal der initieres nye projekter og iværksættes nye byggerier inden for en overskuelig tidshorison, sker der ofte i kraft af private, der ikke er afhængige af de traditionelt brede kulturpolitiske forlig i de nordiske parlamenter og en langsommelig og ofte usikker finansiering over en årrække.

Men det betyder ikke, at der ikke besluttet nye offentlige kulturbyggerier. Det gør der. I København er der siden 2000 blevet bygget et nyt koncerthus i DR-byen i Ørestaden og et nyt Kongeligt Bibliotek på havnefronten. Og Oslo ser ud til i 2019-20 at få to nye museer for billedkunst ved havnefronten. Beslutningerne er truffet efter årelange kulturpolitiske debatter, der har splittet de politiske partier og skabt modsætninger mellem landspolitik og kommunalpolitik. Men i foråret 2013 blev der indgået forlig i henholdsvis Stortinget og Oslo Bystyre om byens fremtidige museumslandskab.

Bystyret indgik et forlig om et nyt museum for Edvard Munch, der skal placeres i Bjørvika, og Stortinget fulgte trop ved at beslutte opførelsen af et

Astrup Fearnley Museum er skilt i to halvdele ved en kanal, hvor den ene fløj rummer den permanente samling, og den anden fløj særudstillinger.

nyt Nasjonalmuseum tæt ved Oslo Rådhus. De to museer er budgetteret til henholdsvis 1.8 mia. og 5.4 mia. norske kroner og vil være markante bidrag til den generelle opgradering og fornyelse af Oslo havnefront.

Det ny Nasjonalmuseum med tilnavnet "Forum Artis" kommer til at ligge på den såkaldte Vestbane-grund, hvortil togene ankom fra Vestnorge før i tiden. Det er tegnet af de tyske arkitekter Kleinhus + Schuwerk med en facade af grå skiffer, og passet ind i den eksisterende bygningsmasse på stedet. Museet er et resultat af fusionen mellem Nasjonalgalleriet, Kunstindustrimuseet, Museet for Samtidskunst og Arkitekturmuseet i 2003 og arkitektkonkurrencen i 2010. En anstødssten har været den såkaldte Munch-sal i det eksisterende Nasjonalgalleri fra 1927. Munch-salen blev indviet i 1937 med hans mest centrale værker, angiveligt bivånet af Munch selv. Munch-salen har været Nasjonalgalleriets store attraktion, og kritikerne anfører, at udflytningen ville være imod Munchs ånd. Museet ligger i Universitetsgaten lige ved siden af Oslo Universitet med Munchs hovedværk, monumental udsmykning af fest-salen. Nasjonalmuseum argumenterer for, at den ny Munch-sal vil blive 50 procent større end i dag.

Det ny Munch-museum med tilnavnet "Lambda" kommer til at ligge ved vandet i den ny bydel Bjørvika som nabo til tegnestuen Snøhettas spektakulære opera. Munch-museet bliver ikke mindre spektakulært med et centralt højhus, der "knækker" et stykke oppe, så bygningen krænger ud over vandet. Huset er tegnet af den spanske tegnestue Herreros Arquitectos, der vandt arkitektkonkurrencen i 2009. Museet kommer til at erstatte det gamle Munch-

museum fra 1963, der ligger i bydelen Tøyen. Edvard Munch voksede op i Grünerløkka lige ved siden af, dengang et arbejderkvarter, i dag de kreative fag og den kreative classes bydel.

Der er generel enighed blandt iagttagere om, at både Nasjonalgalleriet og den nuværende Munch-Museum er nedslidte, utidssvarende og for små. Dertil har sikkerheden været utilfredsstillende, hvad der har resulteret i flere opsigtsvækkende tyverier af Munch-værker fra de to museer i 1993-94 og 2004. Men Edvard Munch kommer altid tilbage og med de to nye museer bliver placeringen central i norsk kulturliv – og Oslo by. Astrup Fearnley Museet har som et pilotprojekt taget forskud på glæderne og været et eksempel til efterfølgelse.

Artipelag. Kunsthall. Artipelagsstigen 1, Värmdö. Bygherre: Lillemor og Björn Jakobson. Arkitekt: Johan Nyréns arkitektkontor AB, Stockholm. www.artipelag.se

Astrup Fearnley Museet. Strandpromenaden 2, Oslo. Arkitekt: Renzo Piano. Bygherre: Astrup Fearnley Stiftelsen. www.afmuseet.no

BEATE SYDHOFF

NILS DARDEL I DEN MODERNA KONSTENS KORSVÄGAR

Den stora utställning som Moderna Museet i Stockholm visat under sommaren 2014 har tagit ett grepp över den moderna konstens nätverk över Europa under första delen av nittonhundratalet. Det ”verktyg” man har valt är den svenske konstnären *Nils Dardel*, vars komplicerade men korta och intensiva liv täcker och uppenbarar de flesta av de ”modernismer” som perioden omfattar. Ett fascinerande sätt att närma sig en del av konstens moderna historia som sammanbinder Sverige med övriga Europa.

Konsthistorikern fil. lic Beate Sydhoff skriver om Nils Dardel.

Nils Dardel är på många sätt välkänd för den svenska publiken. Den mapp med bilder från den resa han gjorde under sina sista år (1940-43) i mellanamerika med bland annat en mexikansk flicka och en lantman från Guatemala har suttit på många svenska väggar och vittnar om hans precisa och formstarka porträttkonst. Ändå måste man uppleva mycket av hans konst som motsägelsefull i sina ofta våldsamma stilomvandlingar och motstridiga bildflöden. Han följer här det moderna livets utveckling, inte i första hand den ”modernitet” som visas i konsten, utan avbildar de många olika världar som detta liv kan sägas omfatta.

Han gör några resor som också avbildas i hans målningar, förutom den nämnda latinamerikanska resan så kommer han att med vännen Rolf de Maré, konstsamlare och skapare av Svenska baletten i Paris, lämna Europa under första världskriget och resa till Japan för att därefter 1917 resa genom Sibirien och Ryssland hem igen. Detta skildrar han i en märklig målning, ”Transsibiriska expressen” 1918. Här staplar han de världar han möter i kuberande och samtidigt berättande former, och visar hur han kan använda samtidens stilar till högst personliga bilder. Under andra världskriget gick hans resor till USA, men även till Tunisien där han också gjorde intressanta porträtt av innevånarna. Så småningom dog han 1943 i New York.

Men det är i Paris som Nils Dardel kommer att ha sitt centrum under större delen av livet. Dit kommer han 1910 tjugotvå år gammal just när både kubismen och fauvismen har etablerats som konstströmningar. Dardel provar på båda sätten att uttrycka sig, och närmar sig också naivistiska formspråk och mer upplösta färgbyggnader som alla har det gemensamt att de berättar om miljöer

Nils Dardel: Den döende dandyn, 1918. © Nils Dardel/BUS2013.

och människor. Genom den tyske konsthandlaren Wilhelm Udhe så kommer han till staden Senlis inte långt från Paris. Dit kommer han att förlägga några av sina intressantaste motiv under 10-talet.

En av dessa är ”Rue Ville de Paris i Senlis” från 1912. Här spelar han på stadens gavlar som på en harpa och har övertagit kubismens gråskala och omvandlat den till en personlig tolkning av nästan musikaliskt slag. Hans kärlek för stadsmotiv har också under dessa år fört fram till några kraftfulla Stockholmsbilder där Nybrovikens skärgårdsbåtar också byggt upp några kubistiska kompositioner som tillhör hans mest intressanta målningar. Från Senlis kommer också under de här åren från mitten av tiotalet några bilder som också introducerar ett mer upplöst måleri, där expressiva och mer rörliga färger tar över allt mer från det grå kubiserande.

En av de märkligaste av dessa är ”Begravning i Senlis” från 1913. Här kommer det speciella draget i hans konst fram som kan beskrivas som naivt berättande i en närmast upplöst form, ett sätt att genomlysa med klara färger ett motiv som blir repetitivt med stark lokalfärg och nästan barnsligt i sitt ljusa svårmod. Från några somrar i Sverige kommer några liknande bilder, bland annat ”Turisthotellet i Rättvik” från 1915, och där kan man uppleva hur berättandet blir alltmer fantastiskt och surrealistiskt till sin karaktär.

*Nils Dardel: Visit hos
excentrisk dam, 1921.
© Nils Dardel/BUS2013*

Dardels eget liv är inte okomplicerat. Han lider av ett svårt hjärtfel, något som hela tiden speglas i hans konst. Tydligast kommer detta fram i en av hans mest berömda målningar, ”Den döende dandyn” från 1918, som också antyder en livsstil som är självförbrännande med kärleksrelationer till både män och kvinnor. I denna målning har han utvecklat ett realistiskt-symboliskt sätt att måla, med dramatiskt långsmala gestalter som han sedan återkommer till i olika sammanhang, och det kan på många sätt sägas bli hans mycket personliga stil i fortsättningen. Här blir han snart en fullblodig surrealist och spelar på dessa strängar i alltmer teatraliska beskrivningar som ”Crime passionel” och ”Visit hos en excentrisk dam”, båda från 1921. Konstnären Dardel, som eftervärlden har vant sig vid att se honom, har här skapat sina viktigaste verk och även format den stil som han kommer att med smärre variationer hela tiden återkomma till.

Utställningen på Moderna Museet visar upp en hängning som likställer olika tekniker, ideer och format på verken och därmed också markerar att

Nils Dardel: Crime passionnel | Svartsjukedrama, 1921. © Nils Dardel/BUS2013.

*Nils och Thora Dardel
bredvid "Crime passionel"
i ateljén på rue
Lepic, 1921.*

© Riksarkivet, Thora
Dardel Hamiltons arkiv.
Fotograf: Okänd.

det man vill visa sin publik är i första hand ett liv och en personlighet. Det främsta skälet till det är att man söker det "ikoniska" i hans konst och inte det som i första hand kan ses som en konstnärlig form. Kanske är det för att man vill återfinna en personlighet som en stor publik tidigare funnit alltför kontroversiell och svår att acceptera; den konst han då också står för har ansetts av många som "oanständig", kanske till och med farlig att betrakta. Idag har man ett tillräckligt avstånd för att kunna se också det konstnärliga i hans många gestalter, att återfinna den moderna tidens komplexitet i det han lämnat efter sig.

Det är påtagligt att många målningar av Dardel innehåller rörelser av dans. Det finns hela tiden en scenisk struktur i hans bildspråk och det repetitiva som beskrivande form är ofta närvarande. 1912 hade han ju träffat Rolf de Maré, som grundade Svenska Baletten i Paris hösten 1920, och den vänskap som sedan uppstod mellan honom och Dardel återspeglas i många målningar och resor. Just runt 1920 skapar Dardel några målningar som direkt anspelar på Svenska Balettens framgångar. Dessa är "Bödeln eller Svenska Balettens triumf" och "Dödsdans (Flickan och Döden)". En av de märkligaste i sin lakoniska enkelhet är "Den drunknade flickan II", en gouache från 1919, där figurerna uppför en säregen rörelse mot det vatten där döden visat sin obönhörliga närvaro. Detta är inte en målning som ofta visats av Dardel men som på denna utställning intar en viktig roll bland de som griper allra starkast.

Det som framstår mycket starkt på utställningen är just detta stiliserade dans-tema i kontrast med hans mer beskrivande och lugna personbeskrivningar. En motsägelse – kanske, men också ett sätt att beskriva de ytterligheter som han upplevde genom sin konst. Bland de senare finns just hans porträtt, och det är kanske de som i första hand har funnit sin publik och hjälpt just publiken att finna fäste i hans samtidsbeskrivningar.

Två porträtt på utställningen får en särskild roll som centra i hans liv och som typiska för hans realistiska och ändå genomlysta sätt att skildra personligheter. Jag tänker här på porträttet av hans hustru Thora Dardel från 1922, en gouache på papper med ett relativt blygsamt format. Här kommer man modellen mycket nära, ja, det är sällan man kan känna andningen hos en personlighet och ana vidden av både kärlek och livskomplikation så tydligt som här. Även i blyertsteckningen av hans dotter Ingrid från 1935 anar man samma kärlek och samtidigt samma avstånd; relationen var även en komplikation, något som ofta är tydligt i hans skildringar av individer.

Även i hans självporträtt finns denna märkliga koppling mellan inträngande analys och ifrågasättande avståndstagande. Det är särskilt närvarande i hans självporträtt från 1935, en akvarell på papper som visar fram en personlighet som försöker förstå det liv som han ser framför sig, det ansikte som kan tyckas så vackert men som också i sin renhet avslöjar både rädsla och främlingskap. Plötsligt blir det tydligt att han behöver de omvandlingar till surrealistiska och bisarra beskrivningar som så många av hans självporträtt och berättelser innehåller. De bisarra scenerierna blir naturliga omskrivningar av hans liv, något han kan gömma sig bakom.

1928 målar Nils Dardel sitt enda offentliga verk, i det nya Stadsbiblioteket i Stockholm ritat av Gunnar Asplund. Det är en stucco lustro i det så kallade sagorummet, ett rum där barnen kunde sitta framför bilden och lystna till sagor som den som satt i en stol med ryggen mot verket kunde läsa. Det är många barn som har minnen av detta, och det beror inte minst på de figurer som bilden visar med en sovande flicka som centrum under John Blunds paraply och olika sagofigurer utspridda runtomkring under detta. Stilmässigt känns arkitekten Asplund och målaren Dardel här mycket nära varandra, modernism och klassicism ingår ett förbund som kanske är unikt i sitt slag.

På något märkligt sätt finns det en egendomlig gemenskap mellan ”Den döende dandyn” målad tio år tidigare och denna bild av den sovande flickan under John Blunds paraply. Det är som om cirkeln har slutits, den självförbrännande Dardel har funnit ro under sagans himmel, och publiken som kanske skrämdes av hans tidigare livsstil har här hittat ett sätt att komma honom nära i en miljö som handlar om drömmar och sagor. Själv intar han den självklara rollen av berättare, den som hans publik i alla åldrar aldrig kommer att glömma.

NT-INTERVJUN

ATT ÖVERSÄTTA ÄR ETT DRÖMJOB

Samtal med Pentti Saaritsa

Foto: Maire Saaritsa

Pentti Saaritsa

Pentti Saaritsa, poet och översättare, Finland, har tilldelats Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen för 2014.

Henrik Wilén är journalist och fd direktör för Pohjola-Norden.

Finländaren Pentti Saaritsa (född 1941) är tacksam över att ha tilldelats Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen för 2014. Under decenniernas lopp har han fått många utmärkelser för sin översättargärning. Saaritsa är poet och översättare. Sedan debuten 1965 har han gett ut över 20 lyrikverk och översatt mängder av lyrik, skådespel och andra texter främst från spanska och svenska, men också från franska och ryska till finska.

– Att översätta är ett drömjobb för mig. Redan under skoltiden i gymnasiet översatte jag korta texter från franska till finska och fantiserade om att bli översättare på heltid, säger Saaritsa, som är en känd kulturpersonlighet i Finland.

Intresset för att översätta från svenska till finska väcktes tidigt och Saaritsa har stor andel i att svenskspråkiga författares verk finns i finsk språkdräkt. Sammanlagt har han översatt över 30 verk från svenska till finska.

– Jag intresserade mig för svenska och finlandssvenska författare redan som ung och började översätta de finlandssvenska modernisterna på 1950-talet. Gunnar Björklings texter var ganska knepiga. På 1970-talet bad en förläggare mig översätta Claes Anderssons diktsamling "Det är inte lätt att vara en vilålgare i dessa tider". Därefter blev det flera lyriktexter av Andersson, och Edith Södergran, skådespel av Johan Bargum, texter av Ingmar Bergman, Bo Carpelan, Lars Huldén, Willy Kyrklund, Christer Kihlman, Joakim Groth och Mårten Westö. Som bäst håller jag på med att översätta Huldéns senaste bok.

– Den första boken jag översatte av Kihlman var "Madeleine". Enligt förläggaren var Kihlman missnöjd med tidigare översättningar och ville att jag skulle ta vid. Det blev allt som allt sex böcker.

Bakgrund i 1960-talets kulturradikalism

Som ung student på 1960-talet jobbade Saaritsa som kulturjournalist på den finska studenttidningen *Ylioppilaslehti*, som på den tiden var en erkänd kulturtidskrift med flera unga lovande författare bland medarbetarna. Efter det blev det några år på socialdemokraternas huvudorgan *Suomen Sosialidemokraatti* innan han 1967 övergick till att bli poet och översättare på heltid. Ett vågat steg kan man tycka, men någon brist på arbete har det inte varit.

Pris och stipendier har kommit väl till pass. En översättare som specialiserat sig på lyrik och dramer blir inte rik i Finland. Små upplagor ger små arvoden.

– Jag har haft en jämn ström av jobb, men ersättningarna är små. Det är stor skillnad på arbetstakten beroende på om man översätter deckare eller lyrik. Tidigare fanns det stora inhemska bokförlag som beställde översättningar, men det är sämre ställt med det nu, säger Saaritsa, som skrivit texten till eller översatt över 200 inspelade låtar.

På 1960- och 1970-talen samarbetade han mycket med den radikala KOM-teatern. I kampsångerna från den tiden dominerar teman som arbetslöshet, krigets färd, politiska strejkar och storstädernas rotlösa inflyttare. Saaritsa påpekar att världen i den meningen inte förändrats särskilt mycket. Eller som han skriver i en av sina dikter: Det återstår mycket att göra nu när det inte längre är så mycket vi kan göra.

Poesins samhällliga betydelse

Saaritsa grämer sig över att poesin inte längre har samma genomslagskraft i samhället jämfört med tidigare decennier.

– Ta till exempel Bertolt Brecht. Hans finaste dikter var ingalunda politiska, men hans poesi och hans pjäser där han tar ställning för de svagaste i samhället hade betydelse. Det samma gäller för chilenskan Violetta Parra, som jag översatte åt Arja Saijonmaa.

– Den finlandssvenska modernismen hade samhälllig betydelse, liksom 1960-talets radikala lyrik, säger Saaritsa och nämner diktarna Pentti Saarikoski och Matti Rossi, samt tonsättarna Kaj Chydenius och Otto Donner och artisten M.A. Numminen som han samarbetade med när det begav sig.

Saaritsa har ett starkt socialt samvete, uppvuxen som han är i arbetarstadsdelen Berghäll i Helsingfors strax efter andra världskriget. Hans far stupade vid fronten några månader innan sonens födelse.

– Vi var många faderlösa pojkar i Berghäll på den tiden. De flestas pappor hade tillhört det beryktade Ässä-regementet som led stora förluster.

Olika språk, olika utmaningar

Tack vare sina djupa insikter i latinamerikansk poesi har han också föreläst om ämnet vid universiteten i Helsingfors och Åbo. Som ett erkännande för sin insats tilldelades han Pablo Neruda-medaljen av chilenska staten 2004.

– Det är en stor utmaning att översätta texter från ett språkområde där man inte är förtrogen med alla samhällsfenomen eller till exempel med naturen. Då är det betydligt enklare att översätta från svenska eftersom samhället och naturen är bekant. Samtidigt är det intressant att översätta från svenska till finska eftersom språken står lingvistiskt så långt ifrån varandra.

För sin översättargärning har Saaritsa fått finska statens översättarpris tre gånger, bokförlaget WSOY:s pris två gånger, Mikael Agricola-priset två gånger, Svenska kulturfondens pris, Gabriela Mistral-medaljen och en mängd andra utmärkelser. Det senaste erkännandet är Letterstedtska föreningens pris, som föreningens ordförande Björn von Sydow överräcker åt Saaritsa under bokmässan i Helsingfors i slutet av oktober.

Inspirerad av Neruda

Saaritsa gör ingen skillnad på hög och låg när det gäller poesi och i sitt eget författarskap är han mån om att överskrida gränsen för vad som anses högt och lågt. Också i sina senaste verk odlar han den stil som han omfattade på 1960-talet, där välavvägda ord och avsnitt varvas med textavsnitt som verkar vara halvfärdiga och inte helt genomarbetade. Inspirationen till denna typ av ”oslipad” lyrik fick han av sin stora favorit Pablo Neruda. I Saaritsas senaste lyrksamling tillägnas en av dikterna Neruda.

Även om Saaritsa inte längre står på barrikaderna finns det samhälleliga engagemanget kvar i hans lyrik. Han har förvisso fått distans till gamla tiders passionerade engagemang och många dikter präglas av ironi och svart humor.

Henrik Wilén

FÖR EGEN RÄKNING HVORFOR ER NORDMENN ALLTID BEST I SKANDINAVISK NABOSPRÅKSFORSTÅELSE?

Arne Torp er fra 2013 pensjonert professor i nordisk språkvitenskap fra Universitetet i Oslo. Hans faglige hovedinteresseområder er dialektologi og språkhistorie, spesielt historisk fonologi. Størsteparten av hans skriftlige produksjon består ellers av formidling, dvs. lærebøker for videregående skole og for universitets- og høyskolesektoren.

I nyttårstalen sin til det norske folk 2. januar 1991 sa daværende statsminister Gro Harlem Brundtland bl. a. følgende, etter at norske idrettsutøvere og et norsk orkester hadde markert seg internasjonalt:

Arne Torp

Fotballjentene og håndballjentene, skigutta og Oslofilharmonikerne – de hevder seg i verdenstoppen. – På samme måte skal vi vise at norsk næringsliv klarer seg internasjonalt. Trenger vi kanskje et nytt slagord? Det er typisk norsk å være god!

Dette slagordet har seinere ofte blitt dradd fram som et nærmest pinlig eksempel på den norske sjølgodheten som mange – også nordmenn – mener karakteriserer oss i større grad i dag enn godt er.

Som generelt utsagn om nordmenns suverenitet vitner det utvilsomt mer om sjåvinisme enn realisme. Derimot er det full dekning for den påstanden som ligger i spørsmålet i overskrifta: Nordmenn er faktisk alltid best i den disiplinen vi kaller skandinavisk nabospråksforståelse. Dette er nemlig bekrefta i vitenskapelige undersøkelser, både på 1970-tallet og etter tusenårsskiftet. Dette skyldes imidlertid akkurat som olja i Nordsjøen først og fremst at vi har vært usedvanlig heldige, ikke at vi er mer språkbegava enn naboen. Før vi kommer tilbake til nabospråksforståelsen, vil jeg si litt om terminologi og noe allment om språkslektskap i Skandinavia i dag i historisk lys.

Skandinaviske språk, nabospråk og avstandsspråk

Med termen skandinaviske språk sikter jeg til *dansk, norsk* og *svensk*. Disse tre språka er såpass like at de langt på veg er gjensidig forståelige både i skriftlig og muntlig form, og det er dette termen *nabospråk* sikter til. Det er altså snakk

om språklig, ikke geografisk naboskap, for i så fall ville f.eks. finsk og samisk også kunne omfattes av nabospråksbegrepet, men de er utvilsomt *avstandsspråk* i forhold til skandinavisk, for her er svært lite gjensidig forståelse mulig.

Det samme gjelder også færøysk og islandsk i dag, trass i at de historisk sett er emigrantspråk fra Norge: Både dansk, norsk og svensk pluss færøysk og islandsk stammer fra *urnordisk*, som ble snakka i hele Skandinavia for ca. 1500 år siden. Slektskapet i dag mellom disse språka som også kalles *nordgermanske* eller *nordiske*, er slik at islandsk og færøysk, som kan sammenfattes under betegnelsen *øynordisk*, er fremmedspråk eller avstandsspråk for folk som snakker skandinaviske språk. Det innbyrdes forholdet mellom de skandinaviske nabospråka er slik at norsk og svensk er ganske like i talt form, mens norsk bokmål og dansk er veldig like i skrift. Det siste skyldes historiske forhold: Det som i dag er norsk bokmål, var inntil for vel hundre år siden et felles norsk-dansk skriftspråk.

Øynordisk og skandinavisk er avstandsspråk

Når øynordisk og skandinavisk er blitt så ulike, skyldes det naturligvis mangel på kontakt på grunn av stor geografisk avstand. En viktig ytre faktor som har påvirket alle de skandinaviske språka, er mellomnedertysk, som kom til Skandinavia med det nordtyske handelsforbundet Hansaen. Dette språket har omforma all skandinavisk sterkere enn mange er klar over. Som illustrasjon kan vi ta en norsk setning som riktignok er konstruert for å vise dette poenget, men som ellers ikke er det minste merkelig:

Skredderen tenkte *at* trøya passet fortreffelig, men kunden klaget *og* mente *at* plagget *var* kort *og* tøyets simpelt *og* grovt.

Her er det bare de kursiverte grammatiske orda *at*, *og* og *var* som er nordiske, alt det andre er nedertysk. Overført til mellomnedertysk kunne det bli omtrent slik:

De schrâder dachte dat die trôie vortreffelik paste, men de kunde klâgde und mênde dat die plagge kort was und dat tûg simpel und grof.

Oversatt til islandsk blir det bare to nedertyske ord igjen, nemlig *passaði* og *gróft* – alt annet i den islandske versjonen er nordisk:

Klæðskerinn hélt að skyrtan *passaði* fullkomlega, en viðskiptavinurinn kvar-taði og taldi að flíkin væri stutt og efnid einfalt og *gróft*.

Ei så radikal utskifting av det nordiske ordforrådet som vi ser i den første setningen, har sjølsagt gjort mye til å fjerne alle skandinaviske språk fra det fellesnordiske utgangspunktet, som islandsken til gjengjeld står langt nærmere.

Forståelsen av skandinaviske språk i Norden

Som kjent prøver nordiske samarbeidsorganer å bruke skandinavisk som *lingua franca* i hele Norden, ikke bare i de landa der skandinaviske språk er morsmålet. Utenfor Danmark, Norge og Sverige regner en da med at finner skal kunne bruke sine skolekunnskaper i svensk, og grønlendinger, færøyinger og islendinger tilsvarende kunnskaper i dansk. En stor undersøkelse først på 2000-tallet der informantgrunnlaget var over 1800 gymnaselever fra hele Norden, viste bl.a. at finnene forstod dårligst skandinavisk, noe som neppe var noen stor overraskelse; finske skoleungdommer briljerer nok vesentlig mer innafør andre disipliner.

Derimot var det kanskje ikke alle som ville gjetta at færøyingene var aller best, men slik var det. Dette skyldes imidlertid at færøyingene er nærmest tospråklige med færøysk og dansk. Færøyinger bruker også oftest såkalt «gøtudansk» når de snakker med nordmenn eller svensker, et talespråk som enkelt sagt er dansk med færøysk uttale, og det lyder nesten som norsk bokmål. Færøyingene har derfor neppe språkproblemer overhodet, verken i Danmark eller Norge. Men færøyingenes suverene topplassing skyldes altså ikke det færøyske morsmålet, men at de har lært det mest «eksotiske» skandinaviske språket på skolen. For å sitere formuleringa i hjemmestyreløven fra 1948: «Færøsk er hovedsproget, men dansk skal læres godt og omhyggelig», og slik er det fremdeles.

De norske elevene har derimot knapt lært mer av andre skandinaviske språk på skolen enn det dansker og svensker har, så her må det være den innebygde norske overlegenheten i nabospråksforståelse som viser seg. Hva den skyldes, skal vi nå se nærmere på.

«Norsk er dansk med svensk uttale»

Den norsk-amerikanske språkforskeren Einar Haugen har sagt mye klokt og treffende om nordiske språk, bl.a. om nabospråksforståelsen. I artikkelen «Danish, Norwegian and Swedish» fra 1990 beskriver han forholdet mellom de skandinaviske språka slik (her i norsk oversettelse; ord i hakeparentes er tilføyd av underskrevne):

Generelt kan vi si at norsk bokmål (og i en viss utstrekning også nynorsk) har ordforrådet felles med dansk, men uttalen felles med svensk. Når nordmenn og svensker snakker sammen, har de sjelden problemer med å oppfatte uttalen av et ord, men de kan være usikre på hva det betyr [f.eks. er en svensk *affär* oftest rett og slett en butikk, mens en norsk *affære* er skumle saker]. Når nordmenn og dansker samtaler, har de ofte problemer med å forstå hvilket ord den andre sier, men så snart de har oppfatta det, vet de som regel hva det betyr [f.eks. blir norsk (bokmål) *meget* uttalt akkurat etter skriftbildet, mens dansk *meget* uttales *maad*]. Eller som en vittig sjel har uttrykt det: *Norsk er dansk med svensk uttale*.

Den avsluttende spissformuleringa som Haugen altså tilskriver en vittig sjel («a wit»), beskriver faktisk nettopp det som vanlige dansker opplever når de *hører* norsk og svensk: Det låter likt. Derimot viser undersøkelser at dansker *forstår* norsk bedre enn svensk. For en danske låter en nordmann dermed som en svenske som snakker litt mer forståelig enn en normal svenske...

Dreier det seg derimot om skriftspråk, så ser svensker liten forskjell på bokmål og dansk, og det er heller ikke så rart, for likheten mellom disse språka i skrift er fremdeles slående, trass i over hundre år med såkalt fornorsking av det norsk-danske skriftspråket vi arva fra unionen før 1814.

«Og alt det kan man takke kongeriget Danmark for»

Uttale felles med svensk og ordforråd felles med dansk er altså hovedforklaringa på at nordmenn alltid vil være suverene vinnere av konkurransen i skandinavisk nabospråksforståelse. Men der er kanskje også noe mer: Både i Danmark og Sverige har man tradisjonelt hatt markerte geografiske dialektforskjeller, men i dag er de lokale dialektene i sterk tilbakegang i begge landa, spesielt i Danmark. Slik er det derimot ikke i Norge; hos oss lever dialektene fremdeles ganske friskt, mens vi til gjengjeld stadig har gående en debatt om det fins noe norsk rikstalemål, og der er synspunktene sterke og delte, både blant lekfolk og fagfolk.

Om dette *dialektsvermeriet* som noen kaller det, er en fordel eller ei ulempe for norske språkbrukere på hjemmebane, er det ikke enighet om. Derimot er det mange som mener at den utbredte dialektbruken i Norge bidrar til nordmennes gode nabospråksforståelse. En av dem som hevder dette, er den danske språkforskeren Jørn Lund, som sa det slik på et seminar i anledning 175-årsjubileet for den norske grunnloven i 1990. Etter mitt syn står hans konklusjoner seg godt også i dag 25 år etterpå, og han får derfor ordet til slutt:

Det er Norge, der har nordisk rekord i sprogforståelse og sprogforståelighed. Ud over de rent lingvistiske forklaringer vil jeg anføre den sprogpsykologiske forklaring, at man i Norge har udviklet en større grad af sproglig opmærksomhed, at norske er vant til at høre talesproget i flere varianter, end vi andre, at man i Norge er vant til at se variationer i skriftsproget – og alt det kan man takke kongeriget Danmark for!

Arne Torp

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

NORDENS SÄKERHET PÅVERKAS AV REVANSCHISTISKT RYSSLAND

Nordens säkerhetspolitiska situation genomgår nu för andra gången under ett kvartssekel en påtaglig förändring. Åren kring 1990 föll Berlinmuren, järnridån öppnades och Sovjetunionen upplöstes. Vi fick tre nya grannar, Estland, Lettland och Litauen och Östtyskland (DDR), försvann när Tyskland enades med bibehållen förankring i NATO, EU och västliga samarbetsorganisationer i övrigt.

De tre självständiga baltiska republikerna och Polen vann för tio år sedan inträde i såväl NATO som EU. Ryssland avtalade om samarbetsformer med NATO och EU. Barack Obama deklarerade ”Russian Reset” när han tillträdde som USA:s president och denna strävan, som då välkomnades av Moskva, gällde i vart fall så länge som Hillary Clinton var utrikesminister.

Under senare år framträder istället ett allt mera revanschistiskt Ryssland, märkbart redan innan Vladimir Putin avslutat sin andra mandatperiod som president 2008 och allt mera markerat sedan samme man 2012 återvänt till en tredje period som president efter en parentes med Dmitrij Medvedev. Efter militära operationer 2008 erkände Ryssland Abchazien och Sydossetien, som så gott som hela världssamfundet hävdar är delar av Georgien, som självständiga stater. Ryssland har väsentligt ökat resurserna för militärapparaten och säkerhetsorganen. Statsmakten har tagit stark kontroll över massmedierna, särskilt TV. Frivilligorganisationers möjligheter att verka fritt har inskränkts.

I strid med internationella avtal har Ryssland detta år med våld illegalt annekterat Krim. Att använda militär för att flytta gränser och ändra Europas karta är i uppenbar konflikt bland annat med ett flertal dokument signerade och ratificerade av Ryssland de senaste 25 åren. Sedan februari detta år, och efter rysk aggression också i östra Ukraina, har den säkerhetspolitiska situationen i Östersjöregionen och därmed i framför allt östra Norden, påtagligt förändrats. Långsamt sker också väsentliga förändringar i Västnorden till följd även av de förväntade klimatförändringarnas inverkan på Arktis; det istäckta polarhavet kan snart vara en seglingsbar ocean.

På den östra sidan av Östersjön, i Baltikum och Polen, finns nu en allt mera omfattande närvaro av NATO-resurser. Rysslands militära närvaro i Östersjön är större och beteendet förändrat, exempelvis bestående av allvarliga kränkningar av Sveriges och Finlands luftrum. Under kalla kriget betraktades Norden som ett lågspänningsområde utan stora militära resurser stående mot varandra.

Nu är situationen förändrad. Bland de trupper som varit aktiva i Ukraina finns elitförband från det till Norden, och än mera Baltikum, närliggande Pskov. Det finns ”US boots on the ground” i Estland, Lettland, Litauen och Polen. NATO:s närvaro ökar också i luften och till havs. En intensifierad militär övningsverksamhet i Östersjön och dess omgivning är ett faktum. Organiserandet av en snabbinsatsstyrka under NATO:s paraply med 4000 soldater med uppgift att med några få dagars varsel uppträda i Baltikum och Polen pågår. NATO har beslutat att lagra utrustning i Baltikum.

Detta är ett ändrat läge, inte bara i förhållande till hur verkligheten betraktades för tio år sedan utan också i förhållande till läget under kalla krigets tid. Under kalla kriget fanns självklart NATO närvarande i Norden genom att Danmark, Norge och Island var medlemmar i alliansen sedan dess grundande. Men Danmark och Norge verkade för att begränsa övriga NATO-länders närvaro, såväl när det gäller förhandslagring som militär övningsverksamhet.

Idag verkar de baltiska staterna och Polen för största möjliga NATO-närvaro. I synnerhet eftersträvas närvaro av USA militärt. Och president Barack Obama har vid besök i Warszawa i början av juni, i anslutning till G7-mötet i Bryssel (inte G8 till följd av Rysslands militära aggression i Ukraina), och i Tallinn i början av september, i anslutning till NATO:s toppmöte i Cardiff, gett garantier för att USA:s militär ska finnas på plats ”så länge detta är nödvändigt”.

Vid besöket i Tallinn lovade president Obama också att USA:s flygvapen ska använda Ämari flygplats i nordvästra Estland, i eller i grannskapet till Estlands svenskbygder, som bas för ”träning och övervakning i den nordisk-baltiska regionen”.

Sverige och Finland är båda militärt alliansfria. Samarbetet med NATO har emellertid steg för steg ökat och båda har nu status som privilegierade partners. Båda är synnerligen aktiva bidragsgivare i NATO-operationer de senaste tio åren – det är färre än tio medlemsstater i NATO som bidragit mera än Sverige. I anslutning till NATO-toppmötet befästes samarbetet mellan å ena sidan alliansen och å andra sidan Sverige och Finland. Mest betydelsefullt är troligen det värdstatsavtal som parterna enades om i Cardiff.

I såväl Sverige som Finland har regeringarna beställt översyner av ländernas förutsättningar för samarbetet med utomstående, i Norden, i Europa och även i relation till NATO. Få tror att något av länderna i närtid ska ansöka om medlemskap i NATO. Däremot är signalerna om ett stärkt militärt samarbete mellan Sverige och Finland både tätare och starkare.

Ambassadör Tomas Bertelman ska enligt planerna lägga fram en studie av Sveriges förutsättningar för försvarspolitiskt samarbete med omvärlden i slutet av oktober. Sveriges riksdag ska till våren fatta beslut om ett nytt inriktningsbeslut för försvarspolitiken baserat på ett regeringsförslag som kan förväntas

bygga på det betänkande som försvarsberedningen lagt fram i år. Sannolikt lär beslutet innebära både mera pengar och mera samarbete med andra länder.

Europeiska unionen, USA, Norge, Island och flera utomeuropeiska stater har infört sanktioner i första hand riktade mot företag i Ryssland som söker dra nytta av den illegala annekteringen av Krim och personer och företag som medverkat till aggressionen gentemot Ukraina. Även åtskilliga som skulle ha önskat än mera kraftfulla åtgärder med anledning av de handlingar som Putin-regimen begått i Ukraina är positivt överraskade över kraften i EU:s agerande.

Ryssland har svarat med att införa sanktioner gentemot livsmedelsexporten till Ryssland. Det inverkar på exportmöjligheterna i flera av de nordiska länderna även om de baltiska staterna påverkas väsentligt mera. Det påverkar också Rysslands ekonomi och då inte minst konsumenterna i medelklassen i Rysslands storstäder.

Många räknar med att utrikesrelationerna mellan Ryssland och omvärlden under lång tid starkt påverkas av aggressionerna i Ukraina. I trots med ett bräckligt vapenstillstånd i skrivande stund fortsätter vapnen att mullra och den illegala annekteringen av Krim består.

Den ekonomiska återhämtning som förutspåts, och som i en del länder också faktiskt äger rum, har försvagats detta år. I vissa fall har den uteblivit. När prognoserna för den ekonomiska utvecklingen revideras så är det i flertalet fall frågan om nedrevideringar. Undantag finns för några av de länder vars ekonomiska problem helt dominerade de ledande EU-organens dagordningar under fjolåret, exempelvis Spanien.

I *Finland* är det få som tror något annat än att recessionen består och att det väntar än flera kvartal med minus i BNP-utvecklingen. Före sommaren reviderade den *norska* regeringen sitt antagande nedåt, till 1,9 procents BNP-ökning 2014 och drygt två procent 2015, vilket i båda fallen är svagare än den trendmässiga utvecklingen. *Danmarks* nya finansminister Morten Østergaard meddelade strax efter sitt tillträde att det kan bli svårt att nå regeringens prognos om plus 1,4 procent för BNP. Han hade då just fått en rapport om att BNP-utvecklingen första halvåret i Danmark var minus 0,5.

För *Islands* del är frågan om de förhoppningar som fanns i våras om att den mycket stora BNP-minskning, mera än minus 12 procent, som noterades under perioden från och med fjärde kvartalet 2007 till och med första kvartalet 2010, skulle kunna återtas under detta år. När Konjunkturinstitutet i *Sverige* i augusti presenterade sin konjunkturbarometer så satte man rubriken ”Uppåt i maklig takt” på sitt pressmeddelande. I slutet av augusti bedömde institutet att BNP skulle växa med 1,6 procent detta år och 1,8 nästa. Det kan jämföras med att Konjunkturinstitutet i december 2013 nedreviderade sin BNP-prognos för Sverige för år 2014 från 2,5 till 2,4 procent. När institutet i augusti detta år presenterade rapporten Konjunkturläget blev rubriken istället ”Sveriges ekonomi står och stampar”.

Den ekonomiska utvecklingen i Polen, liksom i de baltiska staterna, påverkas mera påtagligt av den förväntade recessionen i Ryssland, och av exporthindren gentemot Ryssland, än vad som gäller för de nordiska länderna. Men även för de nordiska länderna blir effekterna kännbara i synnerhet om den ryska recessionen blir långvarig och fördjupas vilket faktiskt är vad många befarar. Finland har en betydande export till Ryssland, Danmarks livsmedelsexport till Putin-land är väsentlig och såväl Norge som Island har betydande export till Ryssland av framför allt fisk. Svenska företag är betydande investerare i Ryssland.

Att det finns ett samband mellan den utrikespolitiska utvecklingen i Europa och förutsättningarna för ekonomisk tillväxt är uppenbart. Om det revanschistiska Ryssland håller fast vid sitt aggressiva beteende kan de negativa effekterna på ekonomin bli än mera betydande än vad som är fallet idag – och även då gäller att de ekonomiska konsekvenserna är klart mera hanterbara än de säkerhetsmässiga. Även om ett vapenstillestånd i östra Ukraina skulle förverkligas helt finns det anledning att räkna med att i varje fall en del sanktioner kan komma att bestå så länge Krim är illegalt annekterat.

Norden tillhörde utan tvekan de stora vinnarna när järnridån försvann och Sovjetunionen upplöstes. Merparten av dessa vinster, såväl säkerhetspolitiskt som ekonomiskt, består. Ett revanschistiskt Ryssland kan å andra sidan få än mera negativa konsekvenser för Norden än vad som blir fallet för andra delar av Europa och världen.

Motiven för utrikes- och försvarspolitiskt samarbete de nordiska länderna emellan växer. Norden står i många avseenden starkare nu än någonsin. Det är oförnuftigt att glömma att Nordens styrka i mycket stor utsträckning är beroende av öppenheten gentemot omvärlden. Det gäller såväl människors som varors möjligheter att röra sig fritt över gränserna.

De som antagit att historien tog slut när Sovjetunionen föll samman och praktiskt taget ingen längre pläderade för planhushållning tog fel. Ett nytt skede i Europas historia formas nu och mycket talar för att det närmaste årtiondet i väsentliga avseenden blir annorlunda än det senaste kvartsseket i vår kontinents historia. Det ökar behovet av samarbete i Norden men inte bara i Norden.

Anders Ljunggren

BOKESSÄ

FOLKPARTILEDARE MED OLIKA SYN PÅ POLITIKEN

Sakpolitikern Sven Wedén och maktpolitikern Ola Ullsten

På kort tid har två biografier över två folkpartiledare kommit ut – Sven Wedén och Ola Ullsten. Boken om Wedén *Kärlek, tbc och liberalism. En biografi om Sven Wedén* har Hans Lindblad som författare. Ola Ullsten skriver om sig själv under titeln *Så blev det*. Förmodligen skall titeln ses som en replik på regeringsskollegan, moderaten Gösta Bohmans memoarer *Så var det*.

Mellan de två partiledarnas ämbetsperioder ligger ett decennium. Sven Wedén efterträdde Bertil Ohlin 1967 och var då den väntade efterträdaren. Han hann emellertid bara göra en valrörelse, 1968, innan han tvingades avgå av hälsoskäl. Ola Ullsten efterträdde Per Ahlmark mitt under den första borgerliga regeringsperioden på 40 år. Ullsten hann inte mycket mer än installera sig som partiledare innan han efter ett halvår fick bilda regering. Som statsminister styrde han sedan Sverige under tio månader i spetsen för en regering med blott en tiondel av riksdagen bakom sig.

Jämförelsen mellan de båda är intressant i flera avseenden. Bland annat utsattes den ene, Sven Wedén, för en förtalskampanj under valrörelsen, iscensatt av Tage Erlander och Olof Palme. Ola Ullsten hjälptes däremot inte bara till makten av Socialdemokraterna med Olof Palme i spetsen när Centerledaren och statsministern Thorbjörn Fälldin upplöste trepartiregeringen 1978. Den socialdemokratiska regeringen hjälpte honom också att behålla sin plats i riksdagen efter valet 1973. Då åkte Ullsten ur riksdagen. Den dåvarande Folkpartiledaren Gunnar Helén, vände sig i det läget till Olof Palme och undrade om det möjligen kunde ordnas en reträttpost åt Olle Dahlén, som stod före Ullsten på valsedelns och uttryckt tankar om att göra något annat. Det gick för sig och Ola Ullsten kunde sitta kvar, ovetande om hur det hela egentligen gått till.

En bluff

Sven Wedén motarbetades på ett mycket fult sätt i valrörelsen 1968. På sensommaren mobiliserade Sovjet utanför den tjeckoslovakiska gränsen. Det var en tydlig signal till den tjeckoslovakiska frihetsrörelsen. Sven Wedén, som alltid varit en hängiven förkämpe för demokrati mot diktaturer, varnade för detta. I slutet av valrörelsen tågade de sovjetiska trupperna över gränsen och stoppade brutalt de spirande frihetsdrömmarna.

Den socialdemokratiska regeringen reagerade mera mot Sven Wedén än mot ockupanterna. Sven Wedén ansågs genom sina varningar ha provocerat Sovjet. Som stöd hänvisades till ett hemligt brev från den svenska beskickningen i Belgrad, där Sverige uppmanats ligga lågt just för att inte provocera Sovjet. När brevet många år senare offentliggjordes visade det sig att regeringen farit med lögn. Det fanns inget som helst stöd för de påståenden som gjordes för att misstänkliggöra Sven Wedén.

Hans Lindblad har som bas för sin biografi Sven Wedéns dagboksanteckningar och 800 brev som utväxlades mellan den unge Sven och hans käresta och sedermera hustru Marianne. Brevens är till stor del skrivna under Sven Wedéns många och långa vistelser på Romanäs sanatorium. Sedan ungdomen plågades han av tbc. Den satte ned hans styrka och tvingade honom att lämna posten som partiledare efter mindre än två år; han var sjuk även under valrörelsen 1968.

Med varsam hand har Hans Lindblad gjort fin litteratur av breven mellan Sven och Marianne med deras tankar, kärlek och längtan utan att kränka deras integritet. Det blir ett stycke fin kärlekshistoria från svenskt 1930-tal.

Sven Wedéns hängivna motstånd mot nazismen drog honom in i samhällsdebatten. Visserligen fullföljde han aldrig skolgången på grund av sjukdomen men han var beläst med specialintresse i brittisk historia; till en del fungerade Romanäs som en sorts folkbildning med de många kontakterna, samtalen och diskussionerna mellan patienterna. Wedén var säker i sin demokratiska övertygelse och självsäker om sin mission. Han skrev debattartiklar och brevväxlade utan hämningar med de stora i tidningsvärlden.

Ung riksdagsman

Engagemanget för demokratin och intresset för samhällsfrågor övergick så småningom i partipolitiskt engagemang. Sven Wedéns familj var konservativ med högersympatier. Efter ett ”kort besök” hos Unghögern blev han 1943 medlem i Folkpartiet. Fem år senare, vid 35 års ålder, blev han den yngste ledamoten i Folkpartiets riksdagsgrupp efter framgångsvalet 1948.

Sven Wedén fick inte så stora möjligheter att skapa sig ett namn hos allmänheten. Min och mångas minnesbild av honom från hans partiledartid är en vänlig, lite stel och konservativ politiker. Detta har säkert sin förklaring i att han var företagare – tångfabrikör i ett familjeföretag i Eskilstuna. En annan förklaring är sannolikt hans intensiva motstånd mot Sovjetdiktaturen. I det radikala svenska 1960-talet var detta tillräckligt för att förses med en konservativ stämpel.

Men ack så fel. I Hans Lindblads skildring lyfts en socialt ansvarstagande liberal fram. En av Sven Wedéns stora frågor var bostadspolitiken. Han såg en ökning av bostadsbyggandet inte bara som nödvändig för att tillgodose behovet av bostäder; för honom var nya och fräscha bostäder också en hälsofråga.

Wedén var också pådrivande för ett tjänstepensionssystem. Han hade gärna sett att Folkpartiet valt en annan väg i ATP-frågan. Wedén var vidare tidigt ute i frågan om företagsdemokrati och gav de anställdas organisationer plats i familjeföretagets styrelse långt innan det blev lag om detta. Redan 1955 motionerade han om en tredubbling av det svenska biståndet.

Spännande period

Ola Ullsten skildrar en av de mest spännande perioderna i den politiska historien. Efter 40 år av socialdemokratiskt regerande i olika former tillkom till slut det länge väntade alternativet med en borgerlig trepartiregering. Under sex år, 1976-1982, fylldes politiken av stor dramatik med inte mindre än fyra borgerliga regeringar där Folkpartiet kom att spela en viktig roll för utvecklingen. Tre av regeringarna styrdes av Centerpartiet med Thorbjörn Fälldin som statsminister; den fjärde var en ren Folkpartiregering med Ola Ullsten som regeringsbildare.

Detta var åren när kärnkraften och kärnkraftsolyckan i USA rörde om i svensk politik. Det var en period när Gösta Bohman visade sina begränsningar som statsman genom att säga nej till en skatteuppgörelse han eftersträvat. Han kunde inte acceptera att Socialdemokraterna också fanns med i den blocköverskridande överenskommelsen. Hellre spräckte han en borgerlig regering och missade tillfället att visa styrkan och den politiska framgången hos regeringen. Detta avsnitt är ett av de bättre i Ola Ullstens bok.

Medan Hans Lindblad ibland kan bli väl detaljerad i sin skildring av Sven Wedén och av svensk politik rör sig Ola Ullsten flyhänt fram i historien. Tyvärr innebär detta också att kvaliteten blir skiftande. Det är värdefullt att få en skildring av de spännande inslagen i de borgerliga regeringsåren. Men mycket av detta har berättats av många andra och Ola Ullsten har inte alltid så mycket att tillägga. Ibland går han väl snabbt fram. Hans skildring av den första Fälldinregeringens fall på kärnkraften till exempel tillför inte mycket nytt. Mera intressant blir det när han berättar om spelet kring bildandet av Folkpartiregeringen 1978. Där skildrar han de möten mellan Socialdemokrater och Folkpartister som ledde fram till minoritetsregeringen. Ingenstans berättar han emellertid om vilka personer som ingick i regeringen och hur urvalet gick till. Över huvud taget är hans memoarer ganska sparsamma med personskildringar.

Bredare samarbete

Ett genomgående drag i Ola Ullstens memoarer är argumentationen för bredare politiskt samarbete. Han ser gärna att blockgränsen överskrids och poängterar hur de politiska frågor som spräckte två borgerliga regeringar fick sin lösning genom överenskommelser med Socialdemokraterna. Ullsten ser

en begränsning i blockpolitiken och vill göra blockgränsen mindre skarp. Däri fick han delvis stöd av Olof Palme, i varje fall rent praktiskt. Även för en Socialdemokrati som passerat opinionskulmen är suddigare blockgräns att föredra. Detta var med all säkerhet en anledning för Olof Palme att argumentera för S-riksdagsgruppen att lägga ned rösterna och därmed ge sitt indirekta stöd åt Folkpartiregeringen. Med 39 ja-röster utsågs Ola Ullsten därmed till statsminister; det räckte med att inte ha en majoritet emot sig.

Ola Ullsten uppehåller sig mycket kring det politiska spelet och diskussionerna mellan partierna och försöken till olika former av samarbete. Det är spännande läsning han bjuder här. Men samtidigt lyser det fram hur begränsat intresset är för sakfrågor. På ett ställe nämner han att han gjorde biståndet till "sin fråga". Men engagemanget för andra sakfrågor framstår som begränsat i Ullstens skildring.

Just här finns en avgörande skillnad mellan Sven Wedén och Ola Ullsten. Sven Wedén glider in i politiken genom sitt intensiva motstånd mot nazismen och diktaturer. Engagemanget där vidgas sedan till andra sakfrågor – bostadspolitik, försvarspolitik, jämställdheten, pensionsfrågor och så vidare. Ola Ullsten börjar sin politiska karriär på en tjänst som sekreterare i riksdagsgruppen och frågar sig varför han egentligen söker den tjänsten; han vet ju knappast något om politik. Han ansluter sig sedan till Liberala Ungdomsförbundet och dras den vägen in i politiken. För honom blir det politiska spelet en huvudfråga. För Sven Wedén är det sakpolitiken och viljan att förbättra samhället som är drivkraften.

Anders Wettergren

Hans Lindblad. *Kärlek, tbc och liberalism. En biografi om Sven Wedén*. Ekerlids förlag, Stockholm 2013.

Ola Ullsten. *Så blev det*. Ekerlids förlag, Stockholm 2013.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

MED LIV OCH LUST I POLITIKEN

Moderatledaren Ulf Adelson ser tillbaka

Sommaren 1986 hade jag mitt arbetsrum i Riksdagshuset. En dag när jag skulle bege mig från ledamotshuset till Riksdagshusets s.k. bankhall hörde jag någon med hög röst sjunga Roger Whittakers klassiska stycke ”Streets of London”. Jag skyndade på mina steg för att se vem det var. I trappan mötte jag då sångaren som var moderatledaren *Ulf Adelson*. Han hade nyligen av sagt sig partiledarposten och sjöng ut sin lycka inför den befrielse som det innebar för honom att få slippa partiledaransvaret för det största borgerliga partiet.

Två omständigheter hade framkallat Adelsons avgångsbeslut. Som toppolitiker och småbarnsförälder ville han inte riskera att bli mördad som Olof Palme så tragiskt blivit några månader tidigare. Inte heller ville han bli avsatt som partiledare vilket Thorbjörn Fälldin ju blev på hösten 1985. Ulf Adelson ville avgå efter eget och inte efter andras skön.

Adelson har nu utkommit med sina memoarer med den träffande titeln *Med liv och lust*. Fast redan året efter sin avgång som partiledare gav Ulf Adelson ut *Partiledare. Dagbok 1981-1986*. Inte längre än i fem års tid stod den bohemiskt lagde Adelson ut med att vara ytterst ansvarig för Moderata samlingspartiet. Han blev, trots sina politiska och personliga utförelse, ett slags parentes mellan partiägaren Gösta Bohman och den blivande statsministern Carl Bildt.

Som studerande vid Stockholms universitet stötte jag förstås på Ulf Adelsons namn som kårpolitiker. Till skillnad från många av de ledande moderatpolitikerna lyckades Adelson samla ihop sig och avlägga en jur.kand.-examen. Annat var det med Carl Bildt, Per Unckel och Anders Borg som inte hade tid att fullfölja sina universitetsstudier. Istället satsade de på partipolitiken och nådde, liksom Adelson, ända fram till regeringens bord.

Ulf Adelson fick sin politiska skolning i Stockholms stadshus. Där samarbetade man över blockgränsen. Den på praktiska lösningar inriktade kommunalpolitiken mårde bra av samarbete, ansågs det då. Samregerande var huvudregeln. Blockpolitik var länge inte på tal i det av arkitektlegenden Ragnar Östberg ritade Stockholms stadshus. Där blev Ulf Adelson först moderat gatuborgarråd under en treårsperiod fram till 1976. Då blev han finansborgarråd dvs. Stockholms högste politiske ledare. Med sin spontana, praktiska och samarbetsinriktade läggning var Adelson som fisken i vattnet i stadshuset. Av en av sina föregångare som finansborgarråd – socialdemokraten Hjalmar Mehr – lärde sig Adelson ”att inte vara snål i smått”.

1979 lämnade han huvudstadens kommunalpolitik när moderatledaren Gösta Bohman erbjöd honom att bli kommunikationsminister i den av Thorbjörn Fälldin ledda trepartiregeringen som trädde till efter riksdagsvalet samma år. Den ministerpost som Adelson tilldelades var inte regeringens mest centrala. Som kommunikationsminister hade Adelson dock ansvaret för tunga affärsdrivande verk och statliga myndigheter som Statens Järnvägar, Postverket, Televerket, Sjöfartsverket och Luftfartsverket med tillhopa 200.000 anställda. Inom Stockholms stad hade Adelson haft huvudansvaret för en personalstyrka på 50.000 personer.

Adelsons spontanitet förnekade sig inte när han blev statsråd. Under en hårt pressbevakad resa på Inlandsbanan undslapp sig Adelson ett yttrande som spriddes vida omkring i spalterna. ”Oj, så mycket granar”, utropade han när han susade fram i rälsbusståget på den ödsliga och hela tiden nedläggningshotade nordliga järnvägssträcka som kallas för Inlandsbanan. Under sin tid som kommunalpolitiker hade Ulf Adelson dessutom oförsiktigt nog låtit sig avbildas i bastkjol under ett besök i sydliga nejder. Den bilden har, anser han, förföljt honom i hela hans liv.

Som nyvald moderatledare gick Ulf Adelson heta politiska duster med den dåvarande socialdemokratiska oppositionsledaren Olof Palme. Trots att Socialdemokraterna gick hårt åt Moderaterna i allmänhet och Ulf Adelson i synnerhet blev utfallet av 1982 års val att Moderaterna erhöll hela 23,6 procent. Det var ett valresultat som det tog 24 år innan Fredrik Reinfeldt överträffade. I det borgerliga segervalet 2006 fick Moderaterna nämligen hela 26,23 procent.

Adelson satt bara i Riksdagen under två mandatperioder 1982-88. Som oppositionsledare blev han enligt långvarig praxis utsedd till ordförande i Nordiska rådets svenska delegation. I dagboken från åren 1981-1986 lamenterar Adelson över den myckna tid som han tyckte att uppdraget i Nordiska rådets presidium tog. Efter ett och ett halvt år gav han upp sin nordiska rådposition. Karin Söder, som varit både utrikesminister och nordisk samarbetsminister, ersatte honom. Hon gick, till skillnad från Ulf Adelson, in för sitt nordiska uppdrag med liv och lust. Karin Söder valdes två gånger till president i Nordiska rådet och kom också att spela en ledande roll när Nordiska rådets befattning med de internationella frågorna togs upp på allvar för första gången. Om sin nordiska omvärld upphåller sig Adelson annars nästan inte alls i sin memoarbok. Ett av de fåtaliga nordiska påpekandena i *Med liv och lust* är att samtidigt som Adelson var svensk moderatledare så var hans kollegor som partiledare Poul Schlüter och Kåre Willoch statsministrar i Danmark respektive Norge.

Efter några år i skymundan i slutet av 1980-talet stegade Adelson in på Carl Bildts kontor efter den borgerliga valsegern 1991 och deklarerade frankt att han inte ville bli statsråd men väl landshövding i Stockholm. Det tyckte Carl

Bildt, säkert av olika skäl, var en strålande idé. 1992 trädde så Ulf Adelson till som landshövding. Som regeringens förlängda arm verkade Adelson att stortrivas. 2001 avlöstes han av det socialdemokratiska fd statsrådet Mats Hellström.

Ingvar Carlsson hade Ulf Adelson lätt att komma överens med liksom med Thorbjörn Fälldin. Carl Bildt tillhör också den krets av statsministrar som Adelson uppskattar. Kärvara var relationen till folkpartiets kortvarige statsminister Ola Ullsten som han nog inte begrep sig på. Med Olof Palme fungerade det inte alls. Adelson kan knappast påminna sig ett enda samtal på tumanhand med den socialdemokratiske ledaren, trots att de träffades på partiledaröverläggningar varje vecka. Göran Persson, som inte ville förlänga Adelsons landshövdingemandat fullt ut, tillhör inte heller de adelsonska favoriterna liksom ej heller ledaren för Nya Moderaterna Fredrik Reinfeldt.

Ulf Adelsons memoarer är flyhänt skrivna och stundtals riktigt roliga. Ulf Adelson medger också, till skillnad från de flesta andra politiker, både egna fel och brister. Han vågar till och med erkänna att han under sin ungarlstid förde ett något promiskuöst liv. En av hans efterträdare på posten som finansborgarråd konstaterar apropå Ulf Adelsons skörlevnad: ”Det hjälper till att vara borgarråd”. Sent i livet stadgade sig Ulf Adelson och gifte sig med Lena Liljeroth som var kulturminister i Fredrik Reinfeldts borgerliga fyrtipartiregering. Lena Adelson Liljeroth sammanträffade i något sammanhang – hon var också idrottsminister – med fotbollsstjärnan Pelé. Den brasilianska superstjärnan blev uppenbarligen mycket förtjust i fru Adelson och ringde ofta upp henne efter deras möte (som finns dokumenterat på bild i boken där de kramar om varandra). Men eftersom hon gett Pelé sitt hemtelefonnummer så var det alltid herr Adelson som svarade varför telefonsamtalen småningom ebade ut.

Allt sammantaget bjuder Ulf Adelsons memoarer på intressant och rolig läsning. Med sin samarbetspräglade och handlingsinriktade läggning, sitt goda humör och sin personliga charm hade han kanske blivit en habil statsminister. Måhända är det just detta som han inte blev, som ligger och gnager i honom och gör att memoarboken slutar i moll. Men han valde ju självmant att avgå som moderatledare 1986 efter bara fem år.

Borgarråd, kommunikationsminister, partiledare, landshövding och styrelseordförande för Statens Järnvägar. Så mycket mera har väl det politiska livet inte att erbjuda – utom just att bli statsminister.

Claes Wiklund

Ulf Adelson. *Med liv och lust*. Norstedts förlag, Stockholm 2014.

MINNETS OCH TIDENS HISTORIA

Konstnären och scenografen *Gunilla Palmstierna-Weiss* har skrivit sina memoarer och givit dem den dramatiska titeln *Minnets spelplats*. Det är en tjock bok och en bitvis laddad beskrivning av ett liv som sammanfaller med en också dramatisk period av Europas kulturhistoria, där hennes möten med människor och egna projekt på flera sätt är delar av de centrala händelserna. Läsningen blir ett slags återblick på ett decenniums kultur. En historiebok som är svår att lägga ifrån sig.

Genom sitt liv och äktenskap med den tyske konstnären och författaren Peter Weiss blir hon både en iakttagare och delaktig i en kultur som sammanfaller med muren mellan Berlins båda delar och på det sättet också politiskt inblandad och engagerad i Europas 1900-talshistoria. Genom att hon kommer in bakom ytan blir hon också en person som kan vittna om människor och skapande i en mängd intressanta detaljer.

För många av oss som också är samtida med viktiga konsthändelser i Sverige under samma tid blir boken särskilt intressant. Jag tänker då bland annat på perioden när Moderna Museet kom till i Stockholm och författaren umgicks nära med de personer som var delaktiga i de händelser som kan kopplas till detta. Många av kulturens aktörer i Stockholm vid denna tid var nära henne och även om hennes beskrivningar av skeendet är en partsinlaga så är den intressant som just detta.

Själv började hon sin konstnärliga bana genom keramiken, och hon har också under sitt liv fått flera uppdrag att arbeta med keramiska skulpturer för offentliga väggar. Det är intressant att konstatera hur viktig denna konstart varit för att omsättas till ofta dramatiska verk på stora ytor, och att en stor del av den nya abstrakta konsten kommit just denna väg. För Gunilla Palmstierna-Weiss har den också alldeles tydligt berett väg för hennes viktiga sceniska arbeten.

I boken upptar dessa en stor och betydelsefull del. Halva boken handlar om bild och rum och olika sceniska projekt, och det är också den del av skriften som har ett rikligt bildmaterial som illustrerar hennes tankar. Här kommer Peter Weiss' eget engagemang och intresse för den politiska debatten i början av sextioalet att bli en viktig ingång för Gunilla Palmstierna-Weiss och ett scenografiskt verk av stor betydelse blir därför också hans drama *Marat/Sade* som hade sin urpremiär på Schillertheater i Berlin i april 1964. Verket sattes sedan upp i London på The Aldwych Theatre i regi av Peter Brook och i New York 1965, också i Peter Brooks regi. Samma år satte sedan Frank Sundström upp detta drama på Dramaten i Stockholm.

Detta verk får en central placering i boken och där befäster Gunilla Palmstierna-Weiss sin ställning som en viktig scenograf, där inte minst den

politiska diskursen under sextioalet får sin visuella hantering. Hennes scenarbeten och dräktdesign har oftast sin starka förankring i konsthistorien, och i boken beskriver hon även i bildmaterialet ofta denna anknytning och hur den har bearbetats vidare in i den samtida scenografin. Det blev också detta som gjorde att ett samarbete med Ingmar Bergman utvecklades och fick sin första gestalt i Peter Weiss' drama *Rannsakingen* på Dramaten 1966.

I boken är det särskilt intressant att få följa arbetet inför en uppsättning som denna. Där kan man säga att en detaljrik bok av detta slag har ett värde som inte kan ersättas hur som helst. Att till exempel få följa hennes samarbete med Ingmar Bergman om språkets rytm och rörelsernas koreografi i ett stycke som handlar om koncentrationslägren visar upp ett stycke teaterhistoria som är nära sammanknutet med de radikala proteströrelser som under sextioalet genomströmmade Europa.

Tillsammans med Peter Weiss gjorde hon också resor under sextioalet till länder som hade en särskild roll under kulturrevolutionen, bland andra Vietnam och Kuba. Här ger boken mycket intressant information som annars varit svår att finna, och deras liv tillsammans kännetecknas överhuvudtaget av en internationell rörlighet där gränser betyder väldigt lite och istället det arbete de är invecklade i styr intresset för ländernas kulturer.

Denna bok kan många gånger upplevas som väldigt detaljrik. Allt, från familjehistoria till kulturella projekt redogörs för på ett sätt som ibland gör det svårt att hålla reda på helheten. Det måste hon också ha insett och har därför satt in en förteckning av i varje fall de konstnärliga projekten i urval i slutet av boken. I alla händelser är det en spännande bok som är värd sin vikt och sin omfattning och bör bli en viktig handbok över en tid, ett liv och en kultur.

Beate Sydhoff

Gunilla Palmstierna-Weiss. *Minnets spelplats*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2013.

DEN MOTVILLIGE STATSMINISTERN

Om Ingvar Carlssons "Lärdomar"

Den politiska slitvargen *Ingvar Carlsson* hade inga som helst planer på att bli statsminister och Socialdemokraternas partiledare. Han hade tänkt lämna politiken för att kanske pröva på näringslivet, medan Olof Palme nog föreställt sig att avsluta sin politiska karriär på en internationell post. Det florerade rykten på hösten 1985 om att Olof Palme var den egentliga kandidaten till posten som FN:s flyktingkommissarie medan den officiella svenska kandidaten var försvarsminister Anders Thunborg.

Men ödet ville som bekant annorlunda. I sin tredje memoarbok *Lärdomar. Personliga och politiska* berättar Ingvar Carlsson hur han nyss anlät med

kvällståget till Stockholm i slutet av februari 1986 från ett miljömöte i Bohuslän. Han har ätit en sen middag med sin hustru Ingrid och precis gått och lagt sig när telefonen ringer. Det är statssekreteraren Ulf Dahlsten som är i luren. Han säger "Olof Palme är skjuten". Ingvar Carlsson frågar "Är han död?". "Ja", svarar Ulf Dahlsten. Tre meningar som ställde allt på ända i Sverige, konstaterar Ingvar Carlsson i boken. Han ringer efter en taxi och under färden in till kanslihuset i Rosenbad funderar han på vem mördaren eller mördarna kan vara. Då han närmar sig Rosenbad lägger han sig för säkerhets skull på golvet i taxin. Regeringskansliet ligger i mörker. Inga poliser syns till men då Ingvar Carlsson får syn på *Expressens* stjärnreporter Per Wendel förstår han att mardrömmen är sann. Vännen, regeringschefen och partiledaren Olof Palme är död. Som vice statsminister inser han att det kan komma på tal att han ska ta över efter Palme. Det är också precis vad parti-sekreteraren Bo Thoreson säger till honom när de möts på Rosenbad. Under ledning av utrikesminister Sten Andersson håller partiets verkställande utskott ett kort möte där Ingvar Carlsson föreslås bli ny partiledare och statsminister. Carlsson begär en kort betänketid för att hinna rådgöra med sin hustru. Sedan tar han finansminister Kjell- Olof Feldt åt sidan och avkräver honom löfte om att stanna kvar som finansminister. Det lovar Feldt och då är saken klar för Carlssons del. Han som hade tänkt avgå inom en inte alltför lång framtid får nu axla ett nästan ofattbart stort ansvar för ett parti som mist sin ledare och för ett land som förlorat sin statsminister genom ett mord på öppen gata en sen kväll i februari 1986. I tio år ledde Ingvar Carlsson socialdemokratiska partiet. Under sju av dessa år var han dessutom landets statsminister.

Tage Erlander, Sveriges mest långvariga statsminister, blev Ingvar Carlssons politiska mentor. Efter att ha avlagt en pol.mag.-examen i Lund på halva studietiden värvades han av Erlander till den pyttelilla statsrådsberedning som år 1958 bestod av fem personer inkl. statsministern själv. Där inledde Carlsson också ett flera decennier långt samarbete med Olof Palme. Men för Ingvar Carlsson är allt inte politik. Han nämner fyra huvudintressen; förutom politik blir det natur, idrott och kultur. Fotbollsintresset förde han med sig från hemstaden Borås vars fotbollslag Elfsborg är hans favoritlag. Andra statsministrar som hyst ett stort idrottsintresse är Thorbjörn Fälldin, Olof Palme och Fredrik Reinfeldt.

I boken gör Ingvar Carlsson upp räkningen med sin finansminister åren 1986-1989, dvs. Kjell-Olof Feldt. Den senare kom under valåret 1991 ut med en mycket uppmärksamman memoarbok "Alla dessa dagar" som vållade stora problem för Socialdemokraterna i höstens val. Ingvar Carlsson bokför rentav valförlusten på Kjell-Olof Feldts konto, vilket förefaller en smula överdrivet. Avregleringen av bankväsendet och frigörandet av kapitalströmmarna var

Feldts och den s.k. kanslihushögers stora projekt. I andra sammanhang har det framgått att Ingvar Carlsson inte förstod vidden av dessa förändringar för-
rån det var för sent.

Anna-Greta Leijon hade som justitieminister skrivit ett olämpligt rekommendationsbrev till privatspanaren Ebbe Carlsson. Hon kunde, när detta uppdagades, inte kvarstå som justitieminister utan måste avgå. Obetänksamt nog lovade då Ingvar Carlsson att hon skulle få återinträda i regeringen efter valet 1988. Det var ett löfte som han som statsminister inte kunde hålla – av flera skäl. Konstitutionsutskottets socialdemokratiska ordförande Olle Svensson hade framhållit att detta var olämpligt och de borgerliga partierna kunde misstänkas vara beredda att rikta en misstroendeförklaring mot Anna-Greta Leijon om hon fick tillbaka sin plats i S-regeringen. Finansminister Feldt hade dessutom ställt statsminister Carlsson inför ett ultimatum. Om han skulle stanna kvar i regeringen så fick inte Anna-Greta Leijon komma tillbaka. Nu avgick Feldt så att säga av egen maskin i samband med regeringskrisen i början av år 1990. Då fällde Vänsterpartiet och de borgerliga partierna i skön förening ett ekonomiskt krispaket som bland annat innehöll förbud mot strejker. Carlsson avgick, men efterträdde småningom sig själv som statsminister. Carl Bildt, som nu var partiledare för Moderaterna, låg lågt och bidade sin tid. Klokt av moderatledaren visade det sig vara, eftersom väljarnas dom på hösten 1991 blev att Socialdemokraterna förlorade valet. Ingvar Carlsson efterträddes av Carl Bildt som statsminister under den allra sista treåriga mandatperioden (1991-94).

För Carl Bildt har Ingvar Carlsson inte mycket till övers. Han erkänner att Bildt kan vara en skicklig debattör, men annars har han inte mycket gott att säga om honom. Personkemin stämde helt enkelt inte mellan dem. Däremot gillade Carlsson Bildts företrädare som moderatledare Ulf Adelsohn. Den uppskattningen var för övrigt ömsesidig. Adelsohn sätter i sin nyss utkomna memoarbok Ingvar Carlsson högt. Adelsohn och Palme kom däremot inte särskilt bra överens liksom inte heller Palme och Fäldin. Över huvud taget tycks de personliga relationerna mellan svenska statsministrar och oppositionsledare inte vara särskilt förtroliga. Tage Erlander förstod sig inte alls på den folkpartistiske oppositionsledaren Bertil Ohlin. Göran Persson och Fredrik Reinfeldt hade heller inte mycket gemensamt, vilket framgick klart i valrörelsen 2006.

Med Centerns Olof Johansson och Folkpartiets Bengt Westerberg kunde Ingvar Carlsson samarbeta desto bättre. På våren 1995 ingick Socialdemokraterna och Centerpartiet en långtgående överenskommelse på den ekonomiska politikens område. Den fortsatte att gälla när Göran Persson tog över statsrodret i mars 1996 efter den partikongress som sade adjö till Ingvar Carlsson och som utsåg Persson till hans efterträdare. Persson hade då varit finansminister i ett och ett halvt år och gjort en hårdhänt sanering av statsfinanserna. Den som är satt i skuld är icke fri, påpekade Göran Persson med emfas. Det blev också titeln på en av hans böcker.

Ingvar Carlsson ägnar glädjande nog ett helt kapitel i boken åt det nordiska samarbetet. Han var på sin första session med Nordiska rådet i Reykjavik 1970 då planerna på ett utvidgat nordiskt ekonomiskt samarbete, dvs. Nordek, skulle klareras. Carlsson var med på sin första råds-session som nybliven utbildningsminister. Recensenten var också där för första gången i egenskap av vetenskaplig observatör. Jag kan därför vidimera Ingvar Carlssons utsagor i boken om all den uppmärksamhet som pressen, särskilt den svenska, ägnade Olof Palme i Reykjavik under råds-sessionen. Palmes mycket välbesökta förtroliga presskonferenser fick även jag lyssna till som en fluga på väggen. Av Nordek blev det sist och slutligen inget av, vilket var ett av Olof Palmes första stora politiska misslyckanden. Tage Erlander hade ju gått bet på att få igenom det skandinaviska försvarsförbundet 1948-49. Nordek-misslyckandet blev för Olof Palme vad försvarsförbundsdebaclet hade varit för Tage Erlander.

Den nordiska samhällsmodellen måste befästas, understryker Ingvar Carlsson. Och då är det naturligt att han vill stärka den nordiska samarbetsmodellen – som förvisso är något annat än den nordiska samhällsmodellen – genom att gradera upp Nordiska rådets och Nordiska ministerrådets betydelse.

En tredje reflektion, apropå Norden, som Ingvar Carlsson gör är att varna för högerpopulismens frammarsch i de nordiska länderna. Den är en skamfläck för Norden, skriver Carlsson, som tillägger att rådets grundare den danske socialdemokraten Hans Hedtoft och de tidigare norska och svenska statsministrarna Gerhardsen och Erlander skulle vända sig i sina gravar om de visste hur utvecklingen gått i Norden i riktning mot främlingsfientlighet och intolerans. Argumenten för Norden som idé och praktiskt projekt är övertygande, avrundar Ingvar Carlsson sin nordiska programförklaring. Ord i rätten tid, tycker jag som recensent och nordist.

Ingvar Carlsson har all anledning att vara nöjd med sin politiska karriär. Han var ordförandet i partiets ungdomsförbund 1961-67. Statsråd blev han 1969 och satt på flera poster fram till valförlusten 1976. Sedan återkom han som vice statsminister efter Socialdemokraternas segerval 1982. Därefter blev det nio år i regeringen på dess näst högsta och sedan dess högsta post. Efter tre år i opposition blev han åter statsminister 1994, men nu bara för en kortare tid. På hösten 1995 meddelade han att han ville avgå och en extra partikongress inkallades. Alldeles i slutet av boken skriver han statsmannamässigt och klokt ”Min bestämda uppfattning är ändå att det är fler som sitter kvar för länge än som avgår för tidigt”. Ingen som ser och hör honom på seminarier och konferenser på ABF på Sveavägen eller på Finlands hus på Snickarbacken kan dock tro att han fyller 80 i år.

Claes Wiklund

Ingvar Carlsson. *Lärdomar: Personliga och politiska*. Norstedts förlag, Stockholm 2014.

PROVINSEN BORTOM HAVET
Estlands svenska historia 1561-1710

Under Sveriges stormaktstid bodde ester i tre baltiska provinser: i Estland, Livland och på Ösel. Av dessa var Estland och Ösel helt estniska områden, medan endast norra delen av provinsen Livland var bebodd av ester. Under svenska tiden var Estland norra delen av den nuvarande republiken Estland, medan Livland bestod av södra delen av dagens Estland och norra delen av Lettland.

Den svenska tiden i Estland varade ett och ett halvt sekel för provinsen Estland 1561-1710, men för Livland omkring 80 år (1629-1710). Ösel kom till Sverige först 1645. Författarna konstaterar, att singularformen i bokens rubrik inte är helt korrekt, eftersom ester bodde i tre provinser. För klarhetens skull är singularformen dock den rätta, ty pluralformen skulle ha krävt behandling också av Ingermanland och Pommern.

Forskningsmässigt är den svenska tiden utmanande och erbjuder en historiker många lockande forskningsfrågor. En av dem är t.ex. det alltfjämt bekanta begreppet ”den goda svensktiden”. Som andra intressanta teman kan nämnas t.ex. en fråga som mycket har sysselsatt historieforskarna, nämligen huruvida den estniska bonden i skydd av det svenska enväldet hade större personlig frihet, hur den svenska kronan och den baltiska adelns intressen törnade ihop och vilket den svenska tidens arv var för esterna.

På dessa viktiga frågor och många andra ger historikerparet *Kari och Ülle Tarkiainens* nästan 400 sidor digra verk svar som bygger på den nutida forskningen. *Provinsen bortom havet* är banbrytande på så vis, att resultatet av de båda forskarna har kunnat förena den svenska aspekten och den estnisk/baltyska synvinkeln. Författarnas utmärkta kännedom både om Sveriges historia och det svenska materialet och om Estlands historia och dess material har möjliggjort en balanserad helhetsbild.

Trots att det är fråga om en vetenskaplig allmän framställning, är den ändå på ett trevligt sätt problemcentrerad. *Kari och Ülle Tarkiainen* belyser den debatt som förs inom den nutida forskningen, återger modererat de olika parternas synsätt och framlägger sedan sin egen syntes utan att ändå utprångla den som den ovillkorliga sanningen. Just i detta kommer författarnas ödmjuka klokhets fram.

Provinsen Estland anslöts till Sverige 1561 och den blev genom en överenskommelse (per pacta) en del av riket. Estland blev ett guvernement eller ett hertigdöme, med en svensk guvernör som styresman. År 1584 organiserade sig den lokala tyska adeln till Estlands ridderskap, som hade en bestämmande ställning i provinsen.

Provinsen Livland skaffade sig Sverige genom erövring, som bekräftades genom ett stillestånd 1629. Den svenska aristokratin fick stora förläningar i Livland, vilka kunde omfatta tusentals bönder. Särskilt stora förläningar hade rikskanslern Axel Oxenstierna liksom Jacob de la Gardie, Svante Banér,

Gustav Horn, Johan Banér, Herman Fleming och många andra. ”Tempot i förläningsverksamheten var så hektiskt att hela kronans jordinnehav i Livland redan omkring 1630 hade förlänats till riksfrälset”, summerar författarna.

Livland gjordes till ett generalguvernement, där kronan representerades av en i Dorpat (Tartu) fungerande generalguvernör. Till denna uppgift utnämndes redan 1629 Johan Skytte. Till generalguvernementet hörde också Ingermanland och Karelen. Genast år 1630 grundades hovrätten i Dorpat, som bestod av ”ärliga” svenska, tyska eller livländska män. Vid sessionerna användes svenska och tyska. Hovrätten fick en adlig natur, eftersom där ständigt fanns fler adliga än oadliga ledamöter.

Den händelse under den svenska tiden, som kanske i dagens Estland mest kvarstår i folks medvetande, var grundandet av universitetet i Dorpat 1632. Sverige behövde för de baltiska provinserna tjänstemän som var utbildade på platsen, jurister, präster och läkare. Därefter grundade Skytte 1630 gymnasiet i Dorpat. Två år senare grundade han ett universitet med rötter i gymnasiet. I öppningstalet för universitetet framhöll Skytte utbildningens betydelse för adelsmän och borgare, men också för ”de fattiga bönder som har hållits i okunnighet”. Johan Skytte var universitetets kansler, och till rektor utsåg han sin 19-årige son.

Som brukligt var hade universitetet fyra fakulteter, en filosofisk, en teologisk, en juridisk och en medicinsk. Vid inledningen av universitetets verksamhet bestod studentkåren av 65 ungdomar. Åren 1632-1656 dominerade svenskarna (466 studenter) samt finländska och ingermanländska (121) studenter, men betydande antal var också från Estland och Livland. Däremot är det osäkert om det bland studenterna fanns någon med estniskt ursprung.

Akademia Gustaviana är det första av regionaluniversitet i svenska riket. Sedermera grundades sådana också i Åbo (1640) och Lund (1668).

Speciellt en svensk läsare kan vara intresserad av frågan om estlandssvenskarna, som Kari och Ülle Tarkiainen behandlar i detalj. Estlandssvenskarnas historia börjar på medeltiden då svenska bönder i allmogefarkoster började bosätta sig på den glest befolkade estniska kusten. Den äldre forskningen kom fram till det ohållbara antagandet, att flyttningen skulle ha skett redan under forntiden. Den svenska bosättningen rotfäste sig framförallt på den västestniska kusten, men svenskar bodde också på många ställen utanför detta område, t.ex på Ösel och Dagö. De tog också i land på nordkusten, rentav öster om Tallinn (Reval).

Estlandssvenskarnas näringsfång avvek från esternas. Nykomlingarna bodde vid kusten, och därför var deras näringar fiske, fångst av sjöfåglar och sälar samt boskapsskötsel, medan esternas huvudnäring åkerbruk, kom först i tredje hand efter dessa. Trots att livegenskapen blev starkare lyckades estlandssvenskarna bevara sin ställning som fria bönder.

På esternas område fanns kring mitten av 1500-talet ungefär 500 herrgårdar, men vid den svenska tidens slut hela 1025. Författarna understryker att

herrgårdsväsendet i Baltikum var någonting helt annat än storgodsen i moderlandet Sverige: ”De baltiska godsen hade offentligrättsliga uppgifter, som i Sverige sköttes av kronan och myndigheterna.”

Böndernas ställning kan åtminstone från 1500-talet karakteriseras som livegenskap. Den var annorlunda än i Mellaneuropa. Till den baltiska livegenskapen hörde bl.a. bundenhet vid torvan m.a.o. flyttningsförbud.

Den stora reduktionen 1680 genomfördes i Estland fram till år 1687, men i Livland tog arbetet längre tid. Av herrgårdarnas jordinnehav reducerades i Livland 84% till kronan, men i Estland var reduceringsprocenten mindre. Som en följd av reduktionen fick största delen av jordägarna nog sina herrgårdar tillbaka, men på arrende. På detta sätt betydde den stora reduktionen att kronans intäkter ökade och en stor del av bönderna blev kronobönder.

År 1688 beslöt Karl XI förklara bönderna på kronohemmanen i provinsen Livland fria. Efter reduktionen gällde detta alltså nästan alla bönder. De senaste åren har det i den vetenskapliga debatten tvistats om huruvida hans majestät på det sättet upphävde livegenskapen i Livland.

Efter att vidlyftigt ha redogjort för de olika synsätt, av vilka ett företräds av den Sverigeeestniska professorn Aleksander Loit och det andra av den estniska doktorn av en yngre generation Martin Seppel, avslutar Kari och Ülle Tarkiainen kortfattat med följande konklusion i denna ”heta” fråga: ”Slutligen frigav Karl XI inte de est- och livländska bönderna från livegenskap, men ville dock skydda dem mot tyranni och godtycke.” Kungen gjorde slut på tyranniet mot bönderna – en adelsman måste som en god far avstå från alla orimligheter mot sina bönder. ”Adeln ägde inte sina bönder, bara deras arbetskraft.”

Var då den svenska tiden ”god”? Historiker i vår tid är givetvis inte intresserade av en sådan föråldrad fråga. ”Det är inte en historieforskarens uppgift att fälla moraliserande omdömen”, säger författarna och citerar bland annat den sverigeeestniska historikern Hain Rebas, vars sammanfattning lyder: ”Det vore verkligen hög tid att slänga denna fråga dit där den hör hemma, nämligen i den naiva dagspolitikens soptunna.” Kari och Ülle Tarkiainen skriver torrt och sakligt, att ”frågan om 'den gamla goda tiden' skjutits i bakgrunden som ett förbleknat folkminne”. Begreppet torde ha uppstått någon gång på 1700-talet, alltså under den för den estniska allmogen hårda ryska tiden. Den föregående svenska tiden framstod då i människornas sinnen som verkligen bättre. Sedermera, under senare hälften av 1800-talet, stärktes idealiseringen av den svenska tiden betydligt och anslöts till den estniska nationella väckelsen.

Ännu i början av självständighetstiden, på 1920-talet, syns idealiseringen starkt i historieverken. Den ledande estniska historikern under den sovjetiska perioden, akademiledamoten Juhan Kahk, riktade ännu 1983 mörkande kritik mot den svenska tiden. ”Det är fråga om en brytningstid, som med blodiga medel bröt ner böndernas motståndskraft och förvandlade dem till arbetsslavar under herrgårdarna”, förkunnade Kahk. Allt som allt betydde den svenska

tiden att ”arbetslaveriet skapades och den oåterkalleliga utvecklingsprocess kom i gång som ledde till att esterna blev Europas allra grymmast behandlade bondfolk”, påstår han. Sedd från andra samhällsklassers synpunkt än böndernas är bilden av den svenska tiden komplicerad. Exempelvis sedd från den tyskbaltiska adelns sida var tiden inte särskilt bra, därför att den präglades av en fortgående strid mellan kronan och adeln som slog vakt om sina privilegier. Författarna dryftar också arvet efter Sverige i Östersjöprovinserna. På frågan om det finns ett sådant arv svarar de: ”Utan tvekan, och det är mest kopplat till protestantismen, som med sin speciella syn på moralfrågor binder samman landet med Norden och norra Tyskland.” Den evangeliska läran segrade i Estland över katolicismen på 1500- och 1600-talet och förblev vid liv också efter att Sverige hade lämnat sina Östersjöprovinser.

Litet kryptiskt, men enligt min mening helt riktigt, avslutar Kari och Ülle Tarkiainen sin bok med att säga, att utan Sveriges intervention skulle i Estland i dag härskas en annan religiös kultur, arbetsmoral och samhällssyn.

Boken har rik och högklassig illustrering, men kartorna hade kunnat vara flera. Jag är rädd för att t.ex. de estlandssvenska bosättningsområdenas läge blir mycket abstrakta för läsaren. Det är helt klart, att Kari och Ülle Tarkiainen genom sitt mångsidiga, kyligt skrivna forskningsarbete har rest ett ståtligt monument, ett modernt grundarbete på sitt område.

Seppo Zetterberg

Översättning från finska:

Dag Lindberg

Kari Tarkiainen - Ülle Tarkiainen. *Provinserna bortom havet. Estlands svenska historia 1561 – 1710*. Svenska litteratursällskapet i Finland – Bokförlaget Atlantis. Helsingfors – Stockholm 2013.

SKÅDESPELAREN MICHAEL NYQVIST DANSAR FÖR OSS

Den svenske skådespelaren *Michael Nyqvist* har utkommit med sin andra bok *Dansa för oss*. I den berättar han om sitt liv med början i barndomen på 1960-talet, tonåren, tiden som teaterstudent och fram till idag. Michael Nyqvist bjuder på ögonblicksbilder från sitt liv och funderingar kring sin egen historia och sina livsval. Michael Nyqvist är utbildad på scenskolan i Malmö och tillhör Dramaten i Stockholms fasta ensemble.

2009 kom Michael Nyqvists första bok, ”När barnet har lagt sig”. I den berättar han om hur han som liten blev adopterad och fick bo flera år på barnhem. När han var sex år berättade hans adoptivföräldrar om adoptionen, och att hans biologiska pappa var italienare. Känslan av att vara oönskad, andra-sortering har sedan följt honom genom livet.

Boktiteln ”Dansa för oss” kommer från en mening som hans mamma sa när han var i femårsåldern och de hade gäster hemma. Mamman ville att Michael Nyqvist skulle dansa för dem. Men han kände bara utanförskap.

Idén till boken "Dansa för oss" fick han när en av filmerna, "Mission Impossible: Ghost Protocol" (2011), som han medverkat i hade premiär på New Yorks finaste biograf. Runt om i salongen satt skådespelare och press. När eftertexterna började rulla insåg han att de flesta scener han varit med i var bortklippta. Hur hamnade han här? Hur kunde det bli ett sådant fiasko? De första raderna i "Dansa för oss" kom i huvudet på vägen ut ur salongen.

Under ungdomsåren arbetade han på fritidsgårdar, ungdomsgårdar, inom hemtjänsten, allt för att kunna hålla på med teater vid sidan om. Han fick ofta frågan "Men vad gör du på riktigt?" Sedan ville han bli på riktigt och sökte scenskolan. Och kom in. Flickvännen blev avundsjuk på teatern. Men den tog all hans tid, "med teatern måste man vilja allt, annars går det inte".

De första stegen som betalad skådespelare togs på Strindbergsmuseet, visserligen före scenskolan, hans lärare skulle regissera "Spöksonaten" av Strindberg. Premiären kommer och han läser sin första och sista recension. Det står att alla var lysande men rollen som studenten som spelades av Nicke Nyqvist var väl naivrealistisk. Den hösten sökte han in till scenskolan.

När Michael Nyqvist kommit in på scenskolan stod en notis om vilka som blivit antagna i *Dagens Nyheter*. Hans far ringde upp och ville bjuda på restaurang. I Götgatsbacken, på Jacobs källare. Efter middagen klingade fadern i glaset och överlämnar en komsumkasse. Den innehöll skådespelaren och teaterdirektören Stanislavskijs bok "En skådespelares arbete med sig själv". Faderns namn stod med bläck på pärmen, flera understrykningar i texten. På sista sidan en hälsning "Lycka till med skådespeleriet, vännen Nils Hallberg". Faderns skådespelardrömmar.

Michael Nyqvist är känd för den breda filmpubliken genom filmer som "Tillsammans" (2000), "Grabben i graven bredvid" (2002), som han fick en Guldbagge för, och "Så som i himmelen" (2004). Han har även spelat rollen som Mikael Blomqvist i filmatiseringarna av Stieg Larssons Millennium-böcker (2009). På teatern har han medverkat i flera Lars Norén-pjäser. På senare år har han gjort ett antal Hollywood-filmer, bland annat Mission Impossible-filmen nämnd ovan. Det har blivit ett 90-tal långfilmer och flera teaterpjäser och TV-produktioner.

Men i boken finns ögonblicksbilder från film- och teaterproduktioner, kantade med tvivel och oro för att inte vara tillräckligt bra.

Michael Nyqvist har med "Dansa för oss" gjort bedriften att både ha berättelsen, skriva ner den och läsa upp den. Han är en god berättare, det är självutlämnande och berör, om hur det är att vara skådespelare – och människa, varken det ena eller det andra en dans på rosor.

Lena Wiklund

Michael Nyqvist. *Dansa för oss*. Bokförlaget Forum/Bonnier Audio, Stockholm 2013.

VÅDAN AV ATT LEDA NORDENS STÖRSTA MORGONTIDNING

Janne Virkkunens memoarer

När Janne Virkkunen, 42 år gammal, 1991 tillträdde som ansvarig chefredaktör för Nordens största morgontidning gratulerade en av hans företrädare honom med orden "Det blir ingen lätt uppgift".

Att leda *Helsingin Sanomat* var säkert inte en lätt uppgift, men på basis av Virkkunens bok *Päivälehdten mies* (Dagbladets man) var det en synnerligen intressant och givande livsgärning. Virkkunen lämnade chefredaktörskapet 2010.

Helsingin Sanomat (HS) hade och har en alldeles speciell roll i det finländska medialandskapet och samhället. Knappast någon annan dagstidning i västvärlden har haft en lika dominerande ställning. I synnerhet efter att konservativa *Uusi Suomi* kastade in handduken i början av 1990-talet blev HS i praktiken landets enda rikstäckande sjudagarstidning. Tack vare en ständigt svällande annonsvolym och en upplaga på långt över 400 000 ex saknades inte redaktionella resurser, vilket ytterligare gjorde skillnad till alla tänkbara konkurrenter.

Virkkunens bok fyller en given funktion. Dels för att hans tid som riksdagsreporter och chefredaktör sammanföll med en period då Finland genomgick stora samhällseliga förändringar och dels för att han ger en inblick i hur makten utövades i den fjärde statsmaktens mäktigaste korridor.

Virkkunen delar in boken i fyra huvudkapitel. Det första handlar om Finlands väg ur Sovjetunionens skugga till medlem i EU. Virkkunen, som började på HS i början av 1970-talet, tillstår att man på Finlands mäktigaste tidning inte hade en aning om hur besvärligt 70-talet var för Finland. Underdånigheten gentemot Sovjetunionen var djupare och mer utbredd än vad man då kunde tänka sig. Oliktänkarna stämplades snabbt som opålitliga provokatörer. Som exempel väljer Virkkunen att lyfta fram statsminister Kalevi Sorsas påpekande att de som motsatte omval av president Kekkonen genom en undantagslag 1973 var att betrakta som högerextremister!

I början på 1980-talet ingick Virkkunen i den redaktionsgrupp på sju HS-journalister som gav ut pamfletten "Tamminiemen pesänjakajat" (Ekuddens boskiftare) som tog sig den, med dåvarande mått mätt, oerhörda friheten och fräckheten att diskutera vad som sker den dagen Kekkonen och hans drabanter inte längre styr landet. Boken innehöll texter som journalisterna gärna ville ventilera, men som var otänkbara att publicera i tidningen. Det blev ett herrans rabalder, någon fick sparken och någon blev omplacerad. Virkkunen var en tid i off side, men återkom med besked. Ägaren och styrelseordföranden Aatos Erkko hade av allt att döma ett gott öga till tonsättaren Jean Sibelius barnbarnsbarn.

HS:s opinionsbildning hade stor betydelse när det gällde Finlands medlemskap i EU. Enskilda kolumnister hade redan i slutet av 1980-talet flaggat för djupare europeisk integration och i början av 1990-talet tog tidningen kraftigt ställning för ett medlemskap. Tidningen hade en klar agenda som även bar frukt.

Det andra huvudkapitlet ägnar Virkkunen åt själva tidningen och kommer med en del avslöjanden som säkert intresserar både tidningens trogna läsare och belackare. Han punkterar bland annat myten om att mäktige Aatos Erkko, som då var landets rikaste man och sonson till tidningens grundare, inte skulle ha blandat sig i *Helsingin Sanomats* redaktionella linje. Erkko höll sig förvisso för det mesta på armlängds avstånd, men någon passiv ägare var han sannerligen inte.

Kapitel tre ägnar Virkkunen åt en del av de makthavare han i egenskap av chefredaktör kom i kontakt med, det vill säga hela den politiska och ekonomiska eliten. Tre presidenter, fem statsministrar, en drös av ministrar och industripampar med Nokia-chefen Jorma Ollila i spetsen passerar revy. För utomstående intresserade iakttagare ger Virkkunen en belysande inblick i umgänget mellan makten och den som är satt att bevaka makten.

Bland sina viktigaste samtalspartners nämner Virkkunen tidningens mångåriga kolumnist och medarbetare Max Jakobson, som hade en viktig roll när HS argumenterade för djupare europeisk integration. Virkkunen påpekar att han och Max Jakobson var eniga om att Finland borde ansöka om medlemskap i Nato. Möjligheten fanns när Martti Ahtisaari var president och Paavo Lipponen var statsminister, men av någon anledning lät duon bli att ta initiativet.

Med tilltagande ålder höll Jakobsons texter inte längre samma briljanta nivå som de gjort i decennier och Virkkunen påpekar att ett av hans svåraste beslut som chefredaktör var att säga upp kontraktet med den gamle diplomaten och publicisten, vilket skedde 2008.

Sista kapitlet ägnar Virkkunen åt internationella relationer. Nordisten Virkkunen lyfter fram Sveriges stora betydelse för Finland. Han nämner raden av ambassadörer (Knut Thyberg, Mats Bergquist, Kerstin Asp-Jonsson och Ulf Hjertonsson) och andra diplomater (Martin Hallqvist, Katarina Brodin och Krister Wahlbäck) som han fört givande diskussioner med i palatset vid Salutorget. Virkkunen är särskilt imponerad av Wahlbäck som kunde ställa de rätta frågorna. En egenskap som enligt Virkkunen avslöjar diplomatens yrkeskunnighet.

Boken är läsvärd, men texten kunde ha komprimerats närmast när det gäller de många och ibland långa citat av tal och artiklar av äldre datum. Virkkunens bok är också ett viktigt inslag i pressdebatten, inte minst för att han representerar ett skrå som håller på att försvinna – chefredaktören som opinionsbildare.

Henrik Wilén

Janne Virkkunen. *Päivälehdän mies*. (Dagbladets man). Helsingfors, WSOY, 2013

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:
 Sydhoff, Beate, konsthistoriker, Stockholm
 Wettergren, Anders, fil. dr och fd andreredaktör i Göteborgs-Posten
 Wiklund, Claes, NT:s huvudredaktör, Gnesta
 Wiklund, Lena, NT:s redaktionssekreterare, Stockholm
 Wilén, Henrik, journalist och fd direktör för Pohjola-Norden, Helsingfors
 Zetterberg, Seppo, professor em. och ordf. i LF:s finländska avdelning, Helsingfors

Register över författare omnämnda i Nordisk Tidskrifts översikter om Litteraturen i Norden 2013

utarbetat av fil. kand. Lena Wiklund

Abildgaard, Anders, 253	Brynjarsson, Snæbjörn, 275
Aburas, Lone, 252	Byskov, Kristian, 253
Adolfsson, Josefine, 297	
Adolphsen, Peter, 252	Carpelan, Bo, 270
Andersson, Lena, 295, 297	Chemnitz, Morten, 253
Andtbacka, Ralf, 269	Christian, Glenn, 253
Ara, Agneta, 266	
Árnadóttir, Arngunnur, 279	Danius, Sara, 302
Ásgeirsson, Halldór Armand, 277	Donner, Jörn, 268
	Dorph, Christian, 253
Backman, Fredrik, 293	
Beck-Nielsen, Claus, 249	Ekelund, Fredrik, 298, 299
Bjurwald, Lisa, 293	Elving, Jesper, 250
Björnsson, Kjartan Yngvi, 275	Enckell, Martin, 269
Boholm, Johanna, 268	Enger, Cecilie, 282, 283
Bramness, Hanne, 288	Enquist, Per Olov, 295
Brandt, Christian, 268	Espedal, Tomas, 285, 286
Brandt, Per Aage, 253	Espmark, Kjell, 300
Brixvold, Mikkel, 241, 242, 243	

- Farrokhzad, Athena, 301, 302
 Filander, Erkka, 262, 264
 Frank, Niels, 250
 Freysson, Elí, 275
 Freysson, Sindri, 276
 Frobenius, Nikolaj, 281, 282
 Frostenson, Katarina, 297
 Frost, Lars, 249
 Frostholm, Christian Yde, 254
- Gade Kofod, Dennis, 253
 Gidlund, Kristian, 301, 302
 Gísladóttir, Sigurlín Bjarney, 278
 Godin, Patrik, 299
 Grímsdóttir, Vigdís, 278
 Guðmundsson, Eiríkur, 277
 Guillou, Jan, 293
 Gunnarsson, Börkur, 277
 Gunnarsson, Valur, 278
- Halling Nielsen, Rasmus, 253
 frá Hamri, Þorsteinn, 279, 280
 Handberg, Peter, 298
 Hassan, Yahya, 241, 242, 243, 245,
 246, 247, 248, 254
 Hassel, Birgitta Elín, 275
 Hede, Ida Marie, 253
 Hedman, Kaj, 270
 Holmström, Johanna, 266
 Holmström, Josefin, 298
 Holst, Hanne-Vibeke, 249
 Hotakainen, Kari, 260
 Houm, Nicolai, 284
 Håkansson, Gabriella, 294
 Høvring, Mona, 286, 287
- Indriðason, Arnaldur, 276
 Itäranta, Emmi, 256
- Jacobsen, Roy, 285
 Jansson, Henrik, 267, 268
- Johansson, Klara, 301
 Jónasson, Ragnar, 276
 Jónsdóttir, Þóra, 279
- Karlsson, Bjarki, 279
 Kivelä, Malin, 267
 Kolterjahn, Jessica, 300
 Korsström, Tuva, 269
 Krogsbøll, Birgitte, 253
 Krohn, Leena, 259
- Langeland, Henrik H., 284
 Larsen, Marianne, 253
 Leandroer, Kristoffer, 297
 Leikvoll, Jan Roar, 285
 Leósdóttir, Jónína, 278
 Lillegraven, Ruth, 290
 Lindén, Zinaida, 267
 Lindstrøm, Merethe, 287, 288
 Linturi, Jenni, 258
 Loe, Erlend, 284
 Lotass, Lotta, 294, 298
 Lundberg, Kristian, 299
 Lundquist, Marie, 301
 Luther, Annika, 266
 Lång, Fredrik, 267
- Madsen, Svend Åge, 253
 Magnadóttir, Marta Hlín, 275
 Magnússon, Andri Snær, 275
 Malmberg, Carl-Johan, 295
 Malmsten, Bodil, 301
 Máni, Stefán, 275, 276
 Mar, Þorsteinn, 275
 Melberg, Arne, 302
 Melender, Tommi, 256, 257
 Moe-Repstad, Nils Chr., 288
 Mortensen, Audun, 288, 289
 Mortensen, Henning, 253

- Nesbø, Jo, 291, 292
 Norðdahl, Eiríkur Arni, 279
 Nordenhof, Asta Olivia, 241, 242,
 243, 247, 248
 Nordenhök, Hanna, 297
 Nordin, Svante, 295
 Norén, Lars, 300
- Odensten, Per, 299
 Ólafsdóttir, Heiðrún, 279
 Ólafsson, Jón Óttar, 276
 Olsson, Anders, 302
 Opstad, Steinar, 288
- Palmstierna-Weiss, Gunilla, 302
 Pálsdóttir, Sólveig, 276
 Pasternak, Simon, 253
 Peitersen, Bue P., 253
 Pelo, Riikka, 257, 258
 Pohl, Daniel, 299
 Preisler, Hassan, 248
- Rasmussen, Bjørn, 248
 Ravatn, Agnes, 285
 Renberg, Tore, 284
 Rifbjerg, Klaus, 249, 253
 Rimbereid, Øyvind, 289, 290
 Ringbom, Henrika, 269
 Rosenlund, Mathias, 268
 Rynell, Elisabeth, 301
- Salmén, Leif, 268
 Salmenniemi, Harry, 260, 261
 Sandelin, Peter, 269
 Schueler, Kaj, 300
 Seljestad, Lars Ove, 288
 Sigmarsdóttir, Síf, 275
 Sigurðardóttir, Yrsa, 277
 Sjón, 272, 274
 Skomsvold, Kjersti Annesdatter, 288
- Snorradóttir, Eva Rúna, 278, 279
 Solheim Ádland, Vemund, 288, 289
 Solstad, Dag, 283, 284, 286
 Sonnergaard, Jan, 249
 Staun, Susanne, 253
 Stefánsson, Hermann, 274, 277
 Stefánsson, Jón Hallur, 274
 Stefánsson, Jón Kalmann, 277
 Steinarsson, Sverrir Bergur, 276
 Sveen, Gard, 292
 Sveland, Maria, 293
 Söderlind, Therese, 299
 Söderlund, Mats, 300
- Tahvanainen, Sanna, 266
 Taivassalo, Hannele Mikaela, 266
 Teir, Philip, 266
 Thorsson, Guðmundur Andri, 272
 Toivio, Miia, 260, 261, 262
 Þrastardóttir, Sigurbjörg, 274, 278
- Uri, Helene, 282, 283
 Uusmaa, Bea, 294, 298
- Valdimarsdóttir, Þórunn Erlu, 278
 Wassmo, Herbjörg, 282
 Weitze, Charlotte, 252
 Wernæss, Gunnar, 288
 Westö, Kjell, 265, 266, 267
- Zeuthen, Nikolaj, 250
 von Zweigbergk, Helena, 293
- Ågren, Gösta, 269, 270
- Ørstavik, Hanne, 285

SAMMANFATTNING

Den tredje utgåvan i Nordisk Tidskrifts 137:e årgång ägnas på traditionellt vis åt litteraturen i Norden. Henrik Wivel inleder med en betraktelse om poesins återkomst. Lars Bukdahl uppehåller sig i sin danska översikt utförligt vid debutanten Yahya Hassans kritikerrosade diktsamling. Mervi Kantokorpi ställer i sin finska översikt frågan om hur många böcker det krävs för att litteraturen ska må bra. Gustaf Widéns finlandssvenska översikt tar sin utgångspunkt i Kjell Westös episka mästerverk ”Hägring 38”. Úlfhildur Dagsdóttir lyfter i sin isländska översikt inte bara fram exempel på goda böcker utan tar även upp ett hårdrockbands konserter i operahuset Harpa och poesiuppläsningar i ett dragigt skjul. Anne Merethe K. Prinos antecknar i sin norska krönika att poesin håller på att vitaliseras. Birgit Munkhammar, slutligen, tar fasta på de ymnigt förekommande självbiografiska inslagen i det gångna årets svenska litteratur.

NT:s norske redaktör Hans H. Skei skriver om den norska kriminallitteraturens klarast lysande kvinnliga stjärna nämligen Karin Fossum. Henrik Wivel har besökt två nordiska konstmuseer. Det är Artipelag strax utanför Stockholm och Astrup Fearnley Museum i Oslo-trakten som NT:s danske redaktör frekventerat. Konsthistorikern Beate Sydhoff skriver om Nils Dardels måleri som nyligen varit föremål för en utställning på Moderna Museet i Stockholm.

NT-Intervjun har Henrik Wilén gjort med poeten och översättaren Pentti Saaritsa som tilldelats Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen för 2014.

Norske språkprofessorn Arne Torp slår under under vinjetten *För egen räkning* fast att norrmännen har lättast att förstå andra skandinaviska språk. Ambassadör Anders Ljunggren tar i sin *Krönika om nordiskt samarbete* upp det förändrade säkerhetspolitiska läget i Norden mot bakgrund av den ryska aggressionen gentemot Ukraina.

Bokessän svarar Anders Wettergren för. Han tar upp två böcker som rör svenska folkpartiledare. Maktpolitikern Ola Ullsten har skrivit memoarer medan Hans Lindblad, fd riksdagsledamot och ledarskribent i Gefle Dagblad, biografierat fp-ledaren och sakpolitikern Sven Wedén.

Kring böcker och människor uppvisar sex bidrag. NT:s huvudredaktör har skrivit om fd moderatledaren Ulf Adelsohns memoarer och om fd socialdemokratiska statsministern Ingvar Carlssons reflektionsbok ”Lärdomar”. Beate Sydhoff har tagit sig an scenografen Gunilla Palmstierna-Weiss’ memoarer. Seppo Zetterberg recenserar en bok om Estlands svenska historia 1561-1710. NT:s reaktionssekreterare Lena Wiklund anmäler skådespelaren Michael Nyqvist nya memoarbok medan Henrik Wilén recenserar Janne Virkkunens memoarer om tiden som Helsingin Sanomats chefredaktör.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftnin 137. vuosikerrankin kolmas numero käsittelee Pohjoismaiden kirjallisuutta kuten on tapana. Henrik Wivelin katsaus runouden palaamisesta on ensimmäisenä. Lars Bukdahl perehtyy Tanskan-katsauksessaan perusteellisesti debytantti Yahya Hassanin kiitosta saaneeseen runokokoelmaan. Mervi Kantokorpi tekee Suomen-osuudessa kysymyksen, kuinka monta kirjaa tarvitaan kirjallisuuden hyvinvointiin. Gustaf Widénin suomenruotsalaisen kirjallisuuden katsaus lähtee Kjell Westön eppisestä mestariteoksesta *Kangastus* 38. Úlfhildur Dagsdóttir nostaa Islannista esille sekä esimerkkejä hyvistä kirjoista että erään hard rock -yhtyeen konsertit Harpan oopperatalossa ja runoudenlukemisen vetoisessa ladossa. Anne Merethe K. Prinon noteeraa Norjan-artikkelissaan, että runous elpyy. Birgit Munkhammar kiinnittää huomiota omaelämäkerrallisen osuuden runsauteen Ruotsin viime vuoden kirjallisuudessa.

NT:n norjalainen toimittaja Hans H. Skei kirjoittaa Norjan kriminaalikirjallisuuden kirkkaimmasta naistähdestä Karin Fossumista. Henrik Wivel on käynyt kahdessa pohjoismaisessa taidemuseossa: Artipelagissa Tukholman ulkopuolella ja Astrup Fearnley -Museossa Oslossa. Taidehistorioitsija Beate Sydhoff kirjoittaa Nils Dardelin maalaustaiteesta, jota oli hiljattain esillä Tukholman Nykyaiteen museossa.

NT:n haastattelussa Henrik Wilénillä on runoilija ja kääntäjä Pentti Saaritsa, joka on saanut Nyhlénin lahjoituksesta myönnetyn Letterstedtska föreningenin pohjoismaisen kääntäjäpalkinnon 2014.

Norjalainen kieliprofessori Arne Torp vahvistaa otsikon *För egen räkning* alla, että norjalaisten on helpointa ymmärtää muita skandinaavisia kieliä. Suurlähettiläs Anders Ljunggren puolestaan käsittelee palstallaan *Krönika om nordiskt samarbete* Pohjoismaiden turvallisuuspolitiikan tilaa, joka on muuttunut Venäjän Ukrainan-aggression vuoksi.

Bokessän-osiosta vastaa Anders Wettergren. Hän ottaa esille kaksi kirjaa, jotka käsittelevät Ruotsin kansanpuolueen johtajia. Valtapolitiikko Ola Ullsten on kirjoittanut muistelmat ja entinen valtiopäiväedustaja ja Gefle Dagbladin pääkirjoituskirjoittaja Hans Lindblad on kirjoittanut kansanpuolueen entisen johtajan ja poliitikon Sven Wedénin elämäkerran.

Kring böcker och människor -osiossa on kuusi artikkelia. NT:n päätoimittaja on kirjoittanut entisen kokoomusjohtajan Ulf Adelsohnin muistelmista ja entisen sosiaalidemokraattisen pääministerin Ingvar Carlssonin refleksiivisestä kirjasta *Lärdomar*. Beate Sydhoff puolestaan käsittelee lavastaja Gunilla Palmstierna-Weissin muistelmia. Seppo Zetterberg arvostelee Viron Ruotsin-ajan (1561–1710) historiaa käsittelevän kirjan. Lopuksi NT:n toimitussihteri Lena Wiklund ilmoittaa näyttelijä Michael Nyqvistin uuden muistelmakirjan ja Henrik Wilén arvostelee puolestaan Janne Wirkkusen muistelmat ajalta Helsingin Sanomien päätoimittajana.

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2014 sin hundra-tretiosjunde årgång, den nittionde i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden påbörjades 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2014 är 250 kr, lösnúmerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2014 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 4091 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Box 22 087, SE -104 22 Stockholm. Tel 08-506 11300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund.

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Slåttervägen 10, SE-646 34 Gnesta

Tel 0158-137 89 (bostaden).

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsgrade 26, 3. tv., DK-2100 København Ø.

Tel 20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 899 89 42. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no